3 1761 08737364 3

ПРИНОСЦИ

ТОРИЈУ СТАРОГ СРПСКОГ ПРАВА

ОД

АЛЕКСЕ С. ЈОВАНОВИЋА

ДРУГИ ДЕО

БЕОГРАД
НОВА ТРГОВАЧКА ШТАМПАРИЈА КНЕЗ-МИХАИЛОВА УЛИЦА
1900.

Presented to the
LIBRARIES *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
from
the estate of

Pauline Taylor

Напомена

Први део „прилосака“, штампан је као додатак пишчевој књизи „Историјски развитак Српске Задруге“.

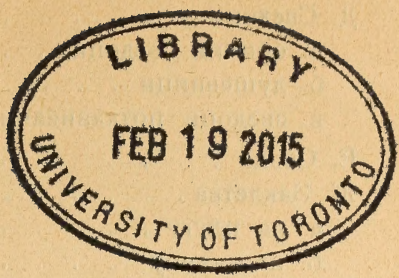

САДРЖАЈ

I. ПРИНОСЦИ ЗА ИСТОРИЈУ СТАРОГ СРПСКОГ ПРАВА

ДОКАЗНА СРЕДСТВА

У СТАРОМ СРПСКОМ КАЗНЕНОМ ПРАВОСУЂУ СТР.

1. *Основи правне безбедности* 1
а. државни преступи 2
б. државне казне 4
в. право тужбе 5
г. надлежне власти 6
д. државни надзор 6

2. *Претходна истрага*
1. објава дела 7
2. месни увиђај 7
3. потера 8
4. преметачина 9
5. „метање анатеме“ 10

3. *Докази*
А. Божији Суд или судбина 10
а. вода 10
б. усијано железо 11
в. судбени двобој 14
Б. Судијно уверење 16
В. Признање оптуженика 17
Г. Осведочење делом 23

Д. Сведоци 23
а. обични сведоци 24
б. душевници . . . . . 24 и 40
в. сведоци потказивачи 28
Е. Свод 32
Ж. Заклетва 34
а. на плугу 36
б. на камену 36
в. у манастиру 37
г. привидна заклетва 38
З. Исправа 47
И. Јамчење 48

Метање Анатеме или „правити клетав“
— организација старе српске државе . . . 52
— облици колективне одговорности за накнаду штете 53
— старо законодавство о накнади 55
— Клетва, као начин истраге 55
— крвнина 58
— „чинити амине“ за проналазак кривца 60
— проклество 61
— уклин 62
— скидање проклества 63
— историја питања о накнади штете . . . 64

Отмица и добегавање женскиња 70
Заштита девојачке невиности и подмлатка . . 86
Мртва шиба по судској пресуди 96
Помама у судској оцени 103
Аграрни односи под Турцима 116

II. ЛИСТАК.

Бели-Мехемд, кнез од Заплања 123
Општинске прилике 139

EX LIBRIS
MILOŠA
MLADENOVIĆA

ДОКАЗНА СРЕДСТВА У СТАРОМ СРПСКОМ КАЗНЕНОМ ПРАВОСУЂУ.

I. ОСНОВИ ПРАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ.

Појам о важности правних задатака у нашој старој држави, потицао је свом јачином својом из народног правољубља, и наклоности мирном животу.

Личност и својина српског држављанина, заштићавани су у свакој ери нашег правног развића, нужним управним мерама.

У Душанову законику, начела о заштити непривилеговане класе, о неповредности баштина, о равноправном суђењу и т. д. без сваке сумње само су потврда најстаријих правних појмова, о основима друштвеног опстанка.

Јавни послови руковођени су били начелима, основаним на традицијоналном поступању. Рђави су људи хватани и примерно осуђивани на казне, које се већ за краља Милутина одликују суровошћу, под упливом византијског законодавства. Тако:

— Разбојници су вешани стрмоглав, а лоповима су вађене очи.... *„гусарије и тати да се не помилују“*.... *„гусар да се обеси стрмоглав, а тат да се ослепи.“*

— Управници и часници села градова жупа и крајишта, кад се деси кривица у њихову подручју, ако не пронађу преступника, дотеривани су везани пред надзорну власт, плаћали су штету, и кажњавани су истом казном као разбојник и лопов.... *„господар села*

тога, да се доведе свезан к царству ми, и да плаћа све што је чинил гусар и тат от исирва; и паки да се каже како тат и гусар.... „такожде кнезове и премикирије и владалци и предстајници и челници, који се обретају сели и катуни обладајуште, тизи вси да се кажу образом више писаним.“

— Село у коме се то деси, пљачкано је и расељавано..... *„у којем се селе нађе тат или гусар, този село да се расие... „та држава и села да плате все, куде буде прошал гусар.“*

— Трговина и у опште јавни саобраћај, поверавани су били чувању нарочитих државних органа, који одговараху за догођену кривицу и штету.... *„кефалијам да предаде путове да их бљуду стражами; да ако (се) гуси или украде или које зло учини, тази час да греду кефалијам да им плаћају од своје куће. а кефалије страже да ишту, и гусаре и тати.“*

— *Ако* је калуђер трговац или други који путник, на друму опљачкан покраден или другим којим начином оштећен, сва је штета исплаћивана из владаочеве односно из државне касе; а владаоцу одговараху главари и остали надзорници, којима су путови били поверени и предане страже.... *„Ако се где случи комулибо гостеви трговцу или калуђеру, тере му узме што гуса или тат, или којагоде забава, да греду тази вси к царству ми, да им плати царство ми што буду изгубили; а царство ми да ште кефалије и властеле, којим буде пут предан и страже предане.“*

а. Државни преступи.

О класификацији државних преступа, нема у споменицима пространијих података. Једини је потпунији извор Душанов законик, али и његове одредбе не стоје у системном реду и довољној исцрпности. Ову оскудицу материјала накнађујемо, у колико се може, податцима из животописа српских владалаца, у „цароставницима“, и другим белешкама правноисторијске вредности.

За лажну науку и хуљење православне вере, Немања је осекао језик старешини богумиљске јереси. Његово основно писмо о манастиру Студеници. до данас није пронађено, а зна се да је постојало.... Нема

сумње, да се у њему, по ондашњем обичају налазе и шире политичко-правне уредбе, мимо прописа о аграрним односима. Сва политичка радња његова, посвећена је правном васпитању народа на религијској основи; као што је и посебна радња сина му Светог Саве, црквеног реформатора, посвећена била уређењу брака, као основе породичној заједници.

У запису на предворју манастира Жиче, који важи као закон владавине Стефана Првовенчаног, изложени су државни преступи брачног и породичног карактера.

Краљ Радослав настојавао је на истребљењу блуда, прељубе и других полних преступа, који имају извора у ниском васпитању и деморализацији, која је прелазила у народ из византијске царевине

У дипломи краља Стефана Уроша (1254 године), налазимо неких уредаба о личној одговорности, и о накнади штете. Тамо се именују као чисто државни преступи:

— *Невера*, издаја земље или владаоца

— *Убијство и телесна повреда у опште*, са последицом материјалне накнаде, која је позната у најстаријим споменицима под именом „вражда“ (у Винодолском законику „вражба.“)

— *Чељадин*, присвајање туђих подложника, или помагање њихова бегства; и

Коњ, крађа или бесправно присвајање коња.

Краљ Стефан Драгутин „неправду вазненавиде и омрзе, а закон вазљуби.“ Његова се владавина одликује строгим поступањем против „грдини и лихоимства,“ чије уређење претпоставља нарочите законодавне мере.

Од краља Милутина имамо неколико прописа о казни „крви“ и међусобног боја; о повреди туђе својине, самовлашћу, крађи, противстајању власти, нападају на земаљску управу ...„владаоца бивше г. овац, и бојица да се врже в тамницу“ и т. д.

Дечански је прописао казне за нападаче и „метежнике“ као рушиоце јавног поретка.

У добу царевине налазимо јавне преступе у следећем побројавању:

— *Крв*, лична одговорност за убијство и телесну повреду. Столеће доцније, овај род кривица добија у босанским листовима одређенији правни појам „всакоје убијство чловече, крви пролитије, и всакоје ране и убијење.“

— *Татба*, крађа, у ширем смислу похара;

— *Гуса*, разбојништво или хајдучија;

— *Пријем људски* или „чловек,“ што и *чељадин.*

— *Провод*, јатаковање у крађи или разбојништву, од чега долази и реч „проводчија“ за означај саучесника у кривици. У ужем смислу *провод* значи дужност спровођења путника до другог села или страже, од чега су била ослобођена поједина места нарочитим уредбама. Душановом хрисовуљом од 1347. године, поштеђени су били од „провода поклисар,“ подложници Оливерова манастира у Леснови.

— *Свод*, крађа ствари, посебице стоке. У ужем смислу значи исто што и „коњ“ и „говеч-разбој,“ или бесправно присвајање коња и говеди („волоберштина“ у бугарским споменицима?“); у ширем смислу значи дужност лица, код кога је пронађена крадена ствар, да докаже пред влашћу основ прибављања.

— *Отмица*, насилно одвођење женскиња, у двојаком облику: *разбој владичански*, или грабеж чељади из реда властеоског; и *девич-разбој*, као нападај на образ девојака у опште.

— *Лажна исирава*. прављење и преиначење докумената правне важности, посебице државних актова..... *„слово лажно преписано, — словеса претворена и речи претворене.... , аште буду преписали книге на ин образ, да им се руце отсеку и језик уреже.“*

Још ваља споменути *„вражду за земљу,“* или спор о непокретној својини, са последицом новчане глобе, у случајима самовлашћа.

б. Државне казне.

Казна јавља се првобитно, као чисто племенско или родбинско настојање, да се освети крв, или накнади штета из недозвољеног дела. У већини случајева отклањана је приватним мирењем, пред *добрим људима,* изабраницима завађених страна, који се у споменицима зову „миротворци.“

Глоба — у најстаријем добу у стоци и другим покретним стварима; доцније у новцу. Означује у првом реду дијурну судија и других чиновника у расправљеном послу; затим трошкове или казну у корист владаоца илидржавне касе; и на послетку приватну накнаду за убијство телесну повреду и штету у имању (вражда).

Одузимање баштине, или конфискација у најширем смислу.

Пљачка, или растур и палеж дома.

Потрица усева.

Прогонство преступника, некад и целе породице.

Продаја неваљале жене, под првим Немањићима.

Тамница.

Бој.

Жигосање по лицу.

Сакаћење: сечење руку, језика, носа, и ровашење ушију; вађење очију, и смуђење обрва и трепавица; осецање срамног уда.

Смртна казна, у обичном и квалификованом облику: дављење или усправно вешање, вешање стрмоглав, просто осецање главе, бацање у воду, затрпавање камењем: спаљивање, ударање на *коло* или *точак* са претходним мрцварењем (ломљењем руку и ногу) и т. д.

Духовне казне, као споредне за неморална дела: одлучење од цркве, пост, забрана брака и т. д.

Роиство ухваћеног непријатеља, помињемо као појаву средњевсковног сужањства политичког карактера, без шире примене у домаћем законодавству. О таквом ропству има белешка у животопису краља Милутина.

* * *

Смртна казна употребљавана је за издају (буна против величанства и невера према земљи); нападаје на цркве или манастире; за убијство свог чеда, родитеља брата или сестре, свештеника и калуђера; за паљевине и разбојништва; и можда (по тврђењу неких писаца) и за прављење лажна новца, премда таквом разумевању оскудевају други податци, осем нејасних одредаба Душанова законика.

в. Право тужбе.

Ислеђење кажњивих дела, предузимано је по представљеној тужби, која је у већини случајева зависила од воље нападнутог или оштећеног.

Нико се није могао да нагони на тужбу; а следствено томе, у најстаријем добу без тужбе није било

ни суда у делима приватно-правног карактера.... „*kadĩ nebi bila tuzba, nije nijedan osud.*[1])“

Чисто државни преступи, или дела кажњива по званичној дужности, зависила су од оцене и руковођења државне власти. По Душанову законику, три кривице „невера, крв и разбој владичански“, ислеђиване су и кажњене по непосредној наредби владаоца. О овој државној контроли налазимо ранијег помена у следећој одредби најстаријег правног споменика на словенском југу... „*ni jedno obranenje volja osud ili band, ne more se položiti pres volje kneže*“[2])

г. Надлежне власти.

Истрагу су вршиле дотичне власти, под строгом законом одговорношћу. То су били:

— На царском двору, *судије*, односно њихови пристави.

— По градовима и подграђима *кефалије*, са својим истражним органима. Местимице било је и ту нарочитих државних судија.

— По жупама *владалци*, као обласне старешине.

— По селима, засеоцима и пастирским катунима, *кнезови* односно *предстајници* и *челници*, непосредне месне старешине.

У колу истраживача, као органе јавне безбедности налазимо још и *наводаче* („наводчије“ доцније „сокалници“), налик на данашње *иотказиваче* или *иотајнике*.

Дело је опредељавало надлежност суда (царског, жупског, градског, духовног).

д. Државни надзор.

Управници појединих политичких округа или жупа, повремено су обилазили крајеве своје области, старајући се о одржању правног поретка.... „*судије да проходе по земљах, куде коме јест област, да огледају и исправљају убогих и ништих.*“ Овом царском наредбом о заштити невољних, исказана је као државно начело, мисао најширег јемства за лични и имаовни опстанак. Она има везе са упутима ранијих владалаца, против бесправног насртаја на личност и имаовину.... „*кто ли хоште кому забавити, или који метеж или бој вздвигнет,*

[1]) [2]) Винодолски законик.

да илати краљевству-ми иет сат иериер. А кто ли похити мач или нож, да илати краљевству-ми вражду," и т. д. У поменутој одредби Душанова законика, под именом судија подразумева се управни државни апарат у најширем смислу, дакле онако, како ми узимамо, а никако као *иутујуће државне судије*, како је то досад објашњавано. Осем народног тумачења, које и данас влада у крушевачком и чачанском округу, то значење потврђује и песма о нашем првом устанку..... *„кад се шћаше по земљи Србији, по Србији земљи да иреврне, и да друга настане судија"* и т. д.

Лабаве и неуредне судије, примерно су кажњаване.

II. ПРЕТХОДНА ИСТРАГА.

1. Објава дела.

Нападај је оглашаван покличом *„не дајте"* или *„помагајте"*, чиме је дотично лице извештавало родбину и суседе о догађају, позивљујући их у помоћ или на учешће у истрази.

По правилу, био је поклич почетни услов званичне истраге, у делима која су се догађала ноћу или на усамљеном месту; али је она по тужби предузимана и без „вапаја", само је у том случају било неке незнатне разлике у мери осуде, по Винодолском законику.

На поклич могао је звати сваки очевидац дела.

На западу, доказивано је извршење тога услова, „довиканим сведоцима" (Schreileute), који су се обично стицали на место дела, па су зато сматрани у неку руку као очевидци догађаја.

Викачу је веровано, да је познао преступника, ако заклетвом потврди своје речи.

2. Месни увиђај.

Нападнути био је дужан да докаже корпус-деликти несумњивим знацима извршеног насиља: код телесне повреде, раном, убојем; код убијстава, лешином, крвљу, или каквим другим знацима насиља; код нападаја на женски образ, поцепаном или крвавом рубом.

На место дела излазила је надлежна власт.

Где није било поклича ни довиканих сведока, саслушавани су суседи за објашњење догађаја. Тако се

долазило до потпуног *посведочења дела.* „Посведочио крв,“ значи у народу, да је неко доказао убијство или обрањење.

3. Потера.

Ако је на месту дела опажен траг (стопа или стрвљена храна и т. д.) предузимана је потера. У нашем старом праву, зове се овај начин истраге *погон* или *поточ*, чиме се довољно објашњују називи „находници“ или „гончије,“ старе службе у српско-бугарској државној администрацији.

Од места дела, долазило се трагом до места, где га нестаје.

Лице до чијег имања допре траг, дужно је било да покаже преступника; или *да одбије траг до даљег првог места.*

На тачци где се губи траг, настаје кривична одговорност.

Осумњичено лице, заклетвом је доказивало да није преступник, нити зна ко је; а имало је права, доцније, кад се пронађе преступник, да се тужи *за потвору* т. ј. што је обеђено на правди. У том случају накнада, досуђивана за повређену част, позната је у споменицима под именом „потворштине.“

У Руској Правди познат је овај начин истраге под именом „Следа“ (од глагола „следовати,“ пратити кога, или ићи за ким).... „Не будет ли татја, *то по следу женут.* Аже ли не буде следа или к селу или к товару, а не отсочит от себе следа, ни једут на след, или отбијут-сја, по тем платити татбу и продажу.“ Престаје одговорност околине, ако се губи траг на јавном или пустом месту.... „аже погубјат след на гостиници на велице, а села не будет; или на пусте. где-же не будет ни села ни људи и, то не платити ни продаже ни татби“.

Трагање је предузимо општински т. ј. учествовало је у њему цело село преко својих представника. Нападнути је сазивао на збор своје сељане. Пошто је на месту дела утврђен „след“ ишло се за њим даље. Кад се тако трагом дође до земље засеока, чији представници нису присутни, ту се збор заустави, и стане довикивати мештане, *да одбију траг од свог атара по стародавном обичају.* Не одазове ли се нико, збор

заноћи на дотераном трагу. Сутра дан позове их по други и трећи пут. Не одазове ли се нико ни на трећи позив, збор на том месту изрече пресуду да мештани тога засеока, који није хтео доћи на збор, ни одбити траг, накнаде тужиоцу причињену штету. Њу је тужилац доказивао заклетвом, а њену количину одређивао је сам збор. Пошто је осуђени плате, имали су права да сами траже преступника.

.....„А иже дej, водле права нашого копного, невиход всегди платит шкоди; штож копа веја, заховојуочисја водле права копного, и звичају стародавного својего, шкоду тују, ко всим селом Рожишчским за невиход их приложила; и мајучи дej при себе возного и сторожу, тују шкоду ко всим селом Рожишчским за невиход их приложила, осумовавши, а подлог меновања шкодного, на шкоди јего довод јему всказала.[1])“

У истом смислу „след“ је познат и у старом чешком праву; а вероватно и у Душановој царевини. То нам приближно наговешћује следећа одредба његова законика (по призренском рукопису) „от села напреда приселице да *нест, ни следа ништа*, разве ако се *случи*“ и т. д Значи да се у напредак не истражује од села глоба за штету *на приселици* (догађај на преноћишту путника или кога другог госта). или *по изгубљеном трагу*, осем предвиђених случајева. Овакво објашњење, уносећи мало више светлости у једну од најтамнијих одредаба царског законика, показује у исти мах ограничење старинског обичаја у наплати штете *по изгубљеном трагу*. Она је већином имала значење колективне одговорности, и јемачно је злоупотребљавана, као год и *штета на приселици*.

4. Преметачина.

По основаној сумњи, власт је предузимала претрес приватних станова, за проналазак украденог предмета или трагова насиља. Сопственик је морао да дозволи преметачину. Одбије ли, плаћао је новчану глобу, која се у споменицима зове „одбој“; и накнађао је тужиоцу штету, по његовој заклетви.

Пронађени предмети или откривени трагови, били су повод редовној истрази у већим преступима. Мање кривице изравнаване су приватним мирењем.

---

[1]) Рјешение копнаго суда од 1583 года. Генварја 2. дна. (Податци Н. Иванишева).

Овај начин истраге сличан је правном обичају преметачине код Грка, Римљана и Германаца Има га и у старом Чешком законодавству.

5. „Метање Анатеме“.

За проналазак непознатог преступника, село је на послетку предузимало и једну религиозну меру, која се састојала у корпоративном бацању проклества на главу преступника „да се обелодани“ Као добровољни или договорни покушај сељана, овај обред нема никакве правне важности у системи редовних доказа. То ћемо показати јасније на другом месту; а овде се помиње старински обичај „метања анатеме,“ само ради исцрпности ствари, о којој је реч.

III. ДОКАЗИ.

А. Божији суд, или судбина (Ordalien).

Ова установа, има своје порекло у добу празноверице, на најнижем ступњу друштвене неразвијености.

Правна расправа о кривици или невиности оптуженика, поверована је случају, са уверењем, да ће се по вишој наредби пронаћи истина, и рђаво дело обелоданити и казнити.

Црква је имала нарочитих одредаба за поједине случајеве тога суда; али је још у 12. веку настојавано на његовом искорењивању. Одлука Латранског Сабора (1215. године) да се униште *ордалије*, слабо је и тек местимице дејствовала на измену тога прастарог обичаја, који се најдуже задржао код Словена, посебице код нас Срба.

Облици божјег суда, јесу:

а. **Вода.** Делила се на *кључалу воду* (judicium aquae ferventis), и на *воду студену* (judicium aquae frigidae).

О кључалој води има у Душанову законику ова одредба..... *„ако учини које зло себар, да хити у котал“*, т. ј. обични грађанин за своје оправдање да зарони голом руком у котао кључале воде

Студена вода била је у овој двојакој употреби:

1. *Бројење.* Тужилац треба да загази у воду. Њему је следовао оптужени три корака назад. У том расто-

јању ако потоне тужилац, оптужени се враћа потпуно оправдан, као и у случају кад преброде здраво обојица. Потоне ли оптужени, губи тим и парницу и главу.

2. *бацање оптуженика у текућу воду или у вирове.* Ко потоне, сматра се за невина, по народној празноверици да рђава човека не прима ни вода. На западу претходно је свештеник читао молитву и заклињао воду, да покаже своје чудотворно дејство, речима: „Заклињем те света водо, у име свемогућег Бога, који те је створио и наменио да служиш људским потребама — не прими у се овог човека, ако је крив.... но учини да плива на теби и т. д.“

Има тога обичаја у Руској Правди, и у старим чешким законима. Карађорђе бацао је у воду блудница; а то је чинио и у времену дечије редње или *мо̂ре*, са женама, које су биле осумњичене као вештице. Прочуло се било, да има вештица у крагујевачком селу Жабарима. К ђорђе дође у село, и нареди да све жене изађу на реку; заповеди мужевима да их свуку голе, навуку им гаће, и повежу у кврге. Затим његови момци, сваку жену за се опашу ужетом преко средине, једни ухвате уже за горњи крај, други баце жену са обале у вир, и чим која потоне одмах је ваде из воде. Ресултат је показао, да у селу није било вештица, јер су све жене тонуле у води.

Доцније старао се К. Ђорђе да искорени овај рђави обичај, следећом наредбом *„ономе, који вештице тражи, и жене мучи и убија, или у воду баца — за коју се глупост и будалаштину Србима смеје бели свет — да се учини оно, што би он учинио реченим вештицама.“*

б. **Усијано железо.** Има двојако значење:

— *Ручно железо* т. ј. комад, који се даје руком ухватити и подићи (judicium candentis ferri manualis); и

— *Усијана ралица,* на коју је оптужени морао стати за своје оправдање (judicium vomerum).

На западу је овај обичај пратила заклетва. Осумњичени метне прсте на железо, и куне се да је невин. Ако тргне прсте а не доврши заклетву, губи парницу[1]).

---

[1]) Dr. X. Иречек „Slovanske pravo.“ II. 232.

У нашим споменицима нема података о доказу невиности ступањем на усијану ралицу. Следећа одредба Душанова Законика, упознаје нас само са ручним железом *„гусару и тату, да јест оправданије железо; да га узимају у вратех црквених от огња, и да га постави на светој триези.“* Значи, да оптужени (лопов или разбојник), за доказ своје невиности, дохвати руком усијани комад железа испред црквених врата, и однесе га на часну трпезу. Место процедуре, претпоставља полагање заклетве, као појаву црквеног утицаја на ове обреде.

Изгледа по наведеном, да су вода и железо у старој српској царевини употребљавани, свако за се. Око половине овог столећа под турском речи „мазија“, налазимо их спојене, као појачано доказно средство (усијано железо, у кључалој води). Употреби самог железа, губимо трага.

За владе Турака, овај је доказ био у редовној употреби. Кад се оптуженик одговара, да није н. пр. украо, узавре се пун казан или голем котао воде, у њу се метне комад усијана железа или камен. и он га одатле вади засуканим рукама. „Ја не знам, вели В. Караџић, ни једног који је водио мазију, да се није ожегао; а знам двојицу — Панту Стаменића из села Тршића, и Митра Туфекцију из села Мирковића, којима су овим начином изгореле руке. Милутин Гарашанин, јунак из времена српских фрајкора, бранећи се да није крив, избегао је одметањем у хајдуке, од К-ђорђеве осуде „да вади мазију,“ због неког попаљеног сена.[1])

Мазија је употребљавана најчешће код крађа и разбојништава. У Црној Гори њоме се правдале и жене за браколомство и удовице за рђав глас. Тамо је било до пре неких година људи очевидаца, који су причали, како је жена цетињског војводе Богдана Мартиновића, кћи гувернатора Вука Радоњића, вадила комад железа из котла вреле воде. Бивало је, да гомила као судија заустави оптуженицу од ожеге, а можда и од смрти, решивши да је невина, кад види да је наумна пржити се.[2])

---

[1]) М. Ђ. Милићевић.

[2]) Dr. П. Миљанов.

Као доказ мазија је имала и лични и колективни карактер. То нам наговешћује у једној својој приповетци приморац Степан Љубиша, овом изреком свога небојше: „Ја ћу само-седми вадити испретано железо из пуна котла воде, кад брујн у најжешћи кључ, ма ми обје до рамена отпале, ако ћу криво.“ Стварнијег доказа, налазимо у следећим драгоценим подацтима Л. Гр. Бјелокосића о мазији у Херцеговини.

Тамо, некад окриве само једног човека а некад множину па и цело село. Кад тужилац нема сведока, онда осумњичени ваде мазију. То се догађало највише о крађи, паљевини, убијству. о проналаску оца копилету и т. д. Сваки радије вади мазију, него да остане под сумњом.

Сви они, који су дужни да ваде мазију, скупе се одређеног дана на једно место. Ту на равни преставе котао воде, а у огањ под котао запреће се комад мазије, најчешће секира или коњска плоча. Док вода брујн на огњу, оптужени сваки по свом закону моле се Богу — мухамеданац клања а Србин скрушено чита молитве, окренувши се истоку. Пошто вода добро узавре, а мазија се усија, стану сви наоколо. Оптужени засуку рукаве до изнад лаката, добро их умију водом и сапуном, одрежу нокте и добро очисте. Још једном полију руку хладном водом, затим приђу котлу један по један, и заклињу воду овако:

„О водо! Тако ти свевишњега, свезнајућега и свемогућега Бога, који је створио небо над нама, и све звијезде по небу; а пред њима сјајно, жарко сунце, које грије земљу, коју је сами Господ Бог створио! Тако ти земаљскијех њедара из којих си и ти изашла! Тако ти светога Јована, који је крстио Христа на води Јордану; и тако ти светога оца Николаја чудотворца којега се све воде боје; ако сам прав стани! Немој врети! Немој ме ожећи! А ако сам крив, узаври стоструко! Сажежи ми руку до рамена, да се браћа уклањају од мене, као од губавца!“ Сви, који около стоје, вичу „Амин.“

Сад један, из огња извади клештима усијано железо, и тури га у воду у котао; а онај, који први прилази да вади мазију, повиче *„ах Боже, ти ми јаки помози!“* па онда хитро замахне руком у котао, а још хитрије извади мазију, и баци је у траву. Ако остане неповређен, онда је ваде и остали за њим по реду. Ако се рука добро не умије, него остане гдегод масна или

каљава, онда ће се. веле, онуда опржити; али се то не рачуна у грех. те се не може на њ' крађа потворити.

Док се мазија вади, тужилац не сме стојати близу, прво да не би бацио у воду штогод нечисто; а друго, да не би која кап вреле воде пала на њ' са руке онога, који вади мазију; јер се верује, ако би се то десило, да би га најмања кап опржила тако, да би му се одмах отворила рана, и разишла би се по целом телу, те би мучно преболео.

Пошто сви оптуженици сврше са мазијом, а ни једном не буде ништа, онда их тужилац моли да му опросте. Они то једва дочекају, па се са њим пољубе и помире; јер би радије и три пута вадили мазију, него да остану под сумњом, макар им тужилац не могао ништа судом наудити.

Око 1860. тодине, у селу Кифину у Невесињу, био је похаран некакав хан. Преступник се није могао дознати, и зато су седам одабраних домаћина вадили мазију пред целим селом. Ни једноме није ништа било, а кад би који од њих бацио мазију из руке у траву, увек би трава планула. По мњењу саопштача Бјелокосића, ова се појава објашњава брзином вађења мазије. Рука је пре тога посута хладном водом, тако, да на њој остане доста капљица. Топлина не може доћи до руке, док се вода на њој не претвори у пару и не изађе; или бар док се не изједначи са топлином воде у котлу. Док се то изврши, човек већ извади руку из воде, јер се то, као што је већ речено, врши сасвим хитро.[1])

в. **Судбени двобој** (judicium duelli). На западу био је у нарочитој употреби код властеле. Доцније изгуби своје судбено значење, и постане опште средство личног задовољења у обрани части. Негде су од двобоја били искључени сељаци и жене. У старом чешком праву није било сталешког разликовања; и женама је било дозвољено, да двобојем траже задовољења за убијство мужа или сродника.

Двобоју је претходила заклетва, коју је најпре полагао тужилац о постојању штете или кривице; затим оптужени за доказ своје невиности. Онда настаје двобој. Борци су се тукли, до паса голи у запрегачама

---

[1]) Из народа и о народу I

или гаћицама, снабдевени мачевима и штитовима, који су на ту ћељ били спремљени по постојећем обичају.

Код убијстава или телесних повреда, двобој је вршен мачем; код дела увреда, као и онда кад је један од бораца странац, употребљавана је батина. На западу је божији суд свршаван под надзором духовенства. На једном старом псалтиру у минхенској библиотеци, представљен је у алегориској слици двобој пред судијом, који у свештеничком орнату седи у својој столици и мотри развитак борбе. Овим је на сву прилику наглашен најстарији облик тога суда из времена, кад су свештеници били надлежне судије.

По Душанову законику распра на војни између двојице, прекидана је њиховим двобојем под забраном да нико не помогне „на порьвицу", т. ј. да не притече у помоћ једној ни другој страни. Ограничење је оправдано, јер је двобој више пута претварен у прави братски покољ притицањем у помоћ других људи, нарочито сродника или браственика бораца. После толико векова налазимо сличну забрану и у закону црногорског владике Петра I. Помагач је оглашаван за злочинца или бунтовника. О једном већем двобоју у Црној Гори има помена у дневник у руске експедиције под кнезом Долгоруковим у 1769 год. За борцима с обе стране ишла су њихова села као гледаоци боја. Кад једна страна однесе победу, мешају се пратиоци побеђеног; убију победиоца и тада настаје међусобно крвопролиће. које се обично свршавало погибијом по 30. и више глава с обе стране[1]) Распру између војвода Миленка Стојковића и Петра Добрњца, стишавао је К-Ђорђе оваквом наредбом *„тако по тому рамном начину, зови ти Петре кога хоћеш тебе, а он нека зове кога хоће њему, па се побите, па ко надвали!* То значи да уреде поремећене односе двобојом; који обичај овде јасно обележава као извор права силу, остварену савладом противника, дакле потпуно старинско право јачега.

Код Арбанаса, противници, хватајући се за руке, одређивали су место борбе. која је вршена пред месном влашћу. По сродности правних обичаја и установа, даје се закључити, да је тако поступано у двобоју и код нас, њихових суседа.

Г. Новаковић налази установу двобоја, у одредби Душанова законика о „узданију", коју опет објашњава

---

[1]) Годишњица XI. стр. 319.

као судбени поступак о залози, коју су полагали парничари код суда у новцу или стварима, као јемство да ће губећа страна платити глобу владаоцу или судијама..... „*Узданија да ѣест никому ништа никаква. Кто ли се поузда зашто, да илати самоседмо.*“ Садржина ове одредбе, не дозвољава поставку о истоветности двобоја и уздања. „Узданије“ представља, као што се убедљиво види, чист криминални појам о *делу самовлашћа*, које је у име казне повлачило глобу седам пута већу, но што вреди ствар која је бесправно одузета. Значи дакле исто, што и у доцнијим споменицима речи „посилно узеће“, „самосиље“, „самосуд“ (на пример „узеше им самосиљем“). У обичном смислу „уздање“ представља појам снаге, силе или власти; а у односном заштиту.... „јере смо наше трговце *на узданије* и на собљуденије господства-ви поставили“[1]). Теорија о парбеној залози, коју г. Новаковић погрешно изводи из одредбе о *уздању*, подешава се згодно само са следећим чланом Душанова Законика „*када се иру властеле, кто се у шта упри, да дава јемце*“. Значи, да је од парничара захтевано обезбеђење судбених трошкова, нарочитим јемством, које је могло бити и лично и стварно. У том смислу, ваља подврћи правној оцени и реч „знаменије“, у многим старим документима код залоге; „победу од својег именија“ у одредбама наших старих правилника; и „поруку“, у приморским споменицима... „дајући за се поруку да правину чини“. Код Арбанаса свака је страна полагала у судске руке залогу сразмерну предмету, који је у спору. У Црној Гори, парничари су за глобу давали у залогу и своје оружје; а кад је оно било недовољно, излазио је суд на њихову баштину, оцењивао глобу, и наплаћивао је у своје време[2]).

Наше „узданије“, нема дакле никакве везе са старочешком установом „wzdani“ о залози у извесном парничном поступању, које се код Чеха завршавало „*двобојем*“; и никако у нашем старом праву не представља појам о двобоју, као самосталној установи.

Ђ. Судијско уверење.

Пресуда је изрицана по здравом разуму савесном проценом свега, што су парничари показали и дока-

---

[1]) Споменици Меда Пуција I, 10. 20.

[2]) Медаковић.

зали. Оно, што је знао сам судија, или о чему је био уверен, тò тужилац није требао да доказује, нити је је помагало туженом да га побија другим доказима. У таквим случајима, пресуда је била одмах готова.

За К-Ђорђеве и К-Милошеве владе, опасност од оваквог суђења по личном и непосредном уверењу судија, изазивало је чешћих наредаба „да се суди само по добром и достатачном извиђенију дела". Књаз Милош није тајио намеру, да писаним законима стане на пут самовољном и разноликом суђењу наших неписмених судија... „да се не би више од рамена и по благосмотренију или вољи сваког судије судило, намјерио сам списати законе за опште и једнако управљање".

В. Признање оптуженика.

У старом праву признање као доказ појављује се у двојаком правцу. Или је драговољна савесна исповест, у складу са извиђеним околностима учињеног дела; или је последица уобичајених принудних мера. У овом другом случају, долазило се признањем само до формалног доказа, као основе за оптужбу и осуду. Истина је остајала у сумњи, ако није било других убедљивих података.

Кад је оптуженик одрицао кривицу, метан је на *муке* или на *одају*.

Употребљавана средства, показују и у нашем старом праву све ужасе средњевековне тортуре и инквизиционог поступања. Приближне слике налазимо у опису мука, којима је по нашој народној песми одолео „мали Радојица"; или у другој народној песми о зидању Раванице. . . , *„и на муке удари га тешке; извади му обје очи чарне; повади му клијештима зубе; извади му језик на вилице*[1]).

Мучење је вршено у присутности надлежне власти. О томе је сачуван спомен у следећој одредби штатута острва Крке (1350—1525) „ако буде припелан тат на муку, има бити онде сатник онога града, воли судац в Крку, од куда је тат, када га буду заимати и пелати на муку. *Ако се не би одал има бити прост*" што значи да је лопов био потпуно оправдан, ако издржи муке а не призна кривицу.

---

[1]) В К. „Српске Народне Пјесме" II.

Под К-Ђорђем, тортура је била призната државна мера. Његовом наредбом од 7. Јуна 1812. године бр. 658 упућена је надлежна власт, *да на муке удари разбојника Богдана из Крњева, док све не искаже шта је зла починио*, затим да га преда на суђење „Совјету“, и по његовој пресуди да га казне на месту где је учинио зло. Пава, жена Павла Станојевића из Жабара, окретана је на ражњу између две ватре, да призна да је вештица, али она плати главом а не признаде

Била је потреба да српска војска оде што пре на Дрину. Марко Тодоровић и Никола Калановић оптуже Симу Глишића из Страгара, К-Ђорђева момка, да је говорио људима „немојте данас полазити с војском но сутра“. Извешћем К Ђорђа од 10. и 14. Јула 1812. бр. 842. и 857 јављено је „Правитељствујушчем Совјету“, да је тај Сима, коме је пре три године опроштено хајдуковање, погинуо зато, што је у Октобру прошле године бунио војску те није дошла на Дрину. За оца Симина Глигорија и брата му, који су опет из пизме убили каплара кад их је терао у војску, наредио К-Ђорђе Совјету, да смртну пресуду изврши на оном месту где су каплара убили, да и они „отмасте“. Оцењивачи тога догађаја наводе, да је К.-Ђорђе том приликом заповедио, да се старом Глигорију испребијају ноге у мливо, једног му сина обесио, а другог стрељао, и сестре им потукао, те је искоренио свеколики род. Још се прича да је заповедио циганима, да ухваћеног одметника Марка Слепчевића из Соколића, штипају по телу усијаним клештима, док није издахнуо[1]).

Доиста Кара-Ђорђе је у многим приликама вршио правду на своју руку, пиштољем у руци, који није ни кад слагао. Многа злочина дела у правосуђу, прописују са правом бујности и суровости његова карактера, али ипак зато правници и историци у даној прилици ваља пажљиво да разликују потвору од истине, и његове личне поступке од извршења одлука тадашњих магистрата и „Правитељствујушчег Совјета“. Са принудним суровим мерама, терао је најдаље зет К-Ђорђев војвода Антоније Пљакић, чија је некоја недела изнео Милићевић, у свом „Поменику“.

---

[1]) Гласник II. стр. 239. Деловодни протокол Кара-Ђорђа стр 44 и 46. Преврат Србије од Кабларца.

Одају-или мучење као дозвољене мере, налазимо донекле и под владом Књаза Милоша. „Дуд“, пред домом његове резиденције у Пожаревцу, и „Крушка“ пред доцнијим његовим конаком у Крагујевцу (у данашњем парку до Лепенице), имају своје историјско значење у правосуђу овог века; јер су по одлуци суда о њихове гране вешани оптуженици у кврзи да признаду дело. У даљем развијању правосуђе мудре владавине К. Милошеве тежило је задатку, да се кривична дела ислеђују човечним поступањем. Наредбом Великог Народног Суда од 18. маја 1828. бр. 252. упућени су магистрати „да кривце и подозрителне људе не принуђавају батинама и мученијем, да кривицу своју признаду; но точним и порјадочним сверху оних испитом и речима, дужни су онакове донде доводити, док кривицу своју не признаду. А који са оваквим својим испитивањем кривицу своју не призна, а подозрителан буде, о онаквом суду народњем известије да пошље, и од њега за такав случав наставленије да очекује“.

Доследно предњој наредби опоменут је јагодински магистрат, за неправилан рад укором од 28. Августа 1828. бр. 477. „Нама је до знања дошло, да ви за погрешку приглашене вам људе бојем и батинама принуђавате, да они своју кривицу признаду; који, немогући мука и боја стрпјети, принуждени бивају такову признати; а потом како бој престане, опет почну отрицати, да никако нису у показаној погрешки. Ви пак, ни најмање на то несматрајући, ипак батинама почнете их бити, и погрешку на њи изјављену, да признаду, натеривати. Ово ваше поступање, види нам се противно бити судијском праву. Зато, строжајше налаже вам се и т. д.“

Полицијском уредбом од 3. Марта 1829. бр. 6. дозвољено је било, о иступима за мање крађе (прасади, јагњаца и т. д.), *да се могу подазриви да ошину по дебелом месу, највише са 25 батина;* али је далеко доцније кажњен *на одају* са 35. батина, Гаја Ђор-Илијић из Пожаревца, за растурање забрањене брошуре „Стрмоглави преврат Србије“ (пресуда од 1. маја 1843. број 106).

Законодавство тога доба, дозвољавало је батине и остала средства за одају, у овим случајима: кад се оптуженик у обрани хвата у лажи; кад не ће да пока-

же оно, што мора очевидно знати; и кад осујећава ислеђење, прикривањем оружја, трага, или других несумњивих знакова о извршеном делу.

Одаја је употребљавана увек у истрагама по делу крађа или разбојништава. Вршена је овако:

а. *бојем*, који је законом од 26. Маја 1847. ВБр. 750. сведен на десет штапова, али није било ограничења у чешћем понављању, што је било за оптуженике најосетније и најстрашније.

б. *глађу*, двојаким начином: или, да оптуженик *једноничи* т. ј. да проведе без воде и хлеба од једног до три дана; или да му се за извесно време ускрати свака храна, осим оке хлеба и воде на дан, а у тежим случајима четвртина од тога до 7 дана.

в. *неодређеним строгим затвором*, без повременог пуштања на чист ваздух.

г. *кргом* или *стегом* овако:

— окују оптуженика у накрст за неизвесно време (12. 14. или 48. часова), тако, да му буде припета десна рука за леву ногу до стопале; или, лева рука за десну ногу, без растављања између једне руке и једне ноге [1]). Или

— упетљају заједно лисице на рукама и гвожђе на ногама оптуженика, и он преседи тако згрчен одређено време.

Најтежа кврга или стега била је *набијена омча на врату*, која је утегама низ леђа увезивана за гвожђа на ногама, и за лисице на рукама, тако, да оптуженик није могао да мрдне ни једним делом тела. Често су овако припети вешани о дрво, и остајали су у таквом стању догод се не одаду.

Од овог начина испитивања није било поштеђено ни женскиње. „Жену поставили смо на каштигу, са сваким ударањем вопрошавајући: је ли јоште кога подобна имала, докле је могла говорити, а затим смо је мало живу од боја кметовима предали; коју кад су на конак у чаршију однели, и она од боја к себи у совјест дошла, показала је и т. д.“ (извешће истражне власти у Брусници од 21. Јунија 1822. ВБр. 162).

Са већом или мањом строжином, ове су мере употребљаване у нашем законодавству, скоро до данашњег казненог поступка. На Народној Скупштини 1861.

---

[1]) Циркулар попечитељства правосудија од 12. Јуна 1845. год.

године тражено је да се процедура одаје употреби увек кад се докази о кривици могу очекивати од оптуженикова признања. — Чак на скупштини у 1864. години, би усвојен предлог народног посланика, да се оптуженик може казнити средствима за одају, поред других убедљивих доказа, ако га општина означи као подазрива[1]). Ондашњој државној управи чини част, што је остала неизвршена ова несувремена одлука, у ствари, о којој је М. Ђ. Милићевић у својим „Међудневицама", извео за потомство лепу причицу под насловом „кврге".

У свима менама новијег правосуђа, настојавано је, да се мере за одају, употребљују у крајњем случају. Власти су упућиване „из призренија човечности, да оптуженика испитују благим начином; а на послетку, ако не би хтео своју кривицу признати, а никакво се опстојатељство за умаленије оне против њега породивше се сумње не би појавило, да се на признање притегне мерама одаје". Тачком 7 циркулара од 6. Јула 1844. АБр. 2356. забрањено је мучење и натеривање оптуженика да призна кривицу.

Наведени начини испитивања, биле су дакле дозвољене мере. Против њихове употребе није могло бити жалбе; али је о истрагама тога доба, било и другог насиља. Оно је изумевано суровошћу или претераном ревношћу иследника, и увек је вршено тајно, као: бој наџацима, ћорбалтом, и кесама напуњеним песком или пепелом; несаница оптуженика, који је непрестано узнемириван; ваљање тешког камена или ђулета преко дасака, положених по телу оптуженика и т. д. У нашим полицијским архивама налази се несумњивих примера таквих злоупотреба, које су строго кажњене кад су биле доказане. О томе нас уверавају податци Јована Милинковића, као једина заслуга његове књиге, којој иначе оскудевају научни услови[2]).

Да се изазове добровољно признање, више су пута употребљавана лукава средства. Успех је зависио, с једне стране од ступња разборитости и присебности оптуженика, а с друге од интелигенције, којом је иследник дејствовао на његову савест извештаченим мерама. Ради примера наводимо, по Косановићу, следећи исти-

---

[1]) Протоколи Нар. Скупштине 1861. стр. 58 и 1864. стр. 224.

[2]) „Критика на Законик судског поступка у кривичним делима 1883."

нити догађај из Босне, у којој су наши правни обичаји и установе били очувани, све до окупације:

Пре 50. и више година, у Сарајеву, Асан Морњаковић, скитница, закоље матер, две сестре и млађег брата да би дошао што пре до наслеђа. Сумња падне на хришћане. И ако се није могао да прибави никакав правни доказ, ипак је одмах допало тамнице 40. најближих суседа Срба. Они не признаваху дело, и зато је власт била у неприлици. Тада из гомиле сабраних мусломана, сиромашни али частан старац по имену Фејизило Шевић, замоли скуп једновераца, за дозволу да учини покушај, којим ће открити крвника. Би му дозвољено колико из љубопитства, толико из уважења према његовој белој бради. Старац одмах заиште *земљан лонац*; уњ' саструже усирену крв са покланих мртваца и њихових постеља; све саспе у лонац, налије воде колику је он меру знао, и пристави на огњишту да проври. Доведу се за тим из тамнице сви осумњичени. Један по један морао је да се надвири над кипећи лонац, али се убилац не откри. Близу старца стојао је и несретни Асан, лелечући за сатрвеном породицом. Старац ватреним очима прелети по скупљеној гомили и заустави се на њему погледом, који као да га устрели. Узе га за руку рекавши „оди синко да се и ти надвириш над четири крви". Уздрталом несретнику одмах удари крв на нос и уста чим се наднесе над лонац. Та сцена зачуди све, и старац постаде у њиховим очима „авлија" (пророк светац). Тада старац окрете се светини и озбиљним гласом проговори „Кунем се вером и свечевом брадом ово је прави катил (крвник), показујући руком Асана. Њега држите, а друге пустите. И доиста Асан признаде дело и показа тројицу сауче-сника.

У нашим источним крајевима, и данас влада обичај при крађама, да се преступник изналази „пљувањем на жабу". У 1895. години, у Врањској Бањи неко покраде новац С. Нед. штедионичког благајника. Одмах, без утицаја власти, ухваћена је жаба, и сви на које се сумњало, позвани су били да је пљуну, јер се верује да ће се лопов надути и распући као жаба, ако се не ода. Куварица Мацарица није хтела пљунути. Пре неких година, о једној крађи у Алексинцу, оваква је сумња изазвала редовну кривичну тужбу

против извесне личности, *што не хтеде иљунути у лонац на жабу.*

Г. Осведочење делом (corpus delicti).

Као несумњиви доказ о личности кривца, или о самом преступу, важило је:

а. хватање или опажај преступника на делу; и

б. проналазак крадене или отете ствари у његовим рукама.

То се зове у нашим старим споменицима „обличеније“ или „обличије“ или „поличије“.

У Душанову законику *што лицем ухватити* значи потпуно доказати чију кривицу; *познати лице под човеком*, значи осведочити се о несумњивости пронађеног преступника; а *ухватити обличије*, значи познати код преступника своју ствар. ...

— „ако се што годе лицем ухвати у њих“;

— „ако кто позна лице под чловеко;

— „они обише кућу моју, и штогод оставих у њој, све они знају куда деше. И ухватих обличије у њих[1]).

Д. Сведоци.

Међу посредним доказима, којима је тужилац заснивао своје право, или оптужени бранио своју невиност, долазе на прво место *сведоци.*

За сведоке бирани су часни и веродостојни људи, чијој се речи могло веровати.

Могли су бити сведоци: отац сину или кћери, брат сестри и обратно ако живе одвојено, и немају ничега заједничког у имању.

Жена добра гласа примана је за сведока само у приступима који су се тицали жена и то, како у личним увредама, тако и у телесним повредама и полним насиљима. Из ове одредбе неки наши писци изводили су погрешан закључак, да су по нашем старом праву и жене биле судије (поротнице).

Жена није могла бити сведок своме мужу ни у ком случају.... *ni jedan ne more pomaknuti svoje žene za swedo-*

---

[1]) Душанов законик. — К. Иречек „Споменици Српски“. 81.

čanstwo sebi; od nijedne riči nije mu merowana[1]). О овој одредби Винодолског законика сачуван је данас само потсмешни помен, у говору о парничару који се брани којекаквим нестварним разлозима („жена му сведок").

Кад се докаже да је сведок лажно сведочио, плаћао је глобу (вола или 8. либара), и више није веровану; а оптужени је ослобођаван од сваке казне и накнаде.

Ова врста доказа појављивала се у старом праву у следећим облицима:

а. Обични сведоци.

Равни су данашњим судским посредницима ове врсте, у изналажењу материјалне истине, по непосредном уверењу о стању ствари

Истинитост својих исказа обично су потврђивали заклетвом.... „И дођоше пред нас синови Нике Ђурића Иво и Вуко, и рекоше „господо кметови, ако ће син Вука Маркова да се умиримо, ми смо ево на суд пред Богом и пред вама; и пребиђемо нашега оца за његова брата. Ако ли се што миче и говори да није убио нашега оца, питајте господо *сведочбу*, која је ту била и очима гледала, кад је наш отац погинуо". И ми вишеречени призвасмо *сведоџбу*, и дођоше пред нас седам сведока: први Лукрша Николин, од Петровића; Војин Дољаница од Грбља; Иво Кунић од Матинах; два брата Кратовића Марко и Ђуро; Иван Петров; и Станиша Марков Буђен; који потегоше сви једно Богом и душом пред нама кметовима огласито: *да је убио Иво Вуков Ника Ђурића* и т. д." (пресуда добрих људи од Јануара 1724 године[2]).

Саслушање сведока руководила је увек истражна или судећа власт..... „и да сведоци не имајут бити поведени на сведочаство; имајут бити поведени от судац"; или „ни један сведок помакњен за сведока, нема сведочити, ако није прво питан од пристава".

б. Душевници (саклетвеници).

Засебна врста сведока Својом заклетвом они допуњаваху или одржаваху наводе једне или друге пар-

---

[1]) Чл. 18. у вези са чл. 56, 20, 38; 40, Винодолског законика.

[2]) Правник од 1892. бр. 9.

ничне стране; а нису, као што се мисли погрешно, потврђивали истину само часном речју без заклетве.

Душевници су употребљавани у недостатку правих сведока. О томе нас уверавају чл. 64. и 68. Винодолског законика, код убијстава и тешких телесних повреда.

У најстаријим споменицима познати су душевници или саклетвеници под именом *ротника* или *поротника*; и по задатку разликују се од поротника судија. У обичајном правном споменику Новог Града у Далмацији (од 12. фебр. 1551 године), саклетвеници носе назив *сапоротника*. Као изузетни сведоци, познати су у старом немачком и француском праву, под именом „Conjuratores", „consakramenteles", „eideshelfer"[1])

У Душановом законику помињу се „душевници" у разним доказним задатцима. Имали су улогу вештака проценилаца у питањима потрица; били су посредници за правдање од казнене глобе у крађи; а вршили су и нарочити задатак као прави сведоци, да оправдају приставе од кривице злоупотребе у званичној дужности, која је повлачила страшну казну (сечење језика, ушију и руку). У овом последњем случају, сведочку улогу душевника, потврђује разлика повучена између њих и судија следећом одредбом Душановог законика *„ако буде потвор приставом.... да греду пред судије"*.

Кривоклетнику нигда ни у чему није веровано ни на суду, ни пред осталим поштеним људима, као год ни лажном сведоку, разбојнику, лопову и фалсификатору. Њихова је заклетва допуњавана увек *саклетвеницима* или *душевницима*.[2])

Мисли се (по Даничићу), да су душевници људи *који суде или сведоче по души без заклетве*. Једно неоправдано мњење тврди чак и то, да у нашем народу није било заклетве за туђу ствар до 1839. године, но су сведоци питани без заклетве; а само се каткад заклињао парничар у недостатку других доказа, дакле заклињао се за своју ствар, што је, вели се, имало смисла.

Данас нема сумње, о томе, да су душевници били сведоци, који су своје речи по потреби потврђивали заклетвом. Термини нашег старог казненог права „ду

---

[1]) Др. В. Богишић.

[2]) Богишић

шити се“ „обљубити душу“, истоветни су са данашњим изразима примити или одобрити заклетву; дакле положеном заклетвом узети на душу истинитост тврђења, *што значи формално заклети се.*

Обележено значење душевника у нашем старом праву, потврђују одлуке Шабачког Магистрата од 25. Јануара 1809, бр. 473. и од 3. Фебруара 1810. године бр. 622 из којих се види, да су за саклетвенике или душевнике употребљавани и сеоски кметови и кнезови. На њих су се позивали или парничари, или их је добављао сам суд, *да ио души кажу* шта знају о парничарима и о њиховим односима, и по потреби заклињали се. Поставка Браће Петровића, да им је веровано без заклетве не може дакле да опстане као општа напомена.[1])

Заклетва душевника, као присега на веру (juramentum credulitatis), означује свечану потврду или оверење заклетве, коју полажу о ствари саме странке... „На tom prisaham, ze ta prisaha jizto Jau z k'rp prisahal proti Pavlovi z Luze, jest prava a cista, tak mi Bog pomagaj i vsički svieti“.[2]) Они дакле нису ништа позитивно сведочили о спорној ствари, шта више нису ни морали знати о чему се ради; и зато се њихова заклетва може згодно да изрази овом формулом *„Ја, заклетвом потврђујем, да се Н. Н. истинито заклео; јер познајући га не мислим, да би се он криво заклео“*.[3]) Докаже ли се, да се криво заклео онај, чију су заклетву они својом утврдили, били су кривоклетници, и као такви су и кажњавани. Потпуно тако схваћен је значај сапоротника или душевника у Винодолском законику и у старом српском праву.

Српски цар Степане и царица Роксанда, пазили су нађено и усвојено дете „Находа Момира“ као рођено, и нису га одвајали од своје рођене кћери Гроздане. Кад дете дође до момаштва, позавиде девет царевих везира његовом одликовању, и скроје план да га упропасте. На дан Ускрса главни министар „Тодоре везире“, оптужи цару „Находа Момира“ тешком клеветом, да је милосник своје сестре Гроздане. Најпре цар није поверовао, али то потврде и осталих осам везира, поделивши своје улоге у доказивању, на *сведоке* и *душевнике*

---

[1]) Грађа за историју Краљевине Србије I. 249.

[2]) Текст старог чешког права.

[3]) Др. J. Љубојевић (Rad jugoslovenske akademije kn. 16).

Четворица душом поднесоше
А четири криво сведочише
„Јесте царе, Бог и наша душа!
„Јесте царе, данашњег нам дана!
„Јесте царе, умрлог нам часа!
„Момир љуби сестру Гроздијанку,
„И сад спава с њоме на чардаку.“

Најпосле цар поверује. Момира обеси у градини „о сухој давини“; од веље жалости за њим, обеси се Гроздана „о давини о другојзи грани.“ По неком времену појави се чудо невиђено:

„Давина се суха подмладила,
И зеленим улистала листом,
И бијелим уцватила цветом
Обоје се ђеце посветило,
Посвети се Момир и Гроздана“[1])

Душевници су бирани понајвише из рода и племена парничара. Њихов број зависио је од важности дела, које је било на судској расправи..... *„да му су поротници од његова племена, кога му хотеље..... „да му нарече присећи само шесту.“* Ово породично учешће у суђењу објашњује се економном и државном солидарношћу која удара печат и на религиозни живот народа.

Недостајући број душевника допуњаван је заклетством парничара.... „ако поротники нема, воља их толико не море имати, та жена (тужиља) присећи је дужна за оних, ки јој мањкају. Присегућ убо ш-њу, али она сама по первом трећа, имају *такнути руку*, и рећи в ту роту“. Такнуће руком, значи полагање прстију на „свету књигу“ (законик, еванђеље). Или *„И јоште од убојства. Ако нису сведоци освојени од њега, има се очистити само педесет, најдуће својих поротники, како најбоље ви и море. Ако поротники нема присежи он сам толико крат, воља за оних ки му мањкају“*[2]). Истоветно поступање налазимо у правном обичају, који је владао у Босни и Херцеговини, у случајима убијства, или пронађене лешине, кад је непознат преступник. Мештани су ослобођавани плаћања крвнине, ако њих 50, по избору тужиоца, заједнички положе заклетву, да немају учешћа у убијству, нити знају ко је дело извршио. Недостајући број клетвеника, допуњаван је заклетвом осталих 50. пута[3]),

---

[1]) Збирка В. Караџића II. 155.

[2]) Винодолски Законик.

[3]) Das Justizvesen Bosniens und der Hercegovina — од Едуарда Ајхлера.

в. *Сведоци потказивачи.*

Оштећени објави на сеоском збору, или на тргу, шта даје оном који му пронађе преступника. Та се награда зове „соцбина". Лице, које се прими тога посла зове се „сок". Његова је дужност, да пред влашћу докаже, да је онај кога он проказује, заиста извршио кажњиво дело; и тада преступник плаћа накнаду штете и остале трошкове, а у државним преступима подлеже и физичкој казни. Не докаже ли, сам плаћа трошкове и казнено одговара.... *„аште се обрете који либо потворник, и иште кога потвором лажом и обезом, такови да се каже како тат и гусар"*. Пресудом од 27. Септембра 1811. године бр. 133. осуђен је сок да плати покрађу, зато што је узео „муштулук" (соцбину) да зна ко је извршио крађу, па то није могао да докаже. Због истог узрока осуђен био други на батине пресудом од 13. Маја 1808. бр. 139.

Већином сок је био непознато лице. Да се не би омразио са преступником, он невиђено закључи уговор са оштећеним, преко повереника, кога затим шаље преступнику са поруком, да неко зна, да је он учинио рђаво дело, него нека се мири са оштећеним. Овај повереник зове се „сокодржица". Ако се преступник поплаши, он послуша поруку, и тако се то сврши тајно, да ни он ни оштећени не знају ко је сок. Уговорену награду узме и преда му сокодржица.

У ранијим споменицима (Дечанској хрисовуљи), сок као потказивач зове се „наводчија", што би значило *наводник* или данашњи достављач. Није невероватно да је у то доба сок имао јавну улогу нарочитог истражника у кажњивим делима.... *„а за вражду како је закон по српској земљи — цркви половина, а наводчији половина"*. У овом смислу позив „судијна сокалника" у Душанову законику, ваља оценити као звање државна чиновника, који је био суду на услузи за проналаз преступника.

О устанку 1804. године, сок је значио у старој сокоској нахији исто што и сведок. Вук Врчевић мисли да је то турска реч, али њен етимолошки корен упућује на глагол „суочити" или очи на очи убеђивати кога у каквој ствари; по чему ваљда могу бити синониме речи *суочник — суок — сок.... „да има рећи пред господином Херцегом ш-њим на суочице."*

Сок је дакле лични назив, кад се говори у опште о потказивачу; *соћбина* је уговорена награда, за потказивање преступника; *сокодржица* је већ извесно лице, које се јавља као потказивач; *насочити*, значи проказати крађу или преступника; а *просочити*, на случај потребе употребити сока као доказ пред влашћу или приватнима. У Љубишиној приповетци „крађа и прекрађа звона", крађа беше јавно обзнањена на четири пазара у три недеље, са обећањем, ко *насочи* звоно и лупежа да му је *соћбина* 50. дуката, и тврда вера, да га нико *просочити* неће, до муке.

Нарочито позивање или изазивање сока на сведоџбу, без наметања; његово избегавање да јавно сведочи; и тешка казна, којој сок подлеже, ако кога лажно оптужи, јесу очигледни докази о моралној основи њихове употребе у нашем старом законодавству Изјављено мњење, да је наш сок сродан пољском и чешком соку („sok") *velches einen Verleumder bedeutet*, без сваког је дакле значења у правном и филолошком смислу.[1])

У Црној Гори последњих година сок је сматран за непоштена човека, зато што се мисли да за своју корист издаје другог; али се не треба поводити за оценама у времену, кад је ова установа могла бити изопачена и злоупотребљавана. У Херцеговини увек је пажено, да сок буде разборит, паметан, разговоран и поштен човек.[2])

По начину истраживања са соком је истоветан и правни обичај „личити крв". Специјално је примењиван код дела убијстава, телесних повреда, и нападаја на женски образ. Значи, обећати награду за проналазак преступника или нападача који се звао „крвник", и потказивачем доказивати његову кривицу.

* * *

Са доказом личења крви, не треба мешати „мирење крви", или тако звано „крвно коло", које по садржини ствари не спада у систему доказних средстава.

То је засебни, судбени поступак мирења, завађених страна, по утврђеним доказима о преступном делу и учиниоцу. Вршен је овако:

---

[1]) *Ђор. Поповић.* Recht und Gericht in Montenegro.

[2]) О значењу сока као доказа у старом праву, обележену карактеристику у Вука Караџића, допуњују занимљиви описи Ст. Љубише, Врчевића, В. Медаковића и Л. Гр. Бјелокосића.

Одређеног дана у присутности „судија миротвораца“ (обично 12. често и 24. главара, сродника једне и друге стране), излази *крвник* пред тужиоца у покајничком стању. Пушку крвницу обесио о врат, иде коленачки, гледа у земљу и виче „прими куме Бога и светог Јована“. Кад му приђе тужилац, он га целива у руку и у колено, а овај њега у образ; скине му с врата пушку крвницу, па је задржи, или му је одмах врати. Крвник се враћа са покорношћу. Тужилац и његови браствени ци, примају од сродника крвникових понуђена 4. кумства, и 24. побратимства, и узајамно се ижљубе у знак утврђеног мира и т. д. За тим судије осеку глобу, која је обично рачуната на мртву главу 100. цекина, а за повреду у половини. Крвник сиромах, *иде у иоилату*, т. ј. саставља уцену добровољним прилозима, што се не сматра као прошња.

Кад је крвник у бегству, његова породица, да избегне освету, *личила се* т. ј. одрицала се њега, плативши породици убијеног или повређеног „одлику“ (у Црној Гори 50. талира). У најстаријем добу, на име тога плаћало је племе (родбина) преступника половину „вражбе“ а друга је половина падала на њ' „Zač pleme nije derzano, nere od pol; a zločinac drugi pol“.[1])

Освета или наплата крви, припадала је целој породици. Сродници су били обвезани, да покају злочин убијством преступника, или које мушке главе из његове породице. Као света испорука, та је дужност прелазила на све одрасле чланове породице (оца, синове, браћу, стричеве и т. д), догод је продужавана завада. Тим поводом падало је много мушких глава с обе стране.

Непријатељство, које је по Милаковићу, могло трајати и преко 100. година, прекидано је само постигнутим мирењем. У бечкој библиотеци на једном еванђељу старе српске редакције, (под бр. 41) има ова занимљива белешка:

.... *„на иљаду седам от месеца Марта ді како уби мојега оца Станка, крвник Марко Лукша ш' његовијем братом. От силе уби мојега оца... Да је проклет од мојега трага, ко не ће се ш њим ћерат; јер не могу од његове силе стати... да је проклета и ђевојка од моје куће. Докле сам жив ја Иво иокојнога Станка, ћерат ћу се ш њима скотима, и ја и моја браћа Иво, Митар, Гојко и Саво, и*

---

[1]) Винодолски законик; Вуков Речник; Умир освете, од В. Медаковића; поп Андровић — нови Обилић, од Ст. Љубише.

наш стриц Мирко, и наш братучед Вуко. А ко остане по нас, да је проклет ко ће нашу муку заборавити од те куће.“ Затим на истом еванђељу долази следећи доцнији запис о извршеној освети:

..... „*да се зна, како уби проклети Марко Лукшин доброга Станка Мићова на велику божу правду. И нађе се Иво син покојнога Станка и уби Маринка (?) Лукшина за освету свога оца. И остављам мојој — зи браћи, ако ме би ко убио, нека ме освете како сам и ја оца осветио. Ако ли би што којему од њих било, не'мо среће, ако их осветити не ћу ја за то.*“ [1]) Син је дакле покајао очеву главу и оставио освету у аманет браћи и ближим сродницима по крви, ако би непријатељство било враћено на коме од њих.

И женскиње било је дужно да освети крв мужа, сина, оца, брата; али је било заклоњено од непријатељских нападаја по обичају, који има моралну основу. По народној пословици, мање греши ко убије четрдесет наоружаних људи, но ко дарне незаштићену женску Зато Црногорац ни за живу главу не би употребио оружје против женске, ма му на очиглед убила оца, сина, или брата. У Херцеговачком устанку (1875) туркиња Фатима убије двојицу Црногораца, и при свем том Црногорци је отпустс живу и здраву у Мостар. По старом обичају, за време највеће сече међу два племена, женскиње су свагда имале право да слободно иду у село непријатељског племена. [2])

У Србији крвна је освета била у обичају скоро до половине овог столећа и заузимала је најшире размере. Често су поједина села стајала једно према другом као зарађени арбанаски фисови. О првом устанку били су у непрестаној крвној освети сељаци из села Мораваца Липља, Пољанице, Козеља, Ивановаца, Бранчића, Гукоша и Дића у срезу качерском округа рудничког. Не прође по месец дана, па се тек зачује пред чијом кућом запевка, и већ се знало да су неког сељака из те куће убили сељаци из кога другог села, с којим је то село било у крвној омрази. После неког времена прича се опет по селу да су сељаци осветили погинулога, убивши сељака из убилачког села. Турци нису

---

[1]) Споменик Љ. Стојановића 201.

[2]) Црногорско Женскиње, од Липовца.

против тога ништа предузимали, а нису помагали ни савети добрих људи.[1])

Књаз Милош расељавао је завађене породице али је сваки корак власти, да се злу стане на пут остајао без успеха, док се школом није почело дејствовати на облагорођавање строге и сурове нарави.

Освета је била неодољива сила, коју није могло да ублажи ни време, ни даљина, ни друштвена разлика у занимању или васпитању. Око 50-тих година, догодило се у селу Голочелу у Крагујевачкој Гружи, ретко убијство, које је прозивело опште изненађење и жаљење у Крагујевцу и по околини. Кућа Петровића била је дужна главу некој породици, с којом је одавно живела у крвној освети. Да избегне опасност, старешина куће узме младолетног синовца Радисава, пређу у Банат, и настане се у Панчеву, где да синовца у школу. Дечка је одушевљавала песма и вештина глумовања, којој се стално ода. После неколико година постао је чувен бечки глумац. Али њега је и у Бечу вукло срце да види сестре и родно место. После десетак година странствовања дође у Крагујевац; одатле оде у своје село, и ту погине на својој ливади, где га је осветник сачекао и убио из дуге пушке. Злочинац сам оде у Крагујевац; пријави се окружном начелнику; скине с рамена пушку крвницу, извади иза паса пиштољ, и обоје преда начелнику говорећи: „ето, ја се предајем власти! Убио сам Радисава Петровића!“ На питање, зашто га је убио, одговорио је „крвна је освета међу нама“. На губилиште отишао је хладнокрвно са уверењем, да је испунио најсветију породичну дужност.[2])

Е. Свод.

У крађама покретних ствари, обично стоке преступник се проналазио „сводом“.

Процедура доказивања кривице вршена је овако.

У кога се нађе крадена ствар, дужан је био да упути тужиоца на онога, који му је ту ствар предао, овај даље на остале, док се не дође до лица које нема сводника и за то остаје одговорно за учињено дело.

Јавна куповина, и куповина у туђој земљи, ослобођаваху притежаоца ствари од давања свода и глобе,

---

[1]) М. Ђ. Милићевић.

[2]) Полицијски Гласник 1899 године; бр. 40.

пошто га оправдају у првом случају цариник, пред ким је свршена куповина, у другом „душевници“.

О том предмету, мисао дотичних чланова Душанова Законика, казује одређеније царска наредба од 30. Септембра 1350. године следећим излагањем:

а. Ако је трговац купио коња на тргу и зањ' платио царину, да цариник потврди душом, да је заиста купио тога коња и платио царину, а није било познато да је краден; и тада му *„за този свода њест“*. Ако га овим начином не оправда цариник *„да да свод у кога је купил“*.

б. Ако коња, купљена у туђој земљи, позна сопственик, да се закуне трговац самдруги, да је купио коња у туђој земљи, верујући да није ни краден ни отет, и тада *„да не даје свода за този“*.

в. Ако хтедне, може сопственик узети свога коња, пошто накнади трговцу куповну цену; дакле пронађеног коња није могао притежалац да присвоји, без одобрења сопственика.... *„а коња личнега, да не вољан удржати“*. Ову особну црту нашег старог права о повраћају своје ствари (jus retentionis), одржао је Богишић у члановима 97. и 101. Црногорског Имовног Законика.

Представљени начин доказивања савесне прибавке коња, важио је и раније у односима између Босне и Дубровника. Уговором од 23. Октобра 1332. године, предвиђено је следеће: и ако Бошњанин ухвати у Дубровчанина коња, а не буде украден или гушен, и прави Дубровчанин *„мој је коњ влашти, воља, га сам купил не знам од кога“*, воља, повје од кога је купљен, воља присеже самошест, чист дуга да буде[1])“.

У Руској Правди, просторна употреба свода, обележена је овако: *„а из својега города в чужу земљу, свода њест“*. Код Чеха и Моравацa, свађање је прекидано на трећем сводникy[2]). У нашем старом праву нема ограничења. То нам потврђује следећа пресуда шабачког магистрата од 4. Маја 1811. године Бр. 792.

Ђукан Атанацковић из Корените зворничке нахије, тужио је Андрију Вуковића из Петковице, шабачке нахије, да му је отео коња: али би доказано, да је то Андријин коњ. *Пресуда*: „И будући, да је први пут овај коњ као украден (од Андрије) дошао у руке Симе

---

[1]) Mon. Serb. 147. Налазимо исте одредбе и доцније у дипломама од 25. Априла 1357; од 9. Јануара 1387; од 2. Децембра 1405; од 29. Дец. 1406 и 13. Дец. 1428.

[2]) Dr. X. Иречек „Slowanske pravo w Čechah a na Morawe.

Каонца, шабчанина; овај продао га Јован из Луозница, шабачке нахије за 33. гроша; а Јован мењао за коња с Томом из Пасковца зворничке нахије; Тома га продао Андрији Ковачу из Зајече; Андрија Ковач продао Авраму из Корените за 74. гроша, Аврам пак продао Ђукану Атанацковићу из Корените за 81. грош; а у Ђукана Атанацковића познао коња Андрија Вуковић из Петковице и повратио, — тако ми *пресудисмо*: да Симо Каонац, будући да незна од кога је (коња) купио, да 23. гроша; и Андрија Вуковић да помогне Каонцу дати 10. гроша. Прочи пак сви, како су који куповали, добитак што су добили да поврате, да овоме Ђукану Атанацковићу из Корените изађу главни новци 81. грош, што је дао за коња".

У процедури доказивања сводом, сопственик је дакле одузимао крадену ствар, налазила се ма у чијим рукама. Последњи притежалац, ако је поштен прибављач, добијао је у том случају плаћену вредност. Она је падала на последњег сводника, који није могао да покаже продавца, ценом коју је сам примио за ствар; и на остале предње своднике као повремене уживаоце, по мери користи од препродаје, тако, да је последњи купац, код кога је ухваћена ствар, био потпуно измирен за исплаћену цену, као савесни притежалац.

Својину ствари, тужилац је доказивао сведоцима, који су обично заклињани; али им је суд могао веровати и без тога (пресуда шабачког магистрата од 31. Маја 1811. бр. 807).

Против лица, које није могло да докаже основ прибављања оспорене ствари, отварана је кривична истрага. „Писато писмо магистрату крагујевачком за коња, којега је Равајило из Драче, познао у Ресави у некога Јанка — да призову калуђера Максу, и јоште кметова из Драче; ако осведоче да је равајилов коњ, да уапсе Јанка, и он нека каже од кога је купио, и да пошљу за онога од кога је Јанко купио; кад они дође, онда да пусте Јанка, а они пак да каже, ко је њему дао. Тако редом, док се не нађе, ко је из кошаре украо"[1]).

Ж. Заклетва.

У старом праву заклетва је употребљавана и као оптужни и као правдајући иструменат.

---

[1]) Деловод. проток. К-Ђорђев. Одлука од 7. Јуна 1812. бр. 687.

Тужилац је доказивао заклетвом, не само каквоћу дела или количину штете, као што бива данас, него и све друге околности, меродавне за констатовање, да је осумњичено лице доиста учинилац дела.... *„Будући да се оптужени за крађу не отдају, а са стране никаквог доказателства извјестнога нема, то судимо, да се тужитељ у цркви вакуне, да је онога, који је на њега пушку кресао, познао, а после оптужени да се казне, и казнећи их исиитују“* (решење суда народњег србског од 10. Августа 1823 године Н. 717.)

Оптужени је полагао заклетву да није крив, нити што зна о извршеном делу. У овој каквоћи налази се заклетва у судским и полицијским истрагама до половине овог века. Циркуларом Апелационог Суда од 16. Септембра 1844. Бр. 1278. прописано је судовима: *„да у напредак при испитивању кривичних предмета, ниипошто не усуде се, надлежном кривцу то питање стављати: да ли он ово или оно опстојателство са заклетвом може потврдити, или пак са истом невиност своју оправдати, да он тога ради поменуту заклетву и положи.“*

Помиловани преступници заклетвом су јамчили будући уредан живот. Хајдуци Андрија Пршић и Андрија Новајичић и Сава Сремац из Клења, заклели су се овако „да одјако у рђавом послу хајдучком ићи не ће, но да ћеду са осталим вилајетом у слози бити, и владати се поштено како и остали добри људи, и кметовске и старешинске заповести слушати, што се год заповеда. Тако, да ако би се они одјако у каквом рђавом делу и послу нашли, платиће главама својим код суда.“ [1])

Заклетву ове врсте налазимо и у доцнијем правосуђу, као државну меру за остварење принципа о поправци криваца. Први коментариста нашег Казненог Законика г. Ценић, негдашњи министар правде, наводи из сопственог искуства, да је било случајева да се помиловањем ослободе казне по 20. 40. 60. и више криваца, пошто се од њих узме заклетва у цркви, да више не ће грешити.

Као парнични доказ у опште, заклетва је полагана или по споразуму странака, или по судској пресуди.

У првом случају поступано је овако. Дођу парничари у цркву, потраже од свештеника крст и еванђеље, поставе их на икону или на гробницу, затим

---

[1]) Протокол Шаб. Магистрата од 19. Маја 1808. Бр. 161.

парничар који прима заклетву, пошто ижљуби крст, еванђеље и иконе, почне изговарати: *„тако ми ове свете цркве, свију светаца, овог часног крста и Христова еванђеља, нисам ти ништа дужан, или нисам ти ништа украо ни учинио другу коју штету. Ако будем ја то учинио, ни од чега што радим, да вајде немам; да ми деца и сви кућани оћораве; да ми стока полинише“* и т. д. Тада парничар, који га куне, задовољан стане говорити: *„доста брате Павле или Петре, доста! Верујем ти! Бог нека ми опрости, ако сам те клео на правди; а ако си се криво заклео, нека ти Бог суди!“* — Онда изађу, из цркве, почасте се, и оду кућама измирени.

Тако је рађено и у грађанским парницама. О томе нас уверава прибрано градиво у податцима Милићевићеве „Општине у Србији“, и у нашем чланку „Уредници међа и правина“. У споровима о земљи или синору, заклетву су полагали најчешће сведоци (много пута и парничари), на месту распре, *са симболиком ироношења земље на глави или о врату*, у чему је и лежала доказна јачина заклетве. Имамо о томе непобитних сведочанстава, у следећим податцима из 13. века: спор између Хилендарског игумана Гервасија против Дмитра и Борисава, синова Тепачије Хардомиља, о међи косерићској; спор о брду Плешу, у притежању Свете Богородице у Хтетову, пред призренским епископом Ђорђем Маркушем; и спор између сереског митрополита Јакова и неког Кара, о атару цркве св. Николе на Пшињи [1]).

Полагању заклетве претходио је споразум странака о месту на коме се имао да изврши овај обред — на *плугу, камену, у цркви* или у *манастиру*.

а. на плугу. Клетвеник се прекрсти, метне руку на со и хлеб, што је спремљено на плугу, и заклиње се овако: *„ако није тако, као што сам показао, тако ми Бог не помогао, а хлеб и плуг издали ме“* и т. д.

б. *на камену.* Заклетва на камену има своју давнашњу религиозну основу. Налазимо јој трага у нашим старим приморским песмама. Да скине сумњу љубоморног брата Стјепана, Митар Јакшић притискује грудима о студени мрамор, рукама обима сухо дрво јаворово, и куне се овако: *„ако сам ти брате љубио венчану љубовцу, да Бог — да ми срдашце устинуло кано мра-*

---

[1]) Шафарик — *Pamatky.* 94. Споменици Љ. Стојановића 38. Гласник 24. стр. 244.

мор студени, а руке ми усахле, кано јавор суво дрво.“ По другој варијанти, клетвеник је стао ногама на камен, рукама загрлио сухо дрво, и клео се, да му ноге остану на студеном мрамору, а руке на сухом јавору, ако је истина оно чиме се беди [1]). До пре десетак година, по нашим сеоским судницама у пожаревачком округу, виђан је камен на столу поред крста и еванђеља. Клетвеник је нањ метао руку за тврђу истине; јер је веровано да ће му се окаменити срце, ако се лажно закуне.

в. *у манастиру.* Најозбиљније заклетве полагане су у манастиру на кивоту или моштима светаца. Од њих је кривац јако зазирао, јер је веровано да се згране ко се ту закуне криво. Из старе крушевачке нахије, највише су се клели на св. Краљу у Студеници.

У манастиру полагана је заклетва пред старешином и братијом манастирском, и пред неколико сељака из најближе околине. Затим су парничари добијали пресуду, у којој је излагано, како се *н. н.* заклео у манастиру *х.* пред именованим игуманом, јеромонахом и сведоцима, да није крив или дужан оно чиме се терети, и да не зна ништа о томе; и за то је пресуђено: *да парничари немају више међу собом никаквих речи о овој ствари.* „Знати се, како се заклео, Михаило И. Јанковић, Милутину сину Јанину, како није крив за новце, нити за то зна. И закле се у манастиру Врањевшници код Светога Ђорђа и Св. Краља. Тому сведок, јеромонах Јосиф светија Врањевшици, и игуман М. студенички, и сељаци из Липовца: Милосав Бошковић, и Миливоје и Гаврило Јанковићи. Да више немају међу собом за то речи.“ Виђено ово пресужденије и потврђено у Крагујевцу 1. Јунија 1820. Бр. 1806. *Милош Обреновић* [2]).

Тако су се клели невини, или они, о којима се није могло рећи са извесношћу да су криви. Људи нечисте савести вршили су тај посао овако. Да би (по њиховуверењу) Бога преварили и угушили своју савест, подметали су под своја стопала, ноге од кокоши, пловке или друге које пернате животиње, па додавши у себи почетку своје заклетве реченицу „од како сам на ове ноге стао“, изговоре све остало по формули, како смо цитирали напред. Пре 30. година неки Јаношевић из Ужица, полажући заклетву по пресуди оп-

---

[1]) Богишић. 110. 113.
[2]) Грађа за историју Краљевине Србије I. 249. 261.

штинског суда, да је исплатио неки свој дуг, сакрио је био под гуњцем живо пиле, а под појасом главицу црна лука, и клео се овако „тако ми ове душице и ове главице". Бивало је, да су после тако положене заклетве, кривоклетници страдали сами, или ко од њихових; а понекад су тајно намиривали тужиоце да загладе учињени грех.

Влада уверење, да заклетва доноси проклество кад је по слободној вољи са знањем лажно положена; а не сматра се за грех, ако је последица стицаја неодољивих околности, које натерују кривоклетника на лаж по нужди. Овим се објашњава превара, коју је заклетвом извршио Краљевић Марко, обећавши кћери арапског краља, да ће је узети, само да га ослободи сужањства.

„Кад се мати виђех на невољи
Скинух капу, метнух на кољено,
Па се кунем капи на кољену:
„Тврда вјера оставит те нећу!
„Тврда вјера преварит те нећу!
„И сунце је вјером превернуло,
„Те не гријe зими ка' и љети,
„А ја вјером превернути не ћу!"
„То промисли арапка ђевојка
Промислила, да се кунем њојзи и т. д.
Изваде ме из тамнице мајко и т. д.
И одосмо кроз земљу арапску.
Каде јутро беше освануло
Загрли ме црнијем рукама,
Она црна а бијели зуби,
То се мени мучно учинило!
Ја потегох сабљу оковану
Ударих је по свилену пасу,
Кроз њу сабља, мати, пролећела
То сам, мати, Богу згријешио,
А велико благо задобио
Те ја градим многе задужбине" [1])

На истом уверењу о праведности поступка, одиграла је привидна заклетва своју улогу и при увођењу у живот турског устава од 1835. године. Сматрана је као последица политичке принуде у ствари, коју високи клетвеник није одобравао; јер се косила са срећом на-

---

[1]) Вукове народне пјесме. II. 337.

рода и политичким интересима земље, као што је будућност наскоро доказала.

Код Црногораца, кад се парничари споразумеју о заклетви на суду, онда двојица из суда поведу у цркву клетвеника, изнесу предањ' еванђеље, икону и крст, најпре они ово целивају, а потом даду њему крст у руке, и један га заклиње формулом, која нас подсећа на „страшна заклетија“ из доба Дечанског: „Тако ти овог животвораштег крста, који претвара небо и земљу, ако ишта знаш за ову работу, немој се заклети лукаво. А од суда ти не ће бити потеге никакве, ни глобе; а ови, коме си учинио ову работу за коју те куне, не ће ни он више узети, него разлогом што рече суд. Немој се ни пошто заклети лукаво, ако ишта знаш за ову работу — тако ти не погинуо траг по трагу; тако ти шљеме не плануло на долину; тако ти људска губа не уљегла у кућу; тако ти не погинуо род у баштину; тако ти не изјела живина; тако се не разгуба; тако те не изјела вукојединa, да се свака васиљена од тебе заклиње; и тако те не погинуо род у земљу, плод људски и скотски“. На то реку сви три пута „амин“, и целивају крст, еванђеље и икону. Клетвеник до последњег амина држи крст у рукама.

Кад се парничари погоде о заклетви мимо суда, онда даду клетвенику крст у руке, и он сам говори: „Тако ми овог животвораштег крста; и тако га се не одрекао; и тако манит на њега не пљувао; и тако ме не помагао! Тако ме не поразио Бог, и Свети Јован, Свети Василије, Свети Петар, сви свеци и божји угодници! Тако се паски не крстио; тако ми траг по трагу не погинуо; тако се не разгуба; тако ми шљеме и семе не погинуло; тако ми ђаво душу не понио; тако ме гром из ведра неба не убио; тако ме муња не опалила; тако земља пода-мном не пропанула ка и *садом* (содом); тако ме не убио Бог, ако сам ишта о тој работи, за коју се кунем, *сјетан*. И како се право клео, онако ми Бог јаки помагао, мене и мој дом“. Други на то реку „Амин [1])“.

Понекад је тражено, да се клетвеник куне девет јутара пред кивотом или у цркви; или он сам за праведну ствар понуди толико заклетава: „заклећу ти се девет јутара на дванаест мушкијех глава у цркви и под ћивот светога Петра“. Понављању заклетве у Црној Гори, има трага и у нашим источним крајевима. У 1878.

---

[1]) В. Медаковић „Живот и обичаји Црногораца“.

години у Врањи, једна грађанка, жалећи што јој је одбијена тужба против сусетке за покрађу ствари, наводила је да је она несумњиви кривац, и да је не ће пустити без заклетве, додавши „девет пут ћу гу кунем у цркву“. Обичај се потпуно објашњује прастарим правним схватањем важности заклетве, која понављањем добија јачу снагу.

Као што је напред наведено, у многим случајима, заклетва парничара односно оптуженика, допуњавана је заклетвом душевника. О процедури ове заклетве, имамо из доба нашег првог устанка следеће сведочанство:

Саклетвеници и оптужени, чију обрану они допуњују, поседају у цркви окренути леђима олтару. Они, којима се заклињу, стану пред њих, и један од њих који овај посао зна најбоље, узме крст у руке, па онима што седе, стане говорити, или управо рећи проклињати их „ако сте то и то учинили, па нам кажете да нисте, да Бог да, да вам се окамени у жени дете, у крави теле, у овци јагње, у земљи семе и т. д.“ Кадшто се одреди и то, колико ће они, који се заклињу, довести мушке деце, и посадити у цркви поред себе. Који се овако оправда, плаћа према своме стању онима који су се зањ' клели, награду, звану „оклештина [1]).“

Код Арбанаса тужилац, који није био у стању да докаже своју тужбу, по правилу одобрава оптуженом правдајућу заклетву коју су са њим полагали 4—6—8 — или 12. саклетвеника, из његове родбине. Остави се месец до два дана, да се саклетвеници сопственим истраживањем увере о праведности ствари. Обично се ова заклетва полаже у цркви или мошеји. Најпре се куне оптужени, за њим саклетвеници. Ако један од њих одустане од заклетве, оптужени се оглашује за крива. То се дешавало ретко, и зато је код Арбанаса, по уверавању саопштача, врло велики број лажних заклетава[2]).

Шира и тачнија употреба овог доказа у нашем старом правосуђу, изведена је најјасније у следећој пресуди сребрничког суда од 10. Новембра 1457. године:

Два дубровачка трговца — Марин Радосалић и Добрушко Бранојевић — с пролећа 1457. године заноће у кући дубровчанина Ђорђа Драгојевића, у Сребрници,

---

[1]) Вук Караџић.

[2]) *Др. Хан.* „Albanische Studien“.

где им неко украде на спавању 180. дуката од продане чохе. Тужбом тражили су, да им покрађу измире њих 8. који су са њима били на преноћишту. „*Ни кућа поограђена ни поткопана, ни врата отворена.* Хтели бисмо, да нам дукате платите; или нам кривца дајте, јер нам дукати изгибоше међу вами!“ Тужени се брањаху „ми тој дукате украли вам несмо; ни смо ведли, тој дукате, јесте ли их к нам донесли на стан или несте; где ли вам су украдени. *Несмо ми тојзи крађи ни свеца ни частници.*“ Пресуда: „Чувши и једну и другу страну, судисмо да се законе Марин и Добрушко, сваки од њих самоседам Богом и душом својом, како су онде донесли на стан к њим... 180. дуката златех, и онде им украдени. Ако се закону, да им се дукати између себе плате сви осам, који су онде били на стану заједно, сваки свој дио. Ако ли се не закону, да Марин и Добрушко немају шта питати. И Марин и Добрушко се заклеше, и ш-њима 12. поротников Богом и душами својеми.... И одадосмо Степана и Иваниша, сверху реченом дружином, да плате Марину и Добрушку сви осам, који су били на стану онуј ноћ, када су се они дукати украли, на разлогу сваки за себе од 180. дуката.... А за глобе војводине и кнеже судисмо: да се законе Степан и Иваниш сверху реченом дружином, сваки од њих самошести Богом и њих душом: *како ни светници ни часници ни проводачије* несу крађе Маринове и Добрушкове од 180. дуката. Ако се закону, да су слободни; ако ли се не закону, да су криви по закону места, што их закон покаже.“ [1])

Ова, пуна интереса, стара исправа из владавине деспота Лазара Бранковића, веома је важан прилог изучавању правних особина наше државне прошлости, у разноврсним правцима. Тако:

— Показује нам конкретне случајеве о употреби саклетвеника или наших душевника у њиховој двојакој природи. Под именом *поротника* они се овде појављују као допуњиво доказно средство у заклетвама обе парничне стране. Тужиоци њима доказиваху штету; оптуженици су их употребили за доказ у ослобођавању од „глобе“ као државне казне.

— Даје нам одређеног појма, о најужем кругу одговорне околине за штету, кад је непознат учинилац. Пошто кућа, као место заједничког борављења, није

---

[1]) К. Иречек. Српски Споменици.

била ни проваљена ни поткопана, нити су врата насилно обијена, нађено је за право, да плате штету сви који су се у кући десили на пренућишту „јер дукати изгибоше међу њима.“ Присутност на месту дела, данас је само основ подозрења, и без јачих података не даје ослонца ни кривичној ни грађанској осуди.

— Утврђује наше, досад неопровргнуто мњење, да оптужени у старој српској држави нису одговарали за судске трошкове, кад су били ослобођени од кривице Ти су трошкови познати у нашим споменицима под именом „судска оправа;“ о чему је било речи у мом чланку „Ред парничења и бесплатно суђење у старој српској држави.“ [1])

— Упознаје нас са установом *месних* или тако званих „градских закона,“ као урбалне основе у наплаћивању глобе и парничних трошкова, као споредне досуде. У нашим старим правилницима, под „градским гранама“ подразумевају се „градски закони“ императора Василија Лава и Константина, којима су уређивани правни односи мештана по градовима и насељеним трговима. Код Римљана, односно Византињана, скоро свака варош имала је свој засебни штатут као основу административне автономије. По овом примеру и у нашој старој држави имало је нарочито уређење свако напредније насеље (град или трг). На „градски закон“ позива се Цар Душан *у милосној књизи* о верној служби Мароја Гочетића, под претњом казне за преслушнике по „законику царства“; чиме се несумњиво доказује, да је то доба већ имао сталне примене Душанов Законик, као позитивни закон. По познатим изворима зна се до данас за градске законе у Призрену, Сребрници, Новом Брду; а нема сумње да их је било и у другим трговачким или рударским местима, као у Брскову, Кратову, Св. Срђу, и т. д.

— Приказује нам обрађени појам о саучешћу у кривици. Оптужени су се одбранили од глобе заклетвом како нису у извршеној крађи ни *светници* ни *часници* ни *проводачије.* То значи, да не знају ништа о крађи, нити су саучесници ни прикривачи.

Одрицање кривице или учешћа у каквом делу, наш народ исказује речима „нисам ни свесан ни чесан“ То значи, да осумњичено лице не зна ништа о ствари којом

---

[1]) Историјски развитак српске задруге, 156.

се терети, нити у њој има каква удела. Овим се објашњава реч „часник“ у исправи.

„Проводачија“ је лице, које је својим мешањем олакшавало прикривање дела; дакле прикривач.

О значењу речи „светника,“ поставка г. Љ. Ковачевића, очекује филолошко-правничке потврде. У времену ове Сребрничке исправе, већ је био образован нарочити појам речју „саветник“ (у приморју „савитник“) о моралном утицају на опредељивост другога.... „и световаше се с нашими савитници по обичају“ (диплома од 15. Јула 1454. године). *Сведац* или *свеца* у другим споменицима, и *светник* на овом месту, казују исту мисао, коју означује у Душанову законику друга старосрпска реч „вестник“.... *„а не му ни тат ни проводачија ни вестник.“* То су дакле прости *знаоци дела*, а не „наговарачи“ као што мисли г. Ковачевић.... „за нашега *света*, ни за *света* општине градске, Владимир не пленовал твоју земљу; и од селе напред с нашим *светом* ни од нашега града, ни Владимир ни ники твој враг, да не плени твоју земљу“. Кадшто тим су називом означавани и *сведоци*, што такође иде у прилог нашој тврдњи *„а тому су свјеци Францеско Баљдеља и Лорин Рицо, и Софредо нотар, и Миоша; и ја Нико Бјелић, ђак српски*[1]).“

Још нешто. У нашој старој државној организацији тешко је одвојити домаће правне особине од туђих придатака. Узајамни правни утицаји, нарочито су приметни у нашим међународним односима на западу, посебице са Дубровником. Примитивни облик суда, познат под именом „станак“ или „општи суд“, био је надлежан за поданике обе суседнице. У осталој садржини поменуте Сребрничке пресуде, наводи се, да је тужба по овој ствари, најпре била подигнута код Сребрничког Суда, па је осуђена бегством неколицине оптуженика. Тужиоци су затим покретали ствар код Херцега Степана (јер међу оптуженима беше и његових људи), и код господе дубровачке; али су од обојих били упућени Сребрничком Суду, као надлежном, са напоменом *„где је крађа учињена, а правда почета, онде да се и сврши.“* То нам даје непобитног доказа, о поштовању међународне узајамности у судским пословима.

У многим случајима, на заклетву је имао права тужилац. По Винодолском Законику и штатуту острва

---

[1]) Диплома из доба српског краља Владислава (око 1240 год.) — Запис од 25. Августа 1364. године. *К. Иречек.* 33.

Крке, ова је заклетва била толико јака, да је оптужени одмах долазио на муке, или бивао осуђен. Ако тужилац, или који од његових душевника, не положи заклетву, оптужени је ослобођаван од сваке одговорности..... *„ако та иста жена, или неки од ње умањкал би, он противник кому говори, буди одрешен од тога греха више реченога.“*

У оскудици доказа, тужилац је морао да понуди туженоме заклетву, на коју је овај имао права „по разлогу“ т. ј. по судбеном реду, који је био освештан обичајем.

— Дмитар Скамша, послал из Србаљ, по Младену Павловићу 70. литар сребра, или мало веће или мање, да тој сребро преда у руке Десинове; а да Десин има тој сребро дати опет Дмитру, када га хоће узети.

— И дошад Младен у Дубровник, од тех 70. литар узел к себе 28. или 30. литар за своју потребу; а остало предал Десину.

— И када му рече Десин „веће је сребро по теби послал Дмитар; хотел би да ми га даш“: а он му одговори „ево сам узел за моју потребу; да ето ће бити ове дни у Дубровник Ђурица друг ми, он ти хоће од нашега сребра такође дати и поставити на место“.

— И када приде Ђурица, Десин му проси тој сребро, а он рече: „не сам наручил Младену, да он узме сребро нич. Ја недам ништор. Ако ти он што узел, а ти питај на нем“.

— И потом дође Дмитар у Дубровник, и даде му Десин 42. литре сребра, које му беше Младен предал.

— И он рече „веће сам ти сребра послал по Младену“; а он њему сказа все како је било.

— И он пред наш суд позва Ђурицу, говоре „дал ти сам 30. литар сребра тебе и твоме другу Младену, да ми је предате Десину у Дубровнику. Хотел бих да ми га даш!“

— А он му одговараје „вољан си Дмитре, неси ми ништар дал, нити што знам од тога!“

— А овуј правду вођаху, не буде се још узнал глас о изгубленију и погибели Младенови.

— И тада упросивше правда Дмитра „имаш ли сведоке“; а он рече „не имам“.

— Тада им кнез и судије рекоше „поколье Дмитре не имаш сведоке, *а ти му обљуби душу*; јер се инако не може по нашем закону!“.

— И он не хте да му се Ђурица клне. Тада му Ђурица би и оста оправљен.

Овако је раније расправљена парница на Дубровачком суду. Доцније Дмитар Скамша, подигне тужбу против Ђурице, код трепчанског кефалије; али како се Ђурица бранио, да је ослобођен од одговорности код дубровачког суда, тражено је од тог суда извешће за даље поступање. Оскудевају нам податци о коначној расправи ове парнице [1]).

Међу несложним парничарима, решавала је коцка коме ваља да припадне заклетва. „Стојадин Јелић из Мачве тужи се, да му је украо кобилу Лука Гавриловић из Бађевине. Тако код суда обојица хотели заклетву примити. Тако бацисмо коцку, и паде коцка Луки, и њему дадосмо.“ Истим је начином расправљен и спор између попа Стевана Степанића и Митра Тодоровића из Руњана [2]).

Заклетву су полагала одрасна лица, у добу које претпоставља код клетвеника разборитост у пословима и правилно схватање друштвених односа. Та је способност наступила код женских по навршењу 12. а код мушких после 14. година. За недорасле, полагали су заклетву одређени заступници, људи часна карактера, и тада је плаћао глобу и трошкове тужилац „као онај који није рекао истину“ [3]). У неким случајима није веровано мушкарцу, ако нема 16. година, а човеку слабе памети никако, ма имао и 30. година. Трудна жена није позивана на суд да се куне, док се не породи [4]).

Место парничара, могао је да положи заклетву пуномоћник. По Дубровачким законима, било је дозвољено, да се за кнеза или његова сина може клети друго часно лице; али је требало, да при заклетви они стоје поред њега и да га целују.

Писмено овлашћење на заклетву ове врсте, садржавало је правну изјаву „да је *н. н.* вољан место мене

---

[1]) Медо Пуцић I. 88.

[2]) Пресуда шабачког магистрата од 7. Јула 1808. Бр. 277. и 278.

[3]) Пресуда земаљских главара од 24 фебруара 1804. (Марко Драговић).

[4]) Богишић.

узети и дати и ослободити и душити се на моју душу, како-но и колико ја сам"[1]).

Заклетва преко пуномоћника врло је често употребљавана у политичким уговорима и обвезама. За пример наводимо један од најстаријих споменика ове врсте, уговор о савезу и сроћавању између краља Милутина и Карла од Валоа, претендента на византијски престо[2]).

Заклетва једног клетвеника одржавала је у обвези браство (задругу) племе (даље рођаке) и цело његово потомство.

Понегда је условљавано, да заклетву обнови или притврди својом заклетвом најближи потомак, коме по положају или по рођењу припада старешинство после клетвеника.... „кад дође син ми кнез Иваниш на вријеме од 14. лета, да им се има заклети, како им сам се ја заклео". По доцнијем уговору (од 29. Септембра 1442) већ се куне Дубровнику овај Иваниш као „војвода", за се и младолетну браћу Петра и Николу, истом обвезом о њиховој заклетви „у времену достојном".

Кнез Никола Омишки, заклетвом обвезује потомство *до деветог колена*[3]). То има основа у народном веровању да кривоклество, као грех прелази у наслеђе до тога степена.

И код политичких заклетава, суштина ствари лежи у „страшним заклетијама", која се од приватних заклетава, разликују само јачим религијским карактером.... „Ако оступимо од уговора, да смо ми и наше натражје и наши последњи проклети Богом живим, отцем и сином и светим духом, и свима светијема од вијека Богу угодившема. И да смо причтени к Јуди Скариотскому, који прода сина божија Исуса на распеће; и к онијем који упијаху „пропни, пропни"; и к онијем, који му кладијаху трнов венац на главу; и да падне крв на њих, и на чедијех них; и да смо се одрекли Бога и анђела милостивога на дан судњи, и вјере коју верујемо; и да смо поречени у гласу, и у почтењу и у правдах, и међу почтеними опћеници; и да се назовемо неверници; и вазда да смо поречени, и потиснути и прогнати"[4]).

Исправност заклетве ујамчавана је дакле својом садржином. Клетвеник се позивао у изговореној фор-

---

[1]) Медо Пуцић II. 25. 143. Гласник 27. стр. 329.

[2]) Гласник 27. 309.

[3]) Mon. Serb. 376. 411 — Далматински магазин 1849. стр. 46.

[4]) Mon. Serb. 371.

мули, на све оно што је за њ' најосетљивије, најдраже и најсветије. У Црној Гори „уклин“ значи рђаву ствар, којом су се људи закљињали „тако ми се то или оно не десило“; а „уклетва“ је проклество, које је падало на кривоклетника. Наш народ и у обичним односима пропраћа своје речи клетвеним потврдама. Родитељи се куну у своју децу; сестра у брата од заклетве; тежаци у стоку храниоце. О јавном поштовању и поверењу, воде рачуна сви у опште. Код Бошњака и Херцеговаца, заклетва и њена сјајност биле су до скора у великом уважењу. Истинитост својих речи потврђивали су додатком „*тако ми чаршија не веровала, ако ти право не казао*“. У 1880-ој години, у аграрној нишкој комисији, забележио сам ове речи Мите Цветановића, сељака из Имам-Чифлика: „*Куни га, да му не верује чаршија и да нема волова, веће клетве нема за сељака*“. У јагодинском Левчу, чује се и данас заклетва „*да Бог да на крави орао, ако ти право не казао*“, изрека, којом се предвиђа крајња сиротиња, као последица лажне заклетве.

3. Исправа.

Као доказно средство важило је још и *писмо*.

То је данашња исправа у најширем смислу те речи..... *а што га правда обори писмом или сведоцбом или поротом, да тој оправи и плати*[1]).

Облици тога доказа јесу следеће исправе:

— Царска и у опште владалачка писма, у свим облицима државних актова (хрисовуље, простагме или повеље, „књиге милосне“, „књиге вероване“, „слободни листови“ и т. д.).

— Управне и судске наредбе и одлуке, у разноврсним правцима судске и политичке природе.

— Књиге „разложне“, као исправе о пречишћеним међусобним рачунима („за васе учинисмо ш њим разлог, и васе ни се исплати, и не оста ни на чем длжан“.[2]) И

— Тестаменти и сви други разноврсни записи, и приватне исправе, потписане или закрштене, са сведоцима или без њих.

Свака од тих исправа имала је свој нарочити задатак у приватним и јавним пословима грађанске или кривичне природе.

---

[1]) Медо Пуцић II 100.

[2]) К. Иречек. 38.

Прецизније објашњење њихове садржине и употребе, остављамо до друге прилике, јер то прелази смер овог састава.

И. Јамчење.

Кад је непознат преступник предузимано је на месту дела *јамчење села* Нађен је н. пр. убијен човек, или је извршена крађа, власт одмах скупи сељане за проналазак преступника. Људи један за другог јамче, да нису убице, лопови и т. д. Кад се сваком нађе јемац, преступник остаје незнан; а зато, што је кривица у његову атару, село је плаћало, *глобу* и *осудбину*. Ко за се не нађе јемца, остаје сумњив. Од њега почиње истрага, која има карактер својег доба у мерама, које се, као што је већ описано, не могу понегда не назвати суровим. Ако кривац призна дело, настаје брза правда. По осуди, баци се у тамницу, или се ослепи, или се обеси, или се протера и т. д. Не призна ли, *меће се на одају* т. ј. употребе се мере да се признање изнуди.

О јамчењу, као давнашњој правној установи, налазимо податке у народној песми о „мајстор Манојлу", у истрази за проналазак изгубљене јабуке будимског паше:

„Пушта паша лакога телала
Телал виче по Будиму граду
Да се један за другога јамчи.
За којега јемац не изиде
Хоће њега паша погубити;"
„Све се један за другога јамчи
Све богати те за богатога
Сиромаси један за другога
За једнога јемац не изиде
За јунака мајстора Манојла".

Пред први устанак јамчили су за Вожда његови сељани да није хајдук.

На првом ступњу истраге, јамчење још нема карактер доказног средства. Појављује се само као при премна радња власти, да се истрага упути против извесног лица; или, као што се каже данашњим прав-

ним језиком, да се добије основ подизрења за даљу истрагу. Снагу правног доказа добија јамчење тек на суду, заузимањем часних лица за преступника, који је по доказаним основима стављен у оптужно стање и у притвор. По међусобном договору сељана, дођу пред власт одабрана лица, (обично кметови), јамче да је оптуженик невин; или, ако је сумњив, моле да се пусти у, слободу док се потпуно не докаже његова кривица.

У старом праву, налазимо јасно разликовање између јамчења „за плату“ (накнаду штете), и јамчења „за главу“ (обвеза да ће оптуженик престати на позив власти, и да не ће побећи).... *„и ми рекосмо: хоће те ли бити јамца за Рахца, што га суд обори да оној плати? А они рекоше: јер звах јамца за плату, нете бити; размје за главу! И ми тој немогосмо примити, и покоље не хтеше бити јамци“*. Овај двогуби карактер јамства види се нарочито из следећих израза у дипломи од 12. Маја 1443 *год. „да више речени јамци плате и пате, што би платили и патили речени сужњи, ако их главом не би дали господству дубровачкому, када би их поискали.*

У неким исправама условљаван је нарочити рок јемства. Лети 1820. године, о побуни Турака београђана, Срби стану бегати у оближња села. На Дубоком незнани разбојници дочекају и убију Стојиљка Петровића механџију из Београда. По некој достави Стојиљко је на самрти показао, да га је убио Панта из Дражевца писменом од 3. Септембру 1821. Бр. 145. замоле да га суд пусти у слободу, јамчећи за његову невиност. Доцније би доказано, да су злочинци Јован Степановић, Јован Одабашић, и Аксентије Стевановић. Пресудом српског народног суда осуђени су Степановић као коловођ на смрт из пушака, саучесник Одабашић на 10. година робије; а Аксентије „због његових младих лета и „несовершеног возраста“ на 5. година робије у Поречу. Под 13. Марта 1830. бр. 323. К. Милош преиначи пресуду својим решењем „да се и Одабашић казни смрћу из пушака и постави на коло“.

Поменута јемачка молба за Панту гласи „Јављамо ми долепотписати сви вообшче, за тога нашега Панту; што је запао у апсу на правди Бога. Ми се вама молимо и потписујемо сви вообшче за тога Панту *и нашу душу и наше главе и наше робље и наш мал ми подлажемо, како Панта човека убио није.* А зато полажемо нашу душу, јер у оно време, кад је овај човек погинуо међу нама је Панта био, а и доданас убилац се није наз-

вао међу нама. И с тога се вами молимо и подписујемо сви вообшче, ако би се то пронашло на Панти *до пол године или до пет година*, за оног човека да га је он убио, ми ћемо сви за то чевапити на свакоме праведноме суду и главама и робљем и малом. И где нас год призовете, ми ћемо доћи и чевапити. За то се молимо и просимо, да нам пустите Панту, да не страда на правди Бога. По нашој чистој души, он тога човека убио није, нит је досад убио кога међу нама, И ми незнајући писати полажемо својеручне крстове". [1])

Уважено ово јамчење, сачувало је К. Милошево правосуђе од историце, сличне оној о Жану Каласу, који је пометњом доказа изгубио главу за другога. Види се да је Панта био осуђен на правди. У овом случају, јамчење је дакле представљено као лично и материјално залагање села за невиност оптуженика. Има свога извора у прастарој правној установи „руци" коју ћемо боље објаснити на другом месту.

Овим исцрпљујемо материју о доказним средствима у нашем казненом законодавству. *Вештачење*, поменули смо код речи о *душевницима*, као доказ у проценама штета и потрица.

---

[1]) Податак из мојих наштампаних бележака, у вези са саопштењем у Веснићеву „Правнику" 1892 (св. 5. и 6).

„МЕТАЊЕ АНАТЕМЕ“ ИЛИ „ПРАВИТИ КЛЕТОВ“

У броју 5. „Бранича“ од 1897. године, чланчић г. М. М. Станојевића судије, под насловом „Клетва, као правни обичај за изналажење злочинца“, приказује нам следећи интересантни догађај, у једној сеоској паљевини у 1891. години.

У селу Берчиновцу, заглавског среза у старом књажевачком округу, него запали *плевњу*[1] једног сељака Злочинац није опажен, нити се на кога сумњало. Сутра дан, скупе се сељаци код судница, и на позив кмета *по старом обичају иођу у клетву*, т. ј. да куну злочинца, а уједно да сваки посебице докаже своју невиност. Држи се, да се кривац не ће смети клети, и да ће се тако приморати да призна кривицу и покаје се.

Тај обичај извршен је овако. Запаљеним воштаним свећама, окренутим земљи, оду сви на место, где је била плевња; ту свако баци по један камен на гариште, кунући злочинца *„проклет да је ко је то учинио; да нема ништа живог од иорода ни од стоке, ни он ни ико његов“*. Том приликом *једу и пију, као што бива на кваквим састанцима.*

Саопштач је разабрао, да је овај обичај постајао у селу Берчиновцу још за Турака То му је дало повода да стави питање: да ли то није заоставштина из системе правних доказа у казненим делима, у нашем старом праву?

Питање је на свом месту. За објашњење ствари, треба поћи трагом у нашу далеку прошлост, по по-

---

[1]) Сеоска плетара у пољу, за сено, сламу и т. д.

датцима, које нам пружају извори, на пољу наш правне историје.

* * *

У старој српској држави, основне административно политичке јединице беху: *село*, *град* и *жупа*. „Крајишта“, погранична кордонска места, са вијеном организацијом, сматрана су за саставне делове појединих жупа и области.

У развијању данашње општине, село немањина и душанова доба, првобитно представља посед или заједничко насеље родбине у најширем смислу. Отуда заједничка одговорност сељана, за рђава дела појединаца, у границама сеоског атара, који је у споменицама обележаван овако „синор с планином, брдом, с виногради, с овошчијем, с воденичијем, с кипуријами, с пољем, с лугом, с ловишчи, с бродови, с реком“.

Градови беху или вијене тврђаве, или куле — мотриље за наплату царских дажбина. Њух су опасивала насеља, већином трговачка, са извесним повластицама У нашим споменицима она су позната под именом „подграђа“ ила „тргова“, чија управна организација није довољно објашњена. Доцније, одвојено од градова она већ значе данашње вароши. са становницима, који, се називљу „граждане“.... „*и записасмо тим нашим отвореним листом, под наше велике висуће обистране печати град Кључ, и што им је било у држању; и варош Подкључ, с правинами међами и котари*“.[1]

Жупа има двојако значење. У фисичком смислу, то је присојни плодни крај („загорје“ у Душанову закону), са насељеним ратарским местима; у политичком означује самосталну административну област, под управом једног старешине. Разлика између града и жупе као засебних управних јединица, јаспо је обележена следећом одредбом Душанова законика, о дочеку и испраћању владаоца „*Цара всак да диже, куд камо греде, град всаки до жупе, и жупа до жупе, и паки жупа до града*“.

Крајиштима заповедаху вијени поглавари, *крајишници*, под личном одговорношћу, за јавну сигурност на повереној линији.

---

[1]) Mon. Serb. 439.

Жупама управљаху *жупани*, велика наследна властела, одликовпна доцније разним титулама византијског порекла.

По градовима беху старешине градски поглавари — *војвода* или *челник* („кефалије", грчки назив, који оста у употреби и после Косова).

И по жупама и у градовима (подграђима или трговима), судске власти вршиле су постављене судије, државни чиновници.

Селима руковаху *владалци*, феудни или наименовани управници над једним или над више села; и *кнезови* или *предстајници* (премикири), данашњи кметови у појединим селима, са својим помоћницима. По спреми и избору, ови стари сеоски часници беху истоветни управни органи, какве смо затекли 1877—8 године, по општинама у нашим ново-ослобођеним крајевима.

Све ове више и ниже власти, старале су се о одржању правног поретка у земљи у делокругу своје надлежности.

* * *

Питање о накнади штете, проузроковане кажњивим делом, имало је у старом праву повремено, кад уже кад шире значење. У пром реду одговарао је за штету преступник *„вражда, разбој, и коњска вржда, да си вазима урава на својих-си људех, а тија вражди да си не вазмет на селех, разве на исце, и то судом"*. У ширем смислу ова је одговорност падала на преступникову породицу, која у Душанову законику под именом „куће" означује заједнички боравак сродника у најпространијем смислу. У доцнијем државном развијању она опада, и добија чисто индивидуални карактер и у грађанским и у кривичним делима; У политичким сношајима са Србијом, Дубровачка општина позива се на начело, утврђено уговорима са Вуком Бранковићем *„да прави за кривога ни једну скрб ни штету не приме, ну тко је дужан он да плати"* [1]) О нашем првом устанку, Томаш пушкар, одвраћао је сељаке из Венчана у београдској нахији, да не иду за Кр Ђорђем; он спасе живот бегством, а његовом ухваћеном силу не хтеде Кр.Ђорђе ништа, говорећи *да син за очево дело не одговара*, него га само отера у војску са осталим сељацима. По другом

---

[1]) Медо Пуцић. I. 62. 63.

устанку, неки Милија Татић из ужичке нахије, беше притворен, због синова који су одбегли у хајдуке; али је одмах ослобођен следећом наредбом К. Милоша од 4. Јула 1828. године Бр. 381 „*Кад синови нису дужни за отчина дела одговор давати, равнпм начином и отац за синове није дужан страдати*“. Сличну одредбу налазимо и у члану 29. устава од 1838. године.

О овој одговорности има у Душанову законику следеће разликовање:

1. *Службено су одговорили*;

— властела и властеличићи, кад доведу у владаочев двор разбојника или лопова;

— Кефалија и страже, кад путници докажу душевницима, да су на њиховом земљишту оштећени у својој роби;

— пограничне старешине (крајишници), кад туђа војска или разбојник продру у њихову област, изврше пљачку и умакну;

— господари или управници по селима, ако одреку преноћиште трговцу или другом путнику, па их због тога нађе каква штета.

2. *Уговорно одговараху*:

— родитељи за своју децу, поверену владаочеву дому на двору и васпитање;

— стањани или гостионичари у подграђима или на трговима, за ствари путника;

— свињари, за покрадене свиње.

3. *држава је одговарала*, у интересу трговине и јавне безбедности, првенство у свим случајима у којима је реч у првој тачци.

Штета је одмах подмиравана из државне (односно владаочеве) касе, а затим је наплаћивана од одговорних органа, по следећој одредби Душанова законика „*деси ли се, да путника или трговца или калуђера, опљачкају разбојник или лопов, или му се учини која друга штета, нека се одмах обрати за наплату каси мојег царског величанства*; *а моје величанство наплатиће то од кефалија и властеле, којима су поверени путови, и предане страже*“. Ови државни органи плаћали су сву штету „од своје куће“. Њима су опет биле одговорне страже, разбојници и лопови.

4. *место, где се дело догодило, или оближња места* („село“ „околина“ „држава“, по јасном разликовању

Душанова законика), *одговараху* увек, кад се преступник није могао да пронађе или изда.

Ова врста колективне одговорности, основана је била на старословенској „руци“ или заједничком јемству средине, којој припада преступник Потиче из појма солидарности моралних и материјалних интереса, међу мештанима једне општинске или политичкс корпорације.

* * *

Ствар, коју износимо на претрес овим прилошком, објашњују довољно следеће одредбе Душанова законика,

а. „ко из инизме запали чију кућу, или гумно или сламу или сено, да се сажеже. Село је дужно до га пронађе и изда. Ако га не изда, село да накнади што би пожегалац требао да плати“,

По Винодолском законику за извршену паљевину плаћао је преступник у државну касу 100. либара, и приватном тужиоцу сразмерну оштету; или је бацан у вечито сужањство, ако није у стању да то измири. Преступник у поврату, кажњен је смртом казном; а кад се није могао издати, „вражбу“ је плаћало његово племе.

У византијским законима, прави се разлика између намерне, несмотрене и случајне половине. За намерне паљевине у насељеном месту, казна је истоветна са овом нашом; паљевине у пољу, доносиле су казну *„да усекут јему руцје“;* казна за паљевине из несмотрености, зависила је од увиђавности судија *„јако небрег такови и обиленив се, осудит се.“* Случајна паљевнна није повлачила ни казну ни материјалну одговорност.

У нашем старом праву не налазимо тога разликовања.

б. „што се на земљи градске просторије опљачка или покраде, све то да плати околина“.

Као ужи административни појам, „околина“; представља заједницу баштина или села, чија имена граниче непосредно са местом на коме је извршено насиље. Дакле у оваквом случају одговарали су за штету сви мештани те заједнице. Сличне одредбе налазимо и у дипломама К. Лазара и браће Бранковића.... *„да им плаћа околина, што им узме гуса, и што им се украде ако ли не плати околина, да плати господство ми“.*[1])

---

[1]) Mon. Serb. 206, 435.

в. „на пустом брду међу жупама, да чувају стражу окона села. Ако то пренебрегну, па се на том месту деси насилна штета, или разбојништво или крађа, или које друго зло, да плате окона села, којима је наређено да чувају страже на путу“.

Са овим прописом Душанова законика, има везе следећа одредба у дипломама наших ранијих владалаца (1240. и 1326. године) „при којим их (Дубровчане) селе чтета најде, да плати село ближње. Ако село не плати, да плати краљевство ми. Испакости ли им кто што у тргу или у жупе, да им плати све жупа. Не исплати ли им жупа, да им плати краљевство ми из моје куће“.[1])

Кроз ову старију одредбу, као што се види, провучено је начело поступне одговорности у плаћању накнаде. Прво је одговарало село, односно жупа, и тек у другом реду држава. По Душанову законику, без обзира на посредну одговорност, штета је одмах исплаћена из државне касе, што је потицало јамачно из настојавања да се што више заштити јавна сигурност по друмовима, и даде већи полет трговини.

* * *

Приказани обичај из књажевачког округа, упознаје нас најразговетнијим начином, са једном примитивном религиозном појавом, која је без сумње понекад олакшавала успех истраге, моралним утицајем.

Осем паљевина, налазимо трага овом обичају и у истрагама других кажњивих дела, о чему нас уверавају следећи податци:

....На источној страни, у атару села Пиносаве у врачарском срезу београдског округа, тече из атара села Рипња вода, названа „анатемски поток“. Прича се, да су некад ту покрадене кошњице неком сељаку, и нису се могле пронаћи. Зато се људи дигну *„да праве клетав“* на оног који их је украо, и баце сваки по један камен у оближњу оскорушу. После тога муке снађу девојку, која је покрала кошњице; лечила се, али се није могла да извида док се није проказала. Тада је се окану муке, а ово се место прозове „анатемски поток“ [2]).

---

[1]) Mon. Serb. 52. 85.

[2]) Гласник књ. 19. стр. 97.

.....У старо доба, кад се у селу догоди велико зло, сељани се скупе на разкршће у својем атару, ту понесу доста камења клада или дрвећа. па сваки од њих баци на раскршће по камен, кладу, бусен или дрво, и говори *„ко учинио то и то, анатема га било“*. Тако се набаца велика гомила. После сваки путник који прође, ваља да баци камен или бусен, и да рече „анатема га било!“[1]).

.....На месту „Јасенару“, три часа од села Медвеђа, (где је наш славни војвода Стеван Синђелић у првом устанку сузбио Турке, који су надирали од Ћуприје), погине неки Кривокућа, одабрани јунак из смедеревског села Марковца. Прича се, да га је убила пушка од српске стране, само се не зна, је ли било нехотице или навалице. Србима је било врло жао овог јунака; зато узме сваки по камен у руку, и бацивши на једно место сваки рекне! *„проклет био ко уби Кривокућу!“*[2]).

.....„Верховњејшму господару Милошу Обреновићу. Здравствујте! Ето писма из села Саранова, за свиње... По твојој заповести сазвано је све село Сараново; и сви кметови и мали и велики, и Луканци, одклели се и заклели се..... *Сви су људи клели и метали анатему, да би га појавили и да би се изнашло; и заклињали (се) да није ни један то учинио.* И нисмо могли наћи ко је убио, и како ли је; него тога ради било 42. човека и кметови сарановачки, (и заклели се) да не знаду за те свиње ко је њи убио, и гди и како ли су. И Куканици, ту су били и заклели се, да и они не знаду и ко је преместио (свиње). Како су сви људи *заклињали (се) и преклињали и метали анатему, и скидали капе, и викали „амин амин, да би га Бог појавио!“* И те свиње нико не знаде гди су и како ли су; саме су отишле; они нису ни један видели кад су отишле“[3]).

По наведеном последњем примеру, процесија одреда имала је дакле главни задатак *заклињање, проклињање и метање анатеме, да би Бог појавио преступника;* и посебни задатак, *утврђивање заклетвом, да нико од сељана није извршио кажњиво дело.* Пропраћена је скидањем капе, и *аминовањем.* Без сумње *метање анатеме,* има у овој прилици исто значење као и у претходним слу-

---

[1]) [2]) Милићевић.

[3]) Писмо под Бр. 227. без датума, вероватно из године 1821. јер се налази међу документима тога времена (*Правник* 1892 свеска 5. и 6).

чајима т. ј. уз речи, којима је проклињан преступник, сваки је из гомиле бацао по камен или дрво, на одређено место, узвиком „проклет био!“ „*Аминовање*, то је нераздвојни део суштине обреда; и прати сваку заклетву, као њена завршна реч. У Херцеговини у старо доба при деоби плена, сваки се клео да није скрио ништа, ни умањио цену. Ово зваху „амине“; јер док се један куне други вичу „амин“, или *аминишу* [3]).

* * *

Суштина обреда у Берчиновцу, састоји се дакле искључиво у заједничком проклињању преступника да се обелодани. Може се насигурно тврдити, да сам обичај у својој изворној појави не носи карактер доказног средства. То је само споразумни покушај сељана, да се преступник пронађе моралним утицајем на његову савест. Село је задржавано у обвези накнаде и после овог чина, ако је остао без успеха. Противно схватање, у основу потире суштину колективне одговорности, онако прецизно изражење одредбама нашег старог права. Настаје умесно питање: кад би село одговарало за дело свог члана, ако је у оваквим случајима произвољна заклетва могла бити правдајући или ослобођавајући доказ?

* * *

Основа обичају, по себи је довољно јасна. Осем човечанске побуде, да се олакша истрага у корист оштећеног, село је овим начином настајало око проналаска преступника у првом реду у свом сопственом интересу. Веровало се, да ће проклињање или „метање анатеме“ подејствовати, да се преступник сам прокаже, што се ваљда кадгод и дешавало. Тим начином село би одбило од себе плаћање штете, која је у облику државне глобе падала на појединце као голем намет.

Најтежа глоба била је накнада, која је наплаћивана за убиство или телесну повреду, под именом „крвник“. Глава, крв, „душегубије“ (вероватно и „губељатик“), у нашим споменицима, као синоними дају појам о насилној смрти, дакле значе дело убијства (caedes, der Mord), које је у душаново доба сматрано као државни преступ. Кад је преступник непознат, глобу је за

---

[3]) Ст. Љубиша.

убијство плаћало село, где је нађен леш. Од ове заједничке одговорности ослобођавана су поједина места, нарочитим привилегијама н. пр. подложници цркве св. Димитрија, задужбине великог војводе Оливера, осем осталих дажбина, били су ослобођени и од „душегубија“. По Душанову законику ова је глоба наплаћивана од 300 до 1000. перпера, према сталешком положају погинулог. У нашим јужним крајевима у последњим применама тога обичаја, наплаћивало је на име крвнине 133. дуката, 2 гроша и пола паре.

Под турском управом ова је глоба била позната под именом „џивар“ или „џерима“, и у ванредним случајима пела се до врло велике новчане суме. За убиство султанова дворанина, преступник је плаћао главом, али је и предео у коме се догодило дело, предавао државној каси 20.000. златица, на име крвнине[1]). Као обична крвнина наплаћивано је за турску главу 1000 гроша, а за све друге 1001. грош, и то не само за намерна убијства и телесне повредје, него и у многим другим случајима — кад човек падне с дрвета или с коња те се убије, или се утопи у води, или умре од зиме; кад се која окопили; кад угине брав или скоп и т. д. Власти су предузимале редовну истрагу („чиниле ћевш“), али су више настајале оке наплате крвнине, него око проналаска преступника[2]. Да се ослободе ове глобе, сељани места где се догодило дело, подбацивали су леш у атар суседног села или су се одрицали и самог места. Између села Миријева и Сланаца у околини Београда, брдовито место „градиште“ некада је било све сланачко. Ту погине један Турчин, и кад се није могао наћи убијца, Турци заиштр крвнину 1000. гроша; но сланчани одговоре да је то на миријевском атару, те миријевци плате оволико, а Турци омеђе, и тако овај крај остане њихов. Сличне белешке налазимо о „дугом пољу“ у атару села Белог потока под Авалом; о „муселинову гробу“ на међи села Доброселице и Сиљевице у Левчу јагодинског Округа; и о селу „Јанчићима“ у Моравском срезу округа рудничког[3]).

* * *

Обичај у Берчиновцу, дело је дакле религиозног уверења о дејству и снази клетве. Има извора у на-

---

[1]) Сведочанство нашег Михаила од Острвице. Око 1751. године „Златица, турских грош шест имејаше“. Гласник VIII. 79.

[2]) В. Караџић.

[3]) Гласник 19. стр. 139. 148. Милићевић. и Ј. Мишковић.

родној празноверици, и сродан је са мном другим обичајима, који ничу само на ниском ступњу умног развијча. По напред поменутој вези потпуно се подешава са оним што је Ст. Љубиша напоменуо о клетвеним молитвама у старом обичају „катрамунаћ дизати", додавши, да је некад у Приморју био обичај слати новац у Крф, да попови куну незнане лопове.

У Херцеговини тај је обичај у примени и данас под именом „клетвена ценија" или „чинити амине". Врши се овако:

О великим црквеним саборима, више пута чује се из народа глас „а ну попе, *чини амине*, украден ми је коњ, во или ми је запаљена појата; кривца не могу да пронађем, но нека га Бог смете да другоме не чини зла!" Свештеник упути молиоца на стрпљење до другог празника, а народу у цркви даде следећу поуку: „Чуј народе, шта говори овај наш брат! А ти брате (зовне га по имену) стрпи се до другог празника! Може бити да ти је учинила ту пакост каква заблудела овца из нашега стада, ја у пијанству ја у махнитости, па се сада каје. Ви браћо разгледајте то свуда по селима! Ако се ко преварио, нека дође па се мени исповеди, а њему штету намири, па не ће ни црна земља знати; а ако нико не дође до првога празника, чинићемо „амине", па грех о његовој души".

Ако се нико не јави на овака три позива, а оштећеник наваљује и мољака за „амине", тада отпочне поп по свршетку еванђеља „*Ко је украо коња, или запалио појату нашем брату Н. Н. па није хтео досада казати, ако не казао до толико и толико времена* (одреди му време) *да Бог да и моба божија, волови му не букали коњи му не хрзали, јањци му не блекали, а теоци не бекали, детињи и од гусала глас му се у кући не чуо, ако Бог да!*" („амин" заори светина а свештеник настави) „*Не имао код Бога дијела, а међу људима посла*" („амин)" „*Ако ли се покајао те исповедио и штету намирио, Бог му се смиловао, па му грех опростио, да Бог да!*" (амин" заори се сада по трећи пут, а свештеник настави опет даље) „*Грехота је браћо моја, туђе закинути и с Богом се завадити; него вас још једнон молим, ако се који преварио, нека дође мени, па грех исповеди и штету намири, да не остане на њему проклество! Амин!*". Пошто се затим заврши божаствена литургија, народ целива иконе, и излази из цркве смерно и побожно.

Амина се свако боји; зато се многи покаје, па попу исповеди грех а штету намири. Поп чува добро тајну, да често ни оштећени не зна ко му је штету учинио.

Од свију „клетвених денија“ или „амина“; у Херцеговини су по уверењу народа најбоља она у манастиру Пави, јер се лупеж одмах помами и скапље. Празноверица, дејство амина преноси чак и на штеточину животињу [1]).

* * *

Многим нашим религиозним обредима, основа је византијско каноничко право. Није невероватно. да се и овим клетвама може наћи каква год објашњења марљивим чепркањем по византијским споменицима. У турској царевини употребљаване су црквене клетве, као средство за несавесну тековину. Грчки епископи или њихови епитроти, упућивали су појединим местима којекакве клетвене посланице, у којима ређају *„што им се се родило не живело; да им жито не пробије земљу*; *не имали среће ни божја благослова у свом занату и у труду; ватра им се угасила, а дом опустио*; *у дому се котили зверови а не хришћани*[2]). Нема сумње, да су сличне злоупотребе од стране нашег старог свештенства, изазвале у Душанову законику наредбу о забрани проклињања; али је тај црквени обичај продужаван и даље. О томе се уверавамо из жалаба нашег народа на београдском и карловачком сабору 1730. и 1731. године[3]). Писмом од Октобра 1734. патријарх Арсеније, прети неком Пеши Шарову, преко свештеника, овако: „Вам свештеницима заповедамо, Пеши и његовим синовом и кући, да немате закона никаква савршавати, ни у цркви ни у дому; и ако се сад не наплате с Милићем, *да знаду да ћу љуту клетву послат на њих и на дом њихов*“. У Црној Гори за дуге владе светог Петра I. било је у народу послушности, не из бојазни од земаљских закона, већ из страха од могућег проклества светитеља, од страха божјег. У народу још живе успомене, где је кога кад и како стигла сигурна клетва владичина за освету, крађу, непослушност [4]).

---

[1]) Л. Г. Бјелокосић I. 185. 222.

[2]) Архимандрит Герасим Зелић.

[3]) Споменици Буд.-пештан. архива IV. 29. и 93.

[4]) Правник. 1893. св. 9. стр. 536.

* * *

Садржина клетава састоји се у набрајању зала и невоља, намењених глави преступника, његову дому, тековини и свима његовим идеалима у породици друшуву. Наведени пример из Херцеговине, показује нам обичну формулу тога обреда. Нема сумње да је у извесним приликама она и допуњавана импровизованим уметцима. У Ст. Љубише налазимо следећи текст удешен по народном предању: *„Ја сам помолио владику, да вас не прокуне: да ви сјемена не претворе, жене да не рађају скота, а њиве снијет; да ви се шеница не прометне у кукољ, а боб у жир; да ви лоза не оброди чичком, а воћка дрењином; да вам се стока не изјалови, а извори не пресахну; да не удари црквица у четвороножно, а покошњица* (болест срчана) *у двоножно; да вас град не бије о Илијну дне, а смрзалица о Ђурђеву; да се вам не траче скоцко и људско.* „Још је пунија заклетва завереника црногораца у „Горском Вијенцу". Пошто су се главари договорили да побију или протерају домаће турке, налазе да је здравији посао, ако се извршење намере утврди клетвом да не би било издајица. По жељи своју обраћају се Сердару Вукоти, речима „куни Сердаре Вукота, ти је најбоље умијеш, а ми ћемо сви викати, „*амин.*" Вукота куне овако:

„У памет се добро Црногорци!
А ко чиња бити ће најбољи,
А ко изда онога те почне,
Свака му се сатвар скаменила!
Бог велики и његова сила,
У њиву му семе скаменио.
У жене му ђецу скаменио,
Од њега се излегли губавци,
Да их народ по прсту кажује;
Траг се грдни његов ископао,
Кано што је шареним коњима;
У кућу му пушке не висило,
Главе мушке не копа' од пушке,
Жељела му кућа мушке главе!
Ко издао, браћо, те јунаке,
Који почну на наше крвнике,
Спопала га брука Бранковића,
Часне посте за пса испостио,
Гроб се његов пропа' на та свијет!

Ко издао браћо, те јунаке,
Не предава пуње ни проскуре,
Него пасју вјеру вјеровао;
Крвљу му се прелили бадњаци,
Крљу крсно име ославио,
Своју ђецу на њ' печену ио.
У помамни вјетар ударио
А у лик се манит обратио!
Ко издао, браћо, те јунаке,
Рђа му се на дом распртила
За његовим трагом покајнице,
Све кукале, довијек лагале"

(Сви из гласа вичу „амин", и излазе из цркве).

Клетва је имала у старо доба, моћног утицаја на, народно образовање. Побожна и празноверна паства, клонила се рђавих дела, због упропашћујућих последица, које повлачи анатему или проклество цркве; јер је веровано, да клетва увек доноси заслужену каштигу. „Страшна заклетија" дечанскова доба, имала су дакле у истини своје застрашиво значење, и добротворно дејство.

*
* *

Као што је чин проклињања окићен извесним церемонијама, тако и скидање проклества има свој нарочити црквени обред. Наш народ и данас верује у рај и пакао, у добра дела, и у штетне последице ако се не заглади рђаво дело. У већим погрешкама само је *опроштајна молитва* кадра да разреши преступника од греха или проклества. То веровање, као последица религијског образовања, још је јаче у старини. Користећи се приликом, која нам се дала, саопштавамо следеће податке историјске вредности, као материјал нашем каноничном праву.

..... Кад се К-Ђорђе вратио из Аустрије у Тополу, дође у манастир Благовештење, исповеди се код архимандрита Григорија Студеничког, и замо ли га да му на Благовести кад слави манастир, очита молитву, и учини опроштај с народом, што је заповедио другу да му оца убије. Собом је донео 200. ока вина и толико ракије, и 200. ока хлеба, све то оцу за душу. „То је било, вели његов секретар Јанићије, 26. Марта 1796. године, где сам и сам био очевидац. Архимандрит је очитао опроштај, а народ је викао велегласно „*амин*,

и да му Бог опрости, што је оца у нужди заповедио убити!". Ту је К-Ђорђе архимандриту *писао* за труд пет дуката и једног вола манастиру поклонио, напоивши и нахранивши народ што се онде десио".

....Кусадак и Селевац у Смедеревској Јасаници, са другим неким селима, која такође беху помешана у „Ђакову Буну" 1825. године, доцније притеку „Књазу Милошу, с представком: да већ неколико година немају никаквог напретка; па држећи да то долази отуда, што их сам Бог казни за безпутност, којом су се дигли на Књаза, који је Србију довео до благостања, замоле га, да им опрости кривицу, и да их благослови. Књаз није ни часа почасио, већ је молиоце истих села сабрао у Хасан-Пашину Паланку, и ту дао очитати преко митрополита Милентија опроштајну молитву.

.....У овом столећу, око 50-тих година, тимочки владика Доситије, о једној каноничкој визитацији, беше проклео село Бован, између Алексинца и Соко-Бање, што га није дочекало, као што пристоји, но се намучио на узбрдном месту „дериволу". Кад затим годинама наступи неродица, оде село са даровима владици у Зајечар, да скине проклества.

* * *

Враћамо се питању о накнади штете.

У свима менама нашег државног развитка, обраћана је велика пажња заштити својине и слободи саобраћаја „јер трговац ино не иште разве мирну и гојну земљу". У том се погледу највише одликује владавина цара Душана. Следећа одредба његова законика, садржи строгу и енергичну меру, против нападача личности и својине.

„Заповеда моје царско величанство, да у земљи не буде лопова и разбојника ни у жупама ни на пограничним местима".

„А овим начином, да се стане на пут крађи и разбојништву: село у коме се нађе лопов или разбојник, да се расели; разбојник, да се обеси стрмоглавце; лопов да ,се ослепи, а господар тога села, да се везан доведе пред моје царско величанство, да плати сву штету коју су починили лопов и разбојник од почетка, и опет да се казни њиховом казном".

Под Турцима није било у земљи довољне правне безбедности. Слаба администрација повлађивала је месне злоупотребе. По друмовима крстариле су чете разбојника. Путничке караване спроводила је од једног до другог места, јака пратња, српске момчади. Убијства и пљачкања нису била ретка. Нападано је и на саму царску азну.

На челу устаника, К-Ђорђе је у првој речи о правцу свога рада изнео поред осталог и тежњу, *„путови трговина и да трговци буду слободни и безбедни, а преступници да се хватају и казне“*. Непрестано ратовање сметало је завођењу сталног поретка; али су ипак повремено предузимане строге мере, против лопова и разбојника. Многи је од њих на мукама платио главом; мање криви, поштеђени су од казне помиловањем, заклевши се да неће улазити у „старе кабајете“. Овом добу припадају следеће К-Ђорђеве уредбе:

..... „што је год похарато у коме селу, то ће село под морање платити. И од сада, у коме се селу човек похара, оно ће село малом и главом платити. И на томе месту више остати неће ни баштина ни виноград, него ће се у пропаст окренути“.

.... „Свако село да има позор на рђаве људе. Ако би лопови у које село дошли, да има одма оно село скочити и лопове поватати, и својим старешинама у руке предати. После ове заповести, гди би се нашло да је лопов у које село доодио и само леба јео, оно ће се село све дигнути, и у Моску (?) пратити, и поараће се све“.[1]

Садржина тих уредаба, истоветна је са садржином поменуте одредбе Душанова законика. У томе налазимо непоречног доказа о старини, истрајности, или боље рећи о повременом обнављању наших старих правних обичаја и установа.

Под управом Књаза Милоша, у земљи је завладала потпуна правна безбедност. После ратова велики број нерадника, одао се био хајдуковању. Књаз је наредио да се преступници похватају или побију. Јатаци који су их прикривали или угошћавали, кажњени су смртном казном без поштеде, и расељавањем. Од првог званичног указа (14. Новембра 1815. године), настоја-

---

[1]) Наредба Шабачког магистрата од 6. Маја 1808. Бр. 109; уредба од 19. Марта 1802. Бр. ..... И у Кр-Ђорђевој наредби од 21. Јуна 1812. Бр. 750. помиње се „Моска“, што може значити претња прогоном у руске пределе.

вано је на редовном истребљењу злочинаца и „горских хајдука“. Успех је био ванредан; у земљи је завладао ред; друмови су били просечени, уређени и обезбеђени; својина је била у свему заштићена, узајамно поверење било је толико, да су често без чувара остављани само на веру и поштење појединаца — стока вино и друга роба. О основном преображају земље, налазимо најверодостојнијег свечанства у следећој речи самог великог творца тога новог стања: *„било је Богме, многоструког каштиковања злочинаца, од којих су многи и главом платити, докле се није увео и утврдио добар поредак“.*[1]

* * *

Видели смо из приказаних уредаба, да је за Кр-Ђорђеве управе плаћало село, сваку штету која би се догодила крађом или разбојништвом. Под првом владом Књаза Милоша, ова је штета исплаћивана из општинске односно државне касе, о чему имамо довољно аутентичних података. Године 1823. на другу између Болеча и Гроцке, непознати лопови покраду робу Ђорђа Стојковића трговца из Београда, која је вожена на вашар у Приштину. Његов брат од тетке, Ђорђе Грозданович, који је као калфа робу спроводио, пожали се кнезу у Гроцкој. Он га тачно испита, где су боравили, колико су товара имали, шта је нестало, и колико кошта штета По фатури, коју је код себе имао, Грозданович покаже суму, која је износила око 480. гроша. Књаз све то заведе у протокол, а њега упути да му се јави кад се врати са вашара. То време вашар у Приштини трајао је по цео месец дана. По повратку, Грозданович сврати у Гроцку. Кнез му рече, да нису пронашли покрадену робу, али ће му се штета исплатити; и предаде му у папиру завијену сву вредност робе, објашњавајући *да је господар наредио, да путницима исплаћује општина вредност онога што им је нестало у земљи, да не би трпели штету.*[2] Око 1830-тих година, заноћи негде око Белосаваца, на крагујевачком друму, турчин Бошњак, са товаром. Коња распрти и пусти га на пашу, а сам легне и заспи. Лопови му украду коња. Турчин оде на жалбу Књазу Милошу, који га укори што није чувао коња

---

[1]) Споменик Академије наука XXI. 14.

[2]) Описаније живота Књ. Милоша Т. Обреновића I. 1859. прва свеска стр. 81.

него је спавао; али присебни Турчин одговори, *да је био безбрижан зато, што је био уверен, да не спава Бег Милош.* Књаз се насмехне паметној досетци, нареди да се Бошњаку исплати штета из његове касе, и испрати га опоменом *„иди, али други пут боље чувај своје ствари јер ето видиш да сан може да превари и Бег-Милоша.“* Ова белешка приказује у пуној мери народно поверење у јавну сигурност за владе Књаза Милоша.

* * *

У наведеним податцима, лежи несумњиво сведочанство о непрекидној примени старог начела у заједничкој одговорности села. У овом столећу, то начело поступно губи своју важност, услед друштвеног преображаја, и основне измене правних појмова. Заштита повређеног права, прелазила је искључиво у руке самих тужилаца или оштећених; кривична одговорност са свима својим материјалним последицама, падала је на учиниоце; а село односно општина, сад већ организована јуридична особа, добила је прилике, да се заклетвом ослободи глобе, као старог обичаја. У том дакле ступњу развитка, могла је заклетва да добије у спору своју доказну важност. То потврђују следећи примери:

.... „Из Сува села, дошла суду Марија Јанкова, и *тужила* све село, што јој се крава украла. Тако сви се заклеше и кметови узеше на душу. Саветовали све село, да имаду за њену краву старост имати, и траг гледати куда је крава“.[1]

.... „Благородна господо, мње особито почитајама Овде је предала *тужбу* Милика удовица, да су јој неке трмке покрадене. На које ја собра све село за извидити учињену даву. И они између себе потражише, да не би од њих који у тому саобштник био, и наћи не могоше. Више поменута удовица, жалећи се на село поискала допуштење. да се јој 8. кметова за све село закуну, да она поара между њима неима. На које и кметови пристадоше; но ја без дозволенија вашего допустити не смедо, но их к вами пошаљем; које молим узмите на испит, за које пак они вам усмено опширније изјаснити хоћеју. В прочем остају вам покорње. јиши. *А. Поповић,* у Сабанти 28. Нојемвра 1821. года“ [2])

---

[1]) Пресуда Шабачког Магистрата од 11 Јуна 1808· Бр. 236.

[2]) Представка Народњем Србском Суду.

* * *

Око 1830-тих година, губи се сваки траг колективној одговорности. Првим поступком за нахијске судове од 6. Јула 1825. године Бр. 568 прописано је да се штета наплаћује од „хрзуса", у двогубој вредности украдене ствари, од чега је једна половина припадала тужиоцу, а друга народној каси у име глобе. Указом Књ. Милош од 2. Децембра 1836. Бр. 4819. још је прецизније обележена лична одговорност у преступним делима *„крадљивцима треба продати све имјеније њино и движимо и недвижимо, неизузимајући ни кров над главом, и покрадене намирити"*. Овим је у основу нестало и дужности, да село заклетвом одбија од себе плаћање глобе, за дела својих људи.

Након 50. и више година, на народној скупштини у Београду, о сазиву за 1882. годину, изнесен је био предлог, да општине накнађују штете, узроковане паљевином. После дужих посланичких беседа, усвојено је мњење законодавног скупштинског одбора: да се предлог одбаци, као несувремен и некористан. У скупштинској дебати, мњење писца ове расправе, против тога предлога, образложено је историјским и правничким побудама.[1])

На доцнијој скупштини 1892. године, усвојен је „закон о накнади штете, учињене злонамерном паљевином, и намерним против законим поништајем ствари" Он је и данас у важности. Његову основу састављају ова начела:

— Општина у чијем је атару извршено кажњиво дело, дужна је да накнади сваку штету, ако се преступник не ухвати за 30. дана, од дана, кад је иследна државна власт извештена о догађају. Накнада је ограничена на имања у атару сеоске општине, и на пољска имања у атару варошке општине (члан 1.).

— Кад се између појединих општина породи распра о месту где је дело учињено, накнада штете исплаћује се из касе свију тих општина равномерно; а доцније плаћени делови ставиће се на терет општини, која се огласи за одговорну (чл. 2.).

---

[1]) Стенографске белешке о седницама Народне Скупштине за 1882. годину, стр. 356. (штампано за 1883 годину).

— Штету оцењују вештаци под заклетвом. Једног вештака бира оштећени, другог одговорна општина, а трећег сами вештаци (чл. 5. и 11).

— Злонамерно дело и количину штете (кад се не да оценити вештацима), доказује оштећени заклетвом пред свештеником (чл. 8. и 14).

— Пресуду или поравњање о досуђеној штети, дужна је да изврши надлежна власт за три месеца, од дана пријема (чл. 20). Општина је одговорна за штету и онда, кад осуђени није у стању да је плати (чл. 21).

— Плаћену суму општина распоређује на поједине пореске главе (чл. 22); а кад се пронађе преступник, враћа општини са 10/00 годишњим интересом (чл. 25)[1]).

Појаву овог закона изазвала је државна потреба, да се сузбију злочини и преступи, против својине нашег земљорадничког света; јер су они после наших ратова са Турцима, нарочито после 1880. године, били захватили големе размере по целој земљи.

Законом је дакле обновљена историјска правна установа колективне одговорности, удешена обликом садржином у духу начела сувременог законодавства. Ни у њему нема помена о заклетви општине, ни о „метању анатеме“.

---

[1]) У комисији која је била састављена у Министарству Правде, од народних посланика, израду основице оног закона, руководио је писац ових редова, као тадашњи начелник Министарства.

ОТМИЦА И ДОБЕГАВАЊЕ ЖЕНСКИЊА

У развијању породичне заједнице, бракови остварени отмицом женскиња, јесу оступање од првобитних комуналних бракова, у којима је женскиње сматрано за равноправног члана. Отмица је унела у примитивну породицу, психичну и грађанску неједнакост и зависност пола. Жена је постала искључива својина мужа, без права на самоопредељивост и духовно усавршавање. То ограничење поступно губи своју важност, само културним препорођајем народа. Данашња друштвена организација, у многом погледу уздиже жену на ступањ духовне једнакости и грађанске равноправности, са мушкарцима. Време ујемчава потпуно изравнање женскиња у личним правима, а у неколико и политичним.

Од искони, отмица је забрањивана и кажњавана државним законима. До римско-византијског императора Константина, *crimen raptus* (отмица), сматран је као силовање или насиље личности (*crimen vis*), без обзира на часност одведене неудомљене или удате особе. Доцније отмица је оглашавана као *преступ блуда*, са повредом родитељских или брачних односа. Од времена цара Јустинјана, званично је забрањен брак изиеђу отимача и грабљенице.

* * *

У нашим правним споменицима „девичь-разбои“ и „разбои владичьскыи“, означују најшири појам отмице женскиња. Дело је сматрано као државни преступ. На величину казне имала је утицаја сталешка разлика. По Душанову законику, за отмицу *владике* т. ј. жен-

скиња вишег реда, плаћао је „Себар“ (човек из нижег сталежа) главом на вешалима[1]); а за насиље према „својој друзи“ или жењскињу из својег реда, подлегао је блажијој казни „да му се руке отсеку и нос уреже“. На исту казну осуђиван је и властелин кад уграби властелинку. О његовој кривици према женскињу нижег реда, нема у законику никаква помена, јемачно због тога, што је према сталешкој висини извршено дело сматрано као прост блуд, који је по Крмчији кажњен само по последицама.... „аште кто с рабоју својеју блуд створит — родит дјет, да свободит рабу ту; пост *а.* лето“. Под постом у споменицима, ваља разумети увек црквено или духовно тамновање, а не само ограничење у храни и пићу[2]).

Празнину Душанова законика, допуњују неколике одредбе наших старих правилника. Тако

— на огњу је спаљивана домаћа чељад, ако је знала ила помагала одвођење своје госпође;

— погубљавани су мачем отмичари, кад изврше дело употребом оружја;

— дело без оружја, кажњено је осецањем руке.

— Помагачи у насиљу, бијени су, и ошишани протеривани су преко границе[3]).

Строжина законих прописа, није могла да искорени обичај. Отимање жена и девојака, сматрано је у народу као витешко дело, у чијем извршењу више пута имала је учешћа читава чета сродника или најамника. Читајући народне песме, добијамо јасну представу о овим заједничким подвизима, н. пр. женидба Плетикосе Павла; Сењанина Иве; Тодора од Задра и т. д.

Обичај је одржаван у народу и под Турцима, поред свију мера које су предузимале црквене власти, о чему ће бити више речи на другом месту. Истрага је предузимана по тужби родбине. Ако девојка одговори да није било силе, и да ће радо живети са отмичаром, плате нешто кадији у име глобе, и ствар сасвим легне измирењем завађених породица. Пожали ли се, да је насилно одведена, и да не ће у кућу нападача, онда преступници долазе у хапсу и плаћају глобу.

---

[1]) У Дубровнику „владика“ зову се властолинске жене и девојке; а мале девојчице „владичице“ (Пословице и ријечи — В. Караџића).

[2]) *Старине* књига VI стр. 148.

[3]) Морачка Крмчија.

Начин одвођења има своју појетичну страну. У Кара-Ђорђевој и Милошевој Србији, момчад је радо ишла једно другом на мобу у отмицу, и увек под оружјем. Довребају девојку код стоке или на води, ухвате је и доведу; или ударе ноћу на девојачку кућу као хајдуци, и пошто надјачају девојачку родбину, одведу девојку. Где је у девојке јако браство, легне крв. Вук Караџић прича, да је у селу Клупцима 1805. године погинуо девојкин брат и један отмичар, а девојку нису могли отети. Свему је селу срамота, кад отму девојку из његове средине. Чим припуцају пушке, учини се узбуна, и сваки сељак трчи да одбије нападаче. Зато отмичари ретко ударају на кућу где је јако брасво или сложно село. Али, ако они дограбе девојку, лако је не пуштају из руку, ма сви изгинули; вуку је силом, и ако се противи, туку је и чупају. Због потере која их често гони, отмичари не воде девојке у момачку, кућу него у шуму; добаве попа и натерају га да изврши венчање; а доцније излазе пред потеру покорни, и *граде са родбином мир.* Више пута потера попали отмичареве куће и остало што може изгорети, ако не пронађе преступнике и девојку.

Отмица се догађала, кад момак запроси девојке па му је не даду; или кад знају да му је не ће дати. Најчешће отимали су девојке момци сиротани без родитеља, или пустошни синови који не слушају родитеље, него се проводе у скитњи. Момак, поштен и од добре породице, не иде у отмицу. У Боци Которској грабеж девојака бива из истих узрока. Тамо отмичар води девојку својој кући, и предаје је мајци на негу и чување. Не заруче ли се, поврати је роду чисту, *нити* вели Љубиша, *она зато губи нарока.*

Кара-Ђорђе је казнио отмичаре смртном казном, и ако је међутим и сам био ожењен својом Јеленом тим начином. Венчање са отетом девојком, као дозвољено дело, није бројано у бракосачетање. „Отета девојка да се пусти“, гласи његова наредба. Кум девер и стари сват добијали су по 50. а остали сватови по 30. батина. У блажијим околностима, отмичар је кажњен шибом три пута кроз 300. момака. Добеглици, или вољно одведеној девојци, дозвољавано је венчање, пошто је пред влашћу доказано сведоџбом кметова, да није било насиља [1]).

---

[1]) Одлуке од 24. Априла 1809. Бр. 559; и од 2. Јула исте године бр. 787. *(Протоко шабач. магистрата* етр. 128. и 137).

Тачно вршење тих наредаба, умалило је број отмичарских бракова; али пошто Турци понова овладају Србијом 1813. године, обичај се поврати. Књаз Милош такође употреби енергичне мере, судивши неколицини по К-Ђорђевом закону. Својом уредбом од 10. Маја 1818. године, он забрани „строжајише и под изгубленијем живота, отимање девојака, које сматра за друго ропство, као и одбегавање девојака.“ Отмичар је плаћао главом на вешалима; његови помагачи кажњавани су бојем и хапсом у тамници у гвожђу за годину и више дана, и са 100. батина по издржању ове казне. Момак који прими добеглицу, осуђиван је на годину дана робије у гвожђу; а свештеник, који венча отету или добеглу девојку, лишаван је чина. У блажијим околностима (кад је девојци поштеђена невиност) преступник је осуђиван само на батине, и извесну новчану накнаду девојци.[1]) Милош Ранковић из Ломнице, нахије Ћупријске „као силецијa и похититељ дјевства“ Милојке кћери Милоша Станковића из истог места, кажњен је шибом кроз 300. момака 6. пута, а његов саучесник Антоније Марковић 3. пута, пресудом Народног Срб. Суда од 1. Августа 1830. године бр. 12. Корисно настојавање Великог Милоша, на поправци народног морала, са свом дубином побуда, најбоље се види из његове заповести од 7. Јула 1820. бр. 929. којом се осем осталог објашњује и то, да је за дело насилне отмице по његовој пресуди обешен неки Јован Недељков син из Крагујевачке Трнаве.[2])

Повременим строгим мерама знатно је био сузбијен обичај отмице, али није сасвим укинут. У томе се огледа постојани конзерватизам нашег народа у очувању својих правних обичаја. И данас још овде-онде избијају у народу појави овог насиља, у свој својој примитивности.

Другог дана Светих Тројица 1874. год., беше сабор на „Мрамору“. Из оближњих села Ливађа, Криве Реке, Мачковца, Паљевштице и Брзећа, прибран је био голем број родитеља и омладине, као о свакој заветини. Док су временити и озбиљни људи, са пријатељима и познаницима проводили време крај трпеза, пијући у божју славу, дотле је омладина играла у колу до неко

---

[1]) Одлука Србске Народне канцеларије од 16 Октобра 1891. године. бр. 163. Веснићев *Правник* 1892. књ. V. стр. 385.

[2]) Грађа браће Петровића I. 262

доба ноћи. Са осталим девојкама била је на сабору и Миросава, кћи Радојице Симеуновића из Паљевштице, са браћом Милојем и Младеном. За време игре Сава Врекић из Криве Реке, даваше Миросави три дуката обележја, да за њ' пође, но она не прими. О заходу сунца, свет се стаде разилазити. Миросава с браћом пође к стоци, која беше на брдима по Мрамору. На растанку Сава Врекић запита Ружицу жену Андрије Степановића из Паљевштице „је ли Миросава добра и честита"; и кад га она о том увери, он рече да ће је отети. Мало доцније беше Миросава код котара, а браћа јој прикупљаху стоку по брдима, тумарајући тамо и амо. До Миросаве беше код своје стоке поменута Ружица. У то, у растојању колико се може човек каменом да добаци, појаве се Сава и дружина му Агатон Смакић, Јован и Милан Раденковићи, Тимотије Милојевић и Тиодор и Симеун Спасићи из Криве Реке. Придолазећи с разних страна опколе брдашце где је била Миросава, тројица с једне а четворица с друге стране, па се код ње састану. Опет Сава затражи руку у Миросаве, и сад јој понуди седам дуката на име обележја, но она одби и овом приликом. Затим рече девојци Тимотије: „хоћеш ли поћи за ме, да ти ја дам паре?"; али она одби и њега. Пигаху је даље, хоће ли бар поћи за Милана, *и она као да хтеде за њ'*. Нато повиче цела дружина, да мора поћи или за Саву или за Тимотија, али се она успротиви. Сад први приђе Миросави Тимотије, и дограби је за руку; за њим навали остала шестина па је слошпи повуку и стану носити. У оној гунгули само се видела бела махрама како лепрша на Миросавиној глави. Девојка се бранила, тукући нападаче песницама, и бацакајући се на све стране, али залуд. Видећи најзад, да се не може да одапре насиљу, повиче запомажући: „А јој! Не дајте ме браћо ако Бога знате! Ето хоћу да погинем данас од Криворечана". Намах допадну њена браћа Милоје и Младен „у индат" (помоћ). Док се они са њекима од отмичара бише и крвише, они други вуцијаху Миросаве даље и даље. Сад долети и трећи брат Милосав са неколицином сељана, дохвати каменицу, и налети на отмичаре вичући! „Пуштајте девојку! Зар да је водите код нас живе браће? Лећи ће крв, а то не ћете учинити!" Поплашени оволиким отпором, оставе отмичари Миросаву, и оду осрамоћени у своје село. !)

!) Из кривичних акта крушевачког првостепеног суда.

Деветог Августа 1899 године, Василија кћи Милоша Лазића из Горњег Видова у параћинском срезу, са млађом сестром и нејаким братом, оду у своју градину, да залију купус. Тек што су ушли у градину, испадну из оближњег кукуруза Максим Симеуновић, Светозар и Милан Станојевић, и Лазар син Милена Микића, из истог села; дохвате Василију за руке и ноге, и снесу је у врбак, где Максим изврши шта је желео. Девојка вели, да се отимала и запомагала, али није могла да одоли сили; јер јој је отмичар претио убијством ако се не пода. За тим је одведу Максимовој кући. Кад девојка рече да не ће за Максима ни жива ни мртва, његова родбина пребаци их преко Мораве, и смести у некој појати. Максим је преко ноћ имао три пута посла са девојком. Сутра дан у уторак, одведе је даље у село Дреновац, кући свог сродника Благоја Гајића, где их пронађу и раздвоје сеоски кмет и њен отац. Пред влашћу је девојка показала, да са Максимом није имала договора, и до овог догађаја *да није познавала човека*[1]).

У народу, од вајкада постоји обичај *привидне отмице*. Богишић је налази и у неким руским губернијама, као појаву у којој су директ или индирект у договору и родитељи, који то дозвољавају само да уштеде свадбене трошкове. — Старину привидне отмице код нас, потврђује следећа белешка путника Бусбека (од 1555 године) „Још нам причаше, да је у овој земљи (Србији) обичај, кад родитељи већ уговоре све о женидби сина и кћери своје, да младожења ипак отиде те невесту крадом одведе, управо је украде. Ово, вели, чине зато што се сматра да није пристојно да девојка од своје воље пристане, да буде жена[2]). Ч. Мијатовић, који цитира ову белешку на извесном месту, сумња да ли такав начин женидбе није изазван насилничким приликама ондашњег доба. То не стоји, јер је обичај привидне отмице и данас у чешћем понављању, под приликама које дају ствари другојаче објашњење. Догађа се каткад, из узрока које наводи Богишић о случајима у Русији; али већим делом долази као маскирање самовољног поступка девојке. Често је родитељи не дају за кога она хоће. Да избегне прекор родбине и села, девојка пристане

---

[1]) „Мушка рука“ и „познање човека“ има у нашем народу истоветно значење, за карахтеристику полног спаривања... „И Ева познаде Адама“ — библијска изрека.

[2]) Гласник Ученог Друштва. књ. 31.

да је њен јаран отме, и по утврђеном договору нађе се на извесном месту, одакле је он поведе са дружином. Ако наиђу људи она се опире и запомаже као о правој отмици; а на слободном месту трчи за момком његовој кући, најбољим расположењем. Искуство у мојој судској пракси, основано на многим примерима, потврђује ове речи. Ево како се правда оптужени Максим Симеуновић, у наведеном догађају насилног одвођења девојке Василије:

„Заволели смо се поодавна. О Ускрсу она ми рече, да је отац не да за ме, него треба да је одведем, као што је у нас обичај. Од тога доба меркали смо угодну прилику. У очи догађаја јави ми, да ће јој отац сутра бити ван куће на кулуку, и пошто је ово згодна прилика позове ме, да сутра пред ноћ дођем до градине, где ће се она наћи, те да је одведем. Ја на то пристанем. У своје време нађем се на уговореном месту, и кад она пође из градине, приђем, ухватим је за руку и поведем. Она се испрва отимаше зато, што јој ту беху брат и сестра; али је затим све трчала са мном, да је не врате рођаци, који су се прикупљали на кукњаву деце. Одведем је најпре у врбак (заклоњено место), и ту сам је обљубио по њеном пристанку; затим одемо мојој кући, поседимо и попијемо мало ракије, па се кренемо преко Мораве, јер смо чули да јој отац дошао са кулука, и да нас тражи. Ту у једној колеби преноћимо као муж и жена, опет са њеним одоорењем, а сутра дан одемо у село Дреновац мом рођаку и т. д. Девојка је пошла са мном и подала ми се драге воље; а сад порице по наговору своје родбине. Другови су ми у овом догађају били потребни, да ми помогну, ако би ко налетео да отима девојке; а оружје понео сам да се браним, јер сам се бојао њене родбине.“

На једном суђењу код првостепеног ваљевског суда, девојка је објашњавала начин отмице овако: *„они ме воде а ја трчим“*, што је наравно изазвало смех код судија и публике. Ислеђењем је доказано да није било силе, и момак је ослобођен од кривичне одговорности.

* * *

У једну категорију са отмицом, долази и добегавања девојке у момачку кућу, у цељи удаје; обичај, толико исто давнашњи, и у непрестаном понављању, као и сама отмица.

Одбегавање девојке дешава се узроком, кад се родитељи не старају о њеном удомљењу; или полажу момку велику уцену; кад не даду девојци да пође за онога кога она милује; или натерују да пође за другога кога они изаберу. Најчешће одбегавају раскалашне кћери, над којима није вођен довољан надзор. Озбиљна и и поштена девојка ретко хоће да осрамоти бегством своје родитеље и браћу. Добеглица дође у момкову кућу, и ту остане; а понекад је одатле склоне код његове родбине. У Срему и Бачкој девојка је долазила поповој кући, где борави док се са момком не венча. [1])

Девојка, која је по договору са момком наумила да бега, спреми се израније врло опрезно и неприметно, јер се боји да јој родитељи или браћа не спрече бегство. Момак, и још неко коме се он морао да повери, ради помоћи у преносу девојкиних ствари, дођу уговореног дана доцкан у вече, близу девојкине куће, и ту је чекају. Кад их она спази, дода им своје ствари (рубу и дарове), па се са њима нечујно врло брзо и хитро упути момковој хући. Чим ступе у кућу, одмах објаве догађај пуцањем из пушака. У књажевачком округу, кад доведу добеглицу или отету девојку, избаце три пушке. За тим у момковом дому настаје пијће и веселье. Овим је свршен први чин ове љубавне сцене, коју затим крунише венчање [2]).

Стаменка кћи покојног Арсенија Вучковића из Буча, по жељи и *угодби* својег зета Љубомира Миодраговића, код кога је боравила као самохрана, прими три дуката обележја од момка Сибина Стојковића из Ржанице, као знак да пристаје да пође зањ'. Метну момак на сто паре и рече: „ако хоће да ми буде жена, нека се маши и прими“. Она то учини, али се после неколико дана предомисли и одбеже у село Тоболац, за момка Божидара Мутавџијћа.

Као старатељски судија у Крушевачком Окружном Суду, бејах надлежан (јер је девојка пупила) да расправим 29. Јануара 1881. године једно занимљиво питање: „коме прстен, коме ли ђевојка?“

Најпре рече старалац масе Милош Маринковић, да је девојка верена за Сибина, без његова знања и

---

[1]) В. Караџић.

[2]) Живот сељака у Левчу. *Дело*. Мај, 1898

одобрења. „Нашли се, вели, код својих *подрума* што личе на „ваше каване“, момак и девојкин зет; погоде се и ударе руку о руку за знак да се пријатеље као пашанци; а после девојка прими обележје. Што сад не ће за Сибина, а воли за Божидара, ја не знам. Нека се види, шта је право по закону; само јест доиста мучно живети крај онога, који се не милује.“

Девојка рече, да је примила дара по наговору зета, а дотле није ни познавала момка и његово стање. Кад се доцније увери, да ће седети у кршу и камењаку, и век вековати у муци по тешком раду, *волије* више тамо, где може кадгод да се и поодмори и да благује, па одбеже за Божидара, чија кућа по богаству и поштењу стоји као прва између многа села....

Напуштени момак рече: „Девојка је примила обележје драговољно, у намери да ми буде жена. Кад не ће како уговорисмо, пристајем да се поквари наша погодба, само нека ми врати моја три дуката, и у име накнаде за трошак око верења, нека ми на ту суму плати пару на пару. Да јој то опростим смејаће ми се село, јер се може веровати да је до мене кривица што ме не ће. Ја сам по занату дрводеља, а служио сам и у стајаћој војсци, и нигде не бех постидан, Зло ме нађе, јер ме девојка обрука, али би било и горе, кад бих тражио да ми буде жена без воље. Просто јој било, нека узме кога милује“!....

Старалац масе објасни, да је момково село Ржаница доиста на једном кршу и вратолому, где се једва куће препењу, а мала деца хоће вратове да поломе у хамбизима испод кућа, ако се непрестано не чувају или не привезују. „Јест поштен момак Сибин, али је доста мучан са стањем, а Мутавџијћи су имућни људи“...

На моје наваљивање склони се Сибин, да му се поред обележја даде у име накнаде још два дуката. Паре му пружи нови младожења, но он одби говорећи „јок, јок! Ја сам дао три дуката девојци за обележје, по закону као што се пристоји. Нека ми она сама то врати својом руком“. Оно друго примићу од тебе!

Тако се и учини, Стаменка оде за Божидара, а Сибин опет за својом срећом да нађе суђеницу.

На нарочита разбирања, добијем од поменутог стараоца, као доста разборита човека, следећих обавештаја.

Удаја девојака у њих је више ствар погодбе између родитеља. Готово се женска деца продају ономе од

момака ко да више. Негде се ствар сврши између самих родитеља, а момак и девојка и не виде се. Родитељска уредба слуша се безусловно, ма једно од вереника било непогодно и ружно лице.

Одбегавање девојака као самовољни начин удаје, тамо је обична појава. Где се родитељи противе и не дадну кћери благослова, младожења нађе човека (обично својег рођака), па му нешто плати да их помири Тада настаје уцене. Таст обично ружи младожењу нај грђим именима, што му преваром одведе дете, које је отхранио да му буде од вајде, и да га не осрамоти. Најпосле попусти и пристане на неку накнаду. Онда настаје у момачкој кући гозба у знак помирења. Кад тврдоглави родитељи не ће да опросте, или траже велику уцену, узму кметови ствар у своје руке, обећају колико се тражи, а родитељи опет попусте, те се вереници узму. Доцније, кад се сасвим одобровоље, они опросте уцену. У опште у оваквим приликама, нерасположење родитеља не руководи увек морални узрок — љубав према детету или част дома, него понајвише материјална побуда, због губитка радних руку. У нашем сеоском сталежу, девојка се сматра за јаку привредну чињеницу, и зато је родитељи дуго и не удају, док се међутим момчад жени врло рано.

Видосава, кћи умрлог Весе Миловановића, из Великог Шиљеговца, мома од непуних 17. година, стасита и наочита, загледа се у Стојана Митића из Зебице. Беше јој прилика годинама, из добре куће, а поред тога отресан и угледан. Баш имађаше воље да се уда за њ'. Љубав се не да затајати. Иза милокрва гледања долази уздах, за њим чежња, па стадљиво поверавање другарици, сестри или снаси, и онда ствар избије иа јаву. У зближавању срдаца што куцају једно за друго, жене су најбоље посреднице. Не могох дознати, да ли нађе одзива у момачком срцу ватрена љубав девојке; али то стоји, да су њени пријатељи Ан. Јан. и Здр. Рад. дознали њену жељу преко својих жена. па је наговоре да побегне у дом првог од њих, где ће је Стојадин дочекати и прстеновати. Лака памет поверује. Без дугог премишљења напусти Видосава очев дом, и поред старије сестре Милосаве, која је тих дана прстенована за другога „поштеним путем“, оде у туђу кућу жељна да угледа Стојадина.

Али, на жалост, ствар изиђе другојаче. Место млађаног Стојадина, приказа се у Антином дому као мла-

дожења, озбиљна прилика неког *С. Н.* из Зебице, момка од 28. година. Изненађење даје се само замислити! Раздрагано срце девојкино, што куцаше се за другог, морало је да осети јак бол, услед поништене наде. Или с тога, што је за одбеглицу срамота, да се враћа родитељском дому; или што је сазнала да је Стојадин не милује· или најзад што је убеђавана да је *С. Н.* такође добра прилика, Видосава попусти, и на салетања Анте Здравка и њихових жена прими прстен и одмах оде у дом С Н. где-но као муж и жена живеше без венчања до 22. Јануара 1881. године.

Први дани миловања као да су у неколико умириди девојку у њеном јаду, и задовољили је. Ружа беше већ напупила, а цветак је вазда онога, који га први узабере. И ако још не беше одобрења од девојкине матере, стараоца и старалачког судије (јер је Видосава пупила), припреме за венчање чињене су; испит би извршен пред свештеником; и момак на два места у крушевачкој чаршији пореза лепо рухо за своју невесту.

Не зна се узрок, зашто је после неколико дана девојка изјавила да не ће за С. Н.

Као надлежни судија, видео сам и овај несуђени пар.

Девојка рече, да за С. Н. не ће ни жива ни мртва Не воли га, нити га је икада волела. Пође зањ' у превари и нужди, јер је побегла од матере због Стојадина....

Момак рече, да је Видосава драге воље примила прстен и дошла у његов дом; и да су досада живели у љубави као муж и жена, и ако нису венчани. Држи да је подговорена да га напусти; али је он не да без крви, јер је и пред свештеником испитана.

На мој прекор одговоре обоје, да је у њих удаја и женидба овим начином — одбегавањем — обична ствар. Не држе да су ма по чему криви, што су без венчања живели у обљуби.

Настојавао сам да их помирим, али без успеха. Најпосле учинили што ми налаже дужност; на име јавим полицији случај превареног одвођења девојке, компликованог са обљубом поштене девојке, која није навршила 18. година (§§. 200. 201. казненог законика).

На скоро, променом места службе напустим дужност старатељског судије у Крушевцу; и не знам на

чему је остала ствар. Последњи је акат извешће председника општине Ђунишке, којим јавља суду, да су младожења С. Н. и брат му, оружани ударили на кућу девојкине матере, али ненашавши девојке, да су се вратили без штете.

Срдња родитеља после бегства девојке, престаје настојавањем сродника једне и друге стране. У већини догађаја, долази се до измирења без велике муке, јер је девојка добеглица изгубила добар глас („нарок“ у Приморју и Херцеговини), чим је напустила родитељску кућу; и зато јој они и не желе повратка из куће у коју је одведена, ако је иоле погодна.

Овај обичај зове се у народу „мир“ или „помир“.

Измирење бива овако. Из момачке куће отац или други ко, са још неким, одлазе девојачкој кући, и моле да се помире. Свагда понесу погачу и чутуру са вином. Ту се погађају, колико младожењин отац да да, на име измирења. Кад се погоде он даје уговорену суму новаца, преломе погачу, пију здравицу за сретно пријатељство, и тим уклоне све препреке, које су сметале венчању. У овом случају све свадбене трошкове подноси младожењина кућа. [1])

У Крушевачкој Јошаници и на Копаонику, кад „граде мир“ кољу јаре или овцу јаловицу, и госте се као о свакој редовној прошевини. У Алексиначкој морави, обичај мирења зове се „мирба“, и врши се овако.[2]

С вечера, момков отац, проводација и неколико пријатеља, упуте се девојкиној кући носећи погачу, печено прасе или јагње, пљоску ракије, и буклију вина. У девојачкој кући зна се о њихову доласку, и чине се припреме у јелу и пићу, али тако да изгледа, као да је све случајно спремљено.

Девојкин отац дочека их у двориштy, чинећи се као да га се ништа не тиче њихов долазак.

Још из далека почне проводација: „Ај домаћине, јеси ли рад гостима?“ „Па рад сам, ако су добри људи“, одговара домаћин све некако силом, и не прилази вратницама да их отвори гостима. Пошто гости уђу у кућу,

---

[1]) Живот сељака у Левчу.

[2]) По саопштењу г. Тих. Р. Ђорђевића, професора.

седну и отпочну обичне разговоре. После неког времена говори проводаџија;

„Е, пријатељу Миленко, ми разговарасмо о свачему, али ти нас не *питујеш*, што смо запели до тебе?“

— „Па не питујем! Велим сами ћете казати.“

— „Добро, хајде да ти кажемо! Ти знаш, да је твоје дете отишло у брат Миланову кућу; и зато дођосмо *да чинимо ред*. Кад су се деца замиловала, није право да кваримо њихову работу. Велимо, биће срећни што су се нашли!“

Док проводаџија ово говори, младожењин отац вади из торбе погачу, на њу метне мало соли, и додаје „па јест, тако му је ваљда суђено. Деца се замиловала, и зато и ја велим да не кваримо.“

На то ће рећи девојкин отац „да је она имала памети, не би тако радила. Ама тако је то, кад је дете самовољно.“

Проводаџија одговара „немој тако пријатељу! Отишла је у добру кућу код добрих људи.“

„Чудних ми људи, чудна ми кућа „одговора“ старац као са неким презрењем. „Да је она мене питала и слушала, не би се тако десило.“

„Не збори тако пријатељу, јер ће те доцније бити срамота; него кажи шта тражиш од пријатеља, па да да буде међу нама мир и Бог,“ — говори проводаџија,

Старац се затеже и дуго премишља; и на послетку одреди цену коју тражи за девојку. Онда настаје погађање, и уцена се попуштањем умерава, док се не сврши погодба.

За цело то време ништа се не пије заједнички; већ ако гости пију ракије, пију од оне коју су донели.

Кад се сврши погодба, момков отац пружи девојкином, пљоску ракије, и тек *кад је овај прими* и напије се, сматра се да је „мирба“ закључена. Пријам пљоске, то је дакле симбо постигнутог споразума.

Затим се преломи погача, и тим нестаје сваке несугласицс.

Док међу родитељима траје погађање, девојкина се мати овде-онде појави нестрпена и љутита, ружећи кћер и нове пријатеље; а кад се „мирба“ закључи, развеселе се и отац и мати девојкина; изнесу пред госте

спремљена јестива, и веселье се ретко кад сврши пре свануће.

У Босни и Херцеговини, пријатељи се не помире, док се домаћину *на принос* не тури обичај, који се тамо даје кад се девојка испроси; а то је *јабука, позлаћени прстен, и дукат*. За девојку имућније породице, иште се скупља јабука.

Одбегавање девојака сматра се за непристојно дело, и не налази у народу одобравања. На добеглицу често пружају прстом. У кући чине јој прекора у најмањем сукобу. О жетви или на копању, узимљу је жене у потсмех („ти бегунице", или „ено иде бегуница"). Народна оцена довољно је представљена следећом пословицом:

Тешко земљи, куда војска прође
И ђевојци која сама дође!
Прво јој је јутро прекорено:
„Да си добра неби дошла сама".

Омаловажавање, управо тиранисање над добеглицом, више пута доводи до врло жалосних призора, и кривичне одговорности. У прошлој години Милица, младолетна кћи Милутина Марковића из Рипња у округу београдском, убила је секиром своју будућу свекрву Марију жену Илије Ђорђевића из истог села. Добегла је за њихова сина Рајка, од кога је по кратком времену остала и трудна. Венчање је било одгођено због извесних узрока. По уверавању младожење, свекра јој и суседа, Милица је била уредна одива, али је свекрва није волела. На сваком месту грдила је и називала курвом, тукла је, и мучила плачу. Десетог Августа прошле године, кад у кући није било никога, Марија је без узрока почне грдити, удари је штапом, а затим и лопаром. Догнавши је у незгодан положај, до самог дувара, настави злостављање; и тада добеглица у невољи дочепа секиру која се ту нашла, удари Марију двапута и убије је. По оцени олакшаваних околности, осуђена је пресудом Апелационог Суда, од 29. Јануара 1900. бр. 400, на две године затвора, што је одобрио и Касациони Суд.

По правилу добегавају девојке, али се по изузетку догађају такви случајеви и код удатих жена. О старини обичаја не треба сумњати. Најочигледнијег уверења налазимо у наредби Стефана Првовенчаног на запису у Жичи... „аште ли котора родитељи отемлет

се, или инем којим сим, то такови да наказујет се противу сану својему; аште ли од себе сама имет бесновати се, остављајушти својего мужа, да аште има добитак, добитком да наказујет се“.... Значи, ако родитељи или ко други отму жену од мужа, да се казне према своме положају; а ако сама жена у својој разкалашности остави свога друга да се казни и т. д. У безредици, под турском владавином, српске су жене често напуштале законита друга, бегале са љубазником у други пашалук, и ту се привенчавали Наше данашње правосуђе, сузбија ове преступе применом доста строгик одредаба §§. 197. и 203. казненог законика. У прошлој години, одвео је Милинку жену Илије Срећковића из Кормана, Лука Ђорђевић из Љуптена (у алексиначкој морави), и са њом невенчано живео у својој кући као са законим другом. По тужби мужа, кажњени су пресудом Апелацијоног суда од 9. Новембра 1899. бр. 4013. затвором, она од 6. а он од 12. месеца.

По податцима криминалне статистике, обичај одбегавања девојака упорно се одржава у нашем народу. Тако у 1890.години било је на судској расправи 52. дела; а у 1899. дакле после 10. година, било их је 57. дела. Изгледа да се и одбегавање као и обичај отмице женскиња, креће у сталној зони ка југоистоку. Дешавају се најчешће око Нишаве, и у горњем и доњем Поморављу, у окрузима: пиротском, нишком, врањском односно лесковачком, прокупачком, алексиначком, јагодинском, ћупријском и пожаревачком. Сталном множином, алексиначки округ предњачи осталима.

У Старој правој Србији, око Призрена и по околини, не налазимо више ни отмице ни одбегавања девојака. Место овог јуначког, односно појетског чина, тамо владају чини и вражбине, да се придобије цура или момак. На селу девојка је корисна радница у дому и у пољу; и зато је родитељи ретко удају пре 25. година, а где-кад и доцније. И кад се већ реше на удају, гледају да отуд извуку што већу корист. Младожења мора да купи младу, и плаћа по 900. до 1000 гроша. По варошима, девојка од 13 година, већ не излази на улицу; и у самој кући крије се од посетилаца па и од самих рођака. Од тог доба она води више тамнички живот. Држе је затворену у кући, и незаличену не пуштају је ни у саму цркву. Занима се редовно радом на ђерђеву, и спремом својих дарова.[1])

---

[1]) Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ 295. 306. и 392

* * *

У наше време, отмица и добегавање девојака много пута дело су шпекулације без моралне основе. Отимљу се богатије девојке без оца, да се дође до њихова имања а из тих побуда наговарају девојке и на добегавање. С друге стране предузимљу се кривичне истраге и у случајима добровољног добегавања из љубави, да се младожења што више оглоби. Девојка, по наговору родитеља одриче да је дошла у момачку кућу по доброј вољи, власти предузму дело у поступак, и понекад ставе момка и у притвор, и тада настају уцене. Пошто момак добро плати, девојка призна на суду да је сама дошла, и тужилац одустаје од тужбе. У старо време судови су дакле бранили слободу и невиност девојке од насиља и преваре. Данас они морају да узимљу у заштиту невине момке, сузбијајући измишљене тужбе. У нашем правосуђу има пуно таквих примера.

ЗАШТИТА ДЕВОЈАЧКЕ НЕВИНОСТИ И ПОДМЛАТКА [1])

Стајка, по удаји за Стојимира, сина Ивка Стојановића из Затоње, пожаревачке нахије, у четвртом месецу роди дете, зачето са Марком Петронијевићем из Затоње, за кога не хте поћи јер је био сиромашног стања. Кмет Рајко Матић, старање над породиљом и дететом, повери свекрви по њеном пристанку, а свекру заповеди да дозове свештеника и дете крсти. Они не учине по овој наредби, но дете умре без довољне неге некрштено, после два дана. Породиља га крадом баци у Дунав из празноверице „ако се дете некрштено закопа, да ће село град побити“.

Рјешеније. „Сматрајући Суд Народњи преднаведени(х) преступника по наособ важност преступленија њи(х)овог, рјешава:

— *да свекар Ивко*, који је сна(х)у из куће истерати хотјео, и којег је највећа дужност била о дјетету настојавати да се оно крсти, и по возможности поне у Дунав да се не баци, сачувати; и који није хотјео кмета свог послушати, свештеника дозвати, и дјете дати крстити — *казни 50 штапа иретрии, који ако је болестан да се остави док оздрави, а по оздравленију рјешену казан да иретрии.*

— *свекрва Стојана*, такође која је пренебрегла рођено дјете гледати и чувати, која је само пелене сна(с)и бацила; и што поне јавила није кмету или свештенику, да је дјете болесно и да се крсти — *да иретрии по тјелу 50 канџија.*

---

[1]) Из саставак. *Примери старог српског правосуђа*“.

— *прељубодјејица Стајка*, која је прође бракосочетанија свог с другим смјешније имала, затруднила, и што за оног поћи није хотјела, него другог мужа себи тражила; и зато што дјете чувати пренебрегла је, а особито што га је мртва у у Дунав својевољно бацила, — *да се с 50 канџија казни, по оздрављенију ако је болесна*[1]).

— *Кмет пак затоњски Рајко Матић*, који је пренебрегао издату му заповјест, относно прељубодјејица и безаконо рођене дјеце, заслужује казн жестоку. Но будући брани га јединствено то, што је се свекрва блудница дјетета примила, којој он једанпут заповједио је да дјете чува и крстити да, — у ономе се кмет могао и преварити у надежди, да ће се онако као што је заповједио свршити. Зато *да се кмет Рајко само рјечма усовјетује*, и да му се строго запрети, да у будушче у подобним случајевима, издате заповјести касателно прељубодјејица и беззаконо рођене дјеце, набљудава, и на то смотреније да има."

„Над свима преднаведеним преступниками, рјешена им казн у чаршији пазарним даном да се изврши; а потом кућама својим да се отпусте. 16. Августа 1828. године бр. 12. у Крагујевцу."

* * *

По Душанову законику, убица свога чеда, плаћао је главом. Казна је извршавана страшним начином — спаљивањем (члан 147). Ово је правило важило без сумње и за убиства копилади; јер из тог доба немамо друге нарочите одредбе.

Губитком политичке слободе, затим и црквеног центра, српски је народ дуго времена био лишен моралне основице у свом личном и породичном напредовању. За турско-аустријских ратова, био је растериван са вековног огњишта у збегове. Тим поводом одавао се разузданом животу, у ком су ницали сви могући друштвени пороци оног доба. Цркве и манастири беху порушени или опустели, и народ је поступно опадао у својој хришћанској вери, а с тим и у моралу. Отуда се у његовој средини почну јављати двоженство (стара наша навада неманићког порекла), невенчана спарива-

---

[1]) Пресудом Народног Суда од 5. Јануара 1828. Бр. 5. наређено је извршење казне над другом породиљом, *30 дана по порођају*.

ња, отмичарски бракови, прељуба, рађање и убијање копилади и т. д. Предак Немањин Љубомир, узео је сестру од рођеног стрица, што је било дозвољено по назорима манихејске ереси, којој је припадао.

У мирном добу, црквени поглавари и представници грађанске власти, настојавали су, да се искорене ове неморалне и преступне појаве. Наредбе, које су издаване у тој цељи, сачуване су у приличном броју. Саопштавамо их на овом месту, као прилог наведеном случају чедоубиства. Њихов хронолошки ред, прекида се одредбама наших данашњих закона.

Посланицом пећког патријарха Арсенија Чарнојевића (по очуваном препису од 1692. године), опомињу се српска племена у Црној Гори и Херцеговини за разузђано живљење, овако ..... *„И немојте узимати жене рођакиње, и своје снахе и куме; и по двије жене држати; и за живота мужа жене узимати; и у посте се женити кад закон божи не пише.“*

На црквено-народном сабору у Мају 1730. године у Београду, усвојено је било, да се строго казне, који се венчавају тајно без знања духовне власти, или у Турској; као и случајеви многоженства и отмичарских бракова.

На доцнијем црквено-народном сабору у Јуну 1769. у Сремским Карловцима, примљена је одлука, да се не казне ни бију девојка или удовица, за порођај, јер у страху од казне могу да убију дете или себе.

По Црногорском законику Св. Петра од 18. Октомбра 1798. године, сматран је као насилни убица преступник који узме жену поред жива мужа или отме девојку. Протериван је из земље као безаконик и грабилац туђе деце. Имање му је конфисковано и дељено.

О нашем устанку 1804 године, по казненој уредби, коју је саставио прота Матија Ненадовић, кажњени су шибом отмичар девојке, кум и стари сват; а остали помагачи добијали су батине.

У Кара-Ђорђевим, уредбама налазимо о истој ствари следећих прописа:

— „И онај, који девојку отме на силу, да се ухвати и старешини у руке преда, а затим да се смртном каштигом каштигује. И поп, који би се усудио да венча отету девојку свештенства хоће лишен бити.“ Девојци одбеглици дозвоваљано је венчање, пошто се докаже сведоџбом кметова, да није било насиља (пресуда ша-

бачког магистрата од 24. Априла и од 4. Јуна 1809. бр. 559. и 587.).

— „Који девојку удаје, да не узима више от 12. гроша, што је уречено. Више ко буде узео, изгубиће све, и то ће припасти у касу народну, а онај ће бити каштигован“.

— „Да се казни великом казном отац, ако кћер не уда на време, већ она роди копиле“.

— „Момак, који учини „непочинство и нечисто“ с девојком, да се казни са 100 батина, а девојка са 50 канџија, први пут; а за другу погрешку „у воду хоћеду бачени бити“.

— „Жена или девојка која роди копиле, да се неусуди удавити га, но слободно нека га храни. Или ако јој је *весма* стидно, то може однети га и оставити на путу, куд људи сваки час пролазе; и који год наиђе примиће га и хранити. Ако би се усудила удавити дете, то се и она осуђује на смрт без икакве даље милости, јер је убила човека на свету.“ — У истом смислу гласи и чл. 74. у доцнијем Даниловом Законику: „ако би се догодило, да која удовица или ђевојка или друга која жена, за покрити своју срамоту, заблуди да дијете своје задави, и то се такова гријешница има осудити на смрт.“

Уредбама Књаза Милоша од 23. Новембра 1817. године и од 10. Маја 1818. године, забрањено је било родитељима или сродницима да натерују девојку у брак са момком кога не ће; уређено је да се више од 25 гроша у девојачку кућу не узима ни у каквим стварима, и ни под каквим називом.

Та је уредба најстроже понављана упутима Књаза Милоша од 21. Нов. 1719. године од 7. Јула 1820. год. Бр. 929. и од 1. Децембра 1820. год. Бр. 1573. Отмичар је плаћао главом на вешалима; његови су помагачи били кажњени најљућим бојем и апсом у тамници и гвожђу за годину дана и више, а по издржању казне и са 100 батина. Момак који прими добеглицу, осуђиван је на годину дана робије у гвожђу; а свештеник, који венча отету или добеглу девојку, лишаван је чина. Решењем канцеларије народне српске од 7. Новембра 1822. Бр. 920. осуђена је на смртну казну, Ивана кћи неког Живка из Глушаца, за убијство ванбрачног детета.

Код свега настојања власти, предузимане мере остале су без успеха. Место поправке народног морала, избијаху преступи блуда у већим размерама са својим страшним последицама. То стање обележава српски законодавац овако: *„блудодјеице плод своје̑г преступленија различитим начином море, и без сваког сожаленија скотовима да га поједу, бацају, или под земљу сакрити старају се, да би сотим, како се правдају, плод свој пред світом сакриле“*. Није помогла ни смртна казна, којом је по књажеву одобрењу, кажњено неколико таквих преступница, у циљи застрашења.

Пошто строгост закона није умалила преступе, Књаз Милош је, по предлогу Народног Суда издао ову другу уредбу: *„да ће преступница од сваке каштиге за учињено преступленије слободна бити, ако дјете у животу сачувала и хранила га буде. К тому, да ће онај прељубодјеј који је смјешније с дјевојком имао, истој сав удадбени и на припитаније дјетета учињени трошак платити“*. И ова је уредба остала без успеха. Преступнице су остављале своју децу у животу само неколико дана, докле се кметови не увере да су дошла на свет жива и очувана. Затим су их *давиле*, под изговором да су угинула природном смрћу.

Уверен о неуспеху свију предњих мера Књаз Милош је 9. Јуна 1827. под Бр. 804. потврдио следеће „Објављеније“ Суда Народњег од 8. Јуна исте године Бр. 405. Њиме се, сва тежина моралне и материјалне одговорности, за догођене преступе, мође на родитеље и власти.

1. „Родитељи, и сваки под чијом су влашћу и надзором деца, дужни су да их чувају од преступа блуда, употребљујући над њима ону строгост, коју су некад употребљавали наши стари; и избегавајући свакојаке скврне речи и приповетке, којима се младеж највише води саблазни и преступима“.

2. „Деси ли се случај да деца погреше, дужни су родитељи одмах да јаве свом сеоском кмету, а кмет кнезу од кнежине и месном свештенику“.

3. „Предња лица, чим дознаду од родитеља или кога другог, да је која девојка или удовица у селу трудна, без сваког одуговлачења да оду дотичној кући, и старање над преступницом повере којој вештој и богобојажљивој старици, да не би каквом мајсторијом избацила зачедак. О самом порођају да се ова старица

налази код преступнице, непрестано. Кнез од кнежине доставља случај магистрату са извешћем, у којем се селу и у чијој кући догодио овај случај, и у којем се добу од прилике може очекивати пороћај.“[1])

4. „Нахијски магистрат, чим прими извешће, мора се постарати да се за времена нађе дојкиња, такође часна и богобојажљива. Пошто се дете роди и очува десетину дана, мати бабица и сеоски кмет доносе га магистрату, а магистрат га предаје погођеној дојкињи“.

5. „Дојкиња је дужна одржавати дете у чистоти и хранити га, под непрестаним надзором магистрата, и одговора пред влашћу за сваки подазриви случај“.

6. „И бабици и дојкињи, њихове услуге плаћа магистрат из своје касе; а после тај издатак наплаћује из куће оба преступника“.

7. „Све именоване власти дужне су тачним вршењем ових наредаба, да уредно настају, да се сачува нерасудна младеж од порока блуда, невина деца од жестоке смрти, а наш народ од божија казне. „*Ибо убиство незаконе дјеце, јест како и свако друго убиство смертни гријех, који отмашчениј е од самог Бога иште.*“

7. „Село, у коме се деси уморство копилета ма којим начином, платиће 500 гроша казне. Зато, нека цело село настојава, да се дете одржи у животу, док се не преда магистрату“.

9. „Убица детета, и сваки саучесник у томе, биће најстроже кажњени по грађанским законима.“

10. „Блуд, и последујућа убиства деце, порађају се највише отуда, што родитељи синове и кћери не жене и не удају на време; и што се нико не може оженити без знатног трошка, који родитељи истезају од зетова за своје кћери. Ако падне у наведену погрешку девојка, која је била прошена, а родитељи је нису дали ма из какве побуде осем сродства, биће родитељи кажњени жешће но и сама преступница. Овакву срамоту и највећи грех, могу избећи родитељи, ако удају своје кћери на време, и не ишту од зетова дарове, по рђавом обичају, који се још држи[2]).

---

[1]) Ова је тачка објашњена упуством Суда Народњег Српског од истог датума (8. Јуна 1827. године), којим је уредба спроведена кнезовима на извршење. (*Бранич* 1899. године, бр. 3. стр. 133).

[2]) Мој критички извод из преписа П. Књежевића у броју 1. Максимовићева „*Права*“ од 1886. године.

По овој је уредби изрекао казну Народни Суд над лицима, у приказаном примеру. У другом ранијем од 13. Јуна 1828. г. Бр. 328. извршена је казна од 50. батина над Анђелијом и Степанијом, матерама преступница Госпаве и Саре. „Будући матере своју дјецу не чувају, нити на такову позорствују, које свагда више што на својој дјеци примјетити могу, него њихови отцеви, који, занимајући се пољским радом као гости своје куће назвати се могу; зато и нису у састојанију тако добро на своју дјецу позорствовати како матере. Оне без свакога сумњенија на својим кћерима кад су трудне, кад ли пак нису, познати могу; и да им се оне по виду месечног чишченија њи(х)овог, укрити и затајати не могу. То свак знаде, и кад се већ преко свег матерњег старанија и чувања кћери своје, опет несрећан случај догоди, и она затрудни, а матере неће својим мјестним кметовима или свјашченицима да јављају; него још за укрити такови грјех кћери своје трудне предају другим поштеним људима, а блудодјеје укривају, — то су такове матере криве.“

Рођајем копилета осрамоћени муж, може задржати жену, али је имао права на новчану накнаду. коју су му плаћали сваки за се љубочинац и отац девојке, у суми коју одреди суд (решење Нар. Суда од 26. Јуна 1828. Бр. 363. и од 28. Јуна исте године Бр. 369.). Кад је се одрече, враћано му је све што је потрошио или дао у девојачку кућу (пресуда Шабачког Магистрата од 17. Марта 1805. бр. 530).

Кад се копиле већ отхрани сисом, мора га узети отац (ако је познат), а мати се може удати одмах после 40. дана од порођаја. Поред боја по пресуди (обично 50 до 100 батина), од оца је узимано у народну касу 70 гроша, као државна казна. За наплату тога продавано му је имање (решење Нар. Суда од 28. Јуна 1828. Бр. 420.

Други доцније препис, саопштио је М. Ђ. Милићевић у XVII. *Споменику* Кр. Срп. Академије Наука, са неким разликама нарочито у датуму и нумери документа (стр. 19).

Најновији препис у књизи „Финансије и установе обновљене Србије до 1842. године“, има свега 8 тачака, и иде за првим преписом до 7. тачке закључно. Осма тачка његова, доноси одобрење Књаза Милоша и Народног Суда, *да духовне власти могу проклињати и одлучити од цркве жену или мужа, који без духовне дозволе напуштају или одгоне законог друга, и наставе невенчани живот са другим лицем.* Даљих тачака нема у овом препису (стр. 600).

Разводи бракова отежавани су. Кад се за узрок иставља импотенција мужа, остављан је рок од три године за уверење „да не могу живити и междусобно смјешеније имати.“ (Наредба Књ. Милоша од 3. Маја 1825. *Бранич* 1899. бр. 3).

За заштиту породичног морала, издата је и наредба од 9, Августа 1833. Бр. 2744. о уређењу сеоских прела и седељака. Обичај, да и мушкарци долазе на ноћне састанке, давао је повода свађама, међусобном боју, често убиствима, а више пута и блуду. Књаз је то уредио следећом наредбом: *„Из призренија заведеног обичаја, и што у дружству може бити женскиње охотније раде, дозвољава им се на прелу састајати се; но дужне ће бити таково држати саме и то по кућама, а не изван кућа на пољу, гди су до сада подобни састанци, кромје тога што су давали већу прилику к блудодјејанију, певанком и вриском својом узнемиравали сосједне уморне људе, желеће од труда свога одпочинути“*. Наредба је поновљена законодавном уредбом од 7. Новембра 1841. године, на разлогу што се скупљањем младежи обојега пола на прелима и седељкама, кваре благи обичаји, и неретко се догађају кажњива дела „напоном надражених страсти.“ Мушкарац преступник био је кажњен затвором од три дана или бојем од 10. штапова. У поврату предаван је Окружном Суду на осуду.[1]) Овај, у суштини лепи и корисни обичај удруженог рада нашег сеоског женскиња, преживео је ову забрану и траје и данас у народу, но са ређим изгредима. Модерна реорганизација наших општина није уништила ни изменила ни мало његов примитивни карактер. Прела и села држе се непрестано, често и пред кућом или на раскрсници; а на њих долазе и мушкарци нарочито о комишању.

У даљем току Књаз-Милошева законодавства, обраћена је била нарочита пажња на правилно закључење бракова. Више пута родитељи или родбина а и саме власти, натеривале су девојку или момка да ступе у брак са лицем, које не воли. Тим поводом догађале су се међу супрузима кавге, разводи бракова, често и сама убиства. Да се овом злу стане на пут. Суд је Народни са књажевим одобрењем донео под 16. Нов. 1834. год. Бр. 3247. следеће решење: *„да се укине обичај*

---

[1]) Број 1. Максимовићева *Права* од 1836. године. — Зборник П. стр. 150.

натеривати преко воље једну или другу страну, да узме лице које неће; да се ограничи у том родитељска и свачија друга власт, тако да се брак сасвим остави избору момка и девојке, као што то собом доноси сама природа ствари по црквеној заповеди „да супружници једно према другом право произволеније имају.“ И у случају, кад испрошена девојка или момак одустану од намере, не могу се принудити на закључење брака; но обојима остаје слободна воља до венчања. а по црквеном закону и о венчању. Сваки родитељ или старешина, који ради противно овом решењу, подлећиће строгој казни“.

Осем тога, Књазу је било дошло до знања, да се о свадбама чине многе злоупотребе и трошкови, и да се свадбе празнују по неколико дана. Овим решењем би укинут и тај „упропастителни обичај“ под забраном, да свадба не сме трајати дуже од два дана, а другог дана да се разилазе сватови.

Још је било примећено, да је слабо примењивана наредба „да се *братинско* не узима више од 25. гроша.“ У неким приликама тражено је преко мере, и због тога догађале се кавге и бој. Зато је истим решењем утврђено, *да се у напредак братинско плаћа по 50 гроша, а ни у ком случају више.* Ова је сума повећана била зато, што је новац постао скупљи, и у већем је обрту него онда кад је издана уредба да се на име братинског плаћа 24 гроша. Наређено је властима, да злоупотребе казне примерно.[1])

Правилима београдске Митрополије, о закључивању бракова, која носе потврду Књаза Милоша од 4. Априла 1837 г. Бр. 118. опет је опоменут народ за неуредну удају девојака. „*Свјашченик и кмет да добро мотре на сваку кућу, у којој има дјевица на удају, да њени старији не злоупотребљавају право своје над њом, нехотећи је удавати из узрока, што желе да им у кући ради. У оваквом случају да препјатствују свако могуће злоупотребленије.*“ [2])

По Уставу од 1838. год. почну долазити тужбе, да девојке добегавају момцима зато, што родитељи траже од младожење по 10 и 15 дуката на име девојачког дара. Законодавним решењем од 15. Децембра 1844. В Бр. 1587. би препоручено свештенству и поли-

---

[1]) Српске Новине 1834. бр. 47.

[2]) Зборник нештампаних уредаба и закона до 1877. год.

цијским властима, да поучавају и одвраћају народ од овог рђавог и по човечанству стидног обичаја уцене девојака; а ни судови да не уважавају уговоре, по којима би младожења обећао девојачкој породици какву суму новаца у име братског дара.

Но и после тога не престајаху долазити тужбе о учестаном одбегавању девојака. То се види из представака попечитељства просвете од 22. Октобра и 17. Дец. 1846., од 13. Јануара 1847. а од 15. Новембра 1848. године. У последњој се нотира, да се Књазу А. Карађорђевићу жалио Ђура Матић из Варне у шабачком округу, како због девојачког дара није у стању да ожени своје синове. Овим поводом Државни Савет, на основу дотичних уредаба Грађанског Законика, упоредно са законовавним решењем од 3. Септембра 1848. ВБр. 1238 *којим је сасвим укинут девојачки дар*, донео је следећу одлуку, утврђену законодавним решењем од 5. Маја 1849. ВБр. 352.. *„Да се преко свештенства и полицијских власти народ одвраћа од тог неумесног и противзаконог обичаја, уз поуку да се злу може доскочити на основу §. 69. Грађанског Законика, тим, што се момак и девојка могу узети после 18-те године, без дазволе родитеља или старалаца, ако им допусти надлежна власт“.*[1]) Затим законодавним решењем од 10. Децембра 1852. год. В Бр. 1134. дато је право оглобљеном младожењи, да судским путем тражи повраћај уцене, у року од месец дана по венчању; јер се после овог рока оглашава тражбина за застарелу.[2]) Најпосле, за заштиту невиности кад је девојка осрамоћена и обремењена лакомисленим заваравањем, издата је наредба од 30. Априла 1853. Н. В 371. С Бр. 320. да се оптужени момак не сме венчати са другом, догод се његова кривица не расправи на суду, у његову корист.

Овим смо исцрпли законску теорију морала о правилном удомљењу женскиња, као јединому средству против младачких погрешака, које су често порађале злочина дела.

---

[1]) Зборник уредаба и закона, књ V. стр. 20.

[2]) Зборник уредаба и закона, књ. VI. стр 226.

МРТВА ШИБА ПО СУДСКОЈ ПРЕСУДИ [1])

а. Убиство брата и синовца.

Милисав Ковачевић из Заблаћа, шабачке нахије, због једне *сечине*, која је судовима досуђена његовом брату Марку, убије из пушке брата и сина му Степена.

Рјешеније. „Сматрајући дакле Суд Народњи важност преступленнја братоубице овог Милисава, који је, небојећи се наказанија судејска, толико зверообразан постао, да се није могао с проливеном крвљу синовца свог Степана задовољити, но јошт равном смертију и брата свог Марка убити покусио се јест, рјешава: *да се овај богомрзски убица Милисав Ковачевић, који је брата свог Марка и синовца Степана, без и најмањег к убиству датог му повода убио, у Шапцу дотле шибом казни, док најпосле и умре; а потом труп његов, за углед народу на коло да се постави, на којем до самог разпаденија да остане* 20. Маја 1830. Бр. 5. у Крагујевцу“.

б. Разбојничко убиство.

Јован Петровић из Корените, јадранске нахије, и Лука Крњајичић из Великих Радинаца у Срему, убију недалеко од Кленка Тодора Цветковића из Сарајева, опљачкују, га и однесу 300. дуката и четири цванцика, што је носио од проданих кожа свога газде Манојла Јевтановића из Сарајева; затим га баце у Саву и побегну. Јована пронађу у апсе и осуде.

---

[1]) Из саставка „*Примери старог ериског правосуђа*“.

Рјешеније. „Сматрајући дакле Суд Народњи важност преступленија богомерзског убице Јована Петровића, који је невином Тодору, без и најмањег датог му повода живот отузео, и као скота немилосрдно батином у главу ударио, и одузевши новце у Саву га бацио, рјешава: *да се тодоров убица Јован Петровић донде шибом казни, док у мученију дух свој не испусти; потом сад већ мртав буде, труп његов на коло за углед народу, и на сједеније птицам, да се постави.* 22. Маја 1830. Бр. 5. у Крагујевцу". Потврђено одлуком књаза Милоша од 28. Маја 1830. Бр. 822.

* * *

У римско-византиским законима, налазимо смртну казну у овим облицима: распеће на крсту, череченье, ударање на точак, спаљивање, вешање, сечење главе, тровање, бацање у провале или дивљим зверовима, затрпавање камењем, дављење у води.

У Винодолском закону, најстаријем правном споменику на словенском југу, смртна је казна предвиђена само за два случаја — тровање и паљевину; но и сада она долази као замена новчане казне, кад осуђеник није у стању да је плати.

У старом српском праву, као изузетак смртна је казна ограничена на неколике случајеве квалификованих кривица, као што смо показали разлагањем на страни 5. ове књиге. Сва остала преступна дела, и сама приватна убиства, потицала ма из каквих побуда, зависила су од приватне тужбе; и изравнавана су грађанском накнадом, и глобом која је припадала судијама односно државној каси.

У четрнаестом веку, покушавала је Дубровачка општина, да се заведе у српској држави смртна казна за обична убиства; али је предлог одбио српски краљ Стеван Милутин категоричком изјавом: *да он не ће проливати крв својих људи, но остаје на старим обичајима.* Го начело одржало се у важности, до прве владе Књаза Милоша. Без тужбе није било суђења. „Човек не ће да *приђе* убијце. И кметови села дошли јесу и осведочавају, да нико неће парнице чинити. Веле, да је свако зло од ње било". И само извршење пресуде поверавано је породици убијенога.... „По заповести дао сам сазвати сву фамилију погибшег Радована, и прочитао им писмо верховнаго господара, и ваше како сте

им оставили на вољу; и они су је (Марију жену радованову) дали на смрт на оном истом месту, где је она убила мужа; и оном секиром убили је. Ми с наше стране, нисмо хотјели у оно ступити" [1]).

По податцима, које налазимо у нашим споменицима, употребљавана је смртна казна у следећим облицима:

— По Душанову законику, осуђени на смрт спаљивани су; просто вешани или вешани стрмоглав; мачем погубљивани. Кнез Лазар је голитинирао свог политичког противника Николу Алтомановића „сјекирају усјекну". Савладавши побуну у Сребрници 1425. године, деспот Високи Стеван наредио је да се бунтовницима одсеку руке и ноге и тако их уморио. Овамо долазе и чисто народне смртне казне, које су важиле већином за женскиње, као каменовање, растрзање коњима, бацање у воду.

— По законику црногорског владике Петра I. као државне смртне казне важиле су: вешање, каменовање и стрељање. Примењиване су у случајима намерног безузрочног убиства, у разбојништву, и у поновљеној крађи.

— У К-Ђорђевим уредбама налазимо ове њене облике: мртву шибу; просто вешање; стрељање а затим вешање на углед народу; метање живог осуђеника на коло, на ком остаје док се не распадне, пошто му се претходно пребију руке и ноге; бацање у воду.

— По кн. Милошевим уредбама и законима, смртна је казна извршавана мртвом шибом, убиством из пушака, вешањем, и секиром у главу, убиством из пушака са сакаћењем — одсецањем десне руке у случају оцеубиства и т. д.

Са позивом на приказане случајеве правосуђа под *а.* и *б.* ограничавамо се засада на објашњење смртне казне, која је извршавана *шибом.*

За К-Ђорђове управе, шиба је употребљавана већином за чисто војене кривице. До тога доба, ова казна као није била у нашем народу ни позната ни употребљавана. Може се рећи са основом, да је она у тадашње наше правосуђе унета из аустријског војеног

---

[1]) Грађа брића Петровића II. 368 Протокол шабачког Магистрата. 115. и 181. Извешће среског старешине Живка Шокорца од 30. Маја 1822.

законика. Њен први помен у казненој уредби проте М. Ненадовића, ваља сматрати као новину, која је потекла из договора са људима, који су на крају прошлог века служили у српско-аустријским фрајкорима. Њих је највише било у ваљевској нахији, где је поникла ова уредба.

Шиба је имала своје ступње, као блажа или строжија казна, од 12—9—6—3 пута *на место*. Објашњење овог последњег израза, долази доле. У К-Ђорђевим уредбама, као мртва шиба, сматрана је осуда, по којој преступник треба да прође шест пута кроз шест стотина момака. У књ. Милошевом и доцнијем правусуђу, под овом смртном казном подразумевало се шибање 12 пута *на место*. У тежим случајима, као што су наведени примери под *а.* и *б.* шибање је употребљавано без ограничења, као просто средство умртвљавања осуђеника.

У војеном законику, и његовом изводу од 31. Октобра 1839. године, шиба је подељена на *мању*, *велику*, и најстрожију или *смртну*, без ближег разликовања. Примењивана је за силовања жењскиња, крвосмешење, противприродни блуд, и скотолоштво.

Казна је извршавана званично прописаним начином. О њеној суштини уверавамо се из следеће наредбе од 14. Децембра 1828. Бр. 709. коју је упутио Народњи Суд магистрату у Рогачи нахије београдске, ради извршења пресуде над Михаилом Рошом, бећаром из Аустро-Угарске:

„Препоручујемо Вам, да призовете кнеза Николу Катића, који са согласијем вашим из кнежине своје нека скупи три стотине људи и у Рогачу доведе; које људе поставите у ред колико с једне толико и с друге стране, и сваком по једну обичну шибу или-ти простије рећи прутић у руку да дате. По том изведите преступника Михаила Рошу, и у присуствију свију велегласно и вразумително његово рјешеније прочитајте; по којег прочитанију, скинувши преступнику кошуљу, пустите га од горњег краја између људи нека посредствено хода, а људи и с једне и друге стране нека га са оним шибама по леђима ударају. Кад сиђе кроз параду до на крај, и поврати се кроз исту параду натраг, до на прво своје место одакле је и пошао, *то се зове један пут на место пројти*, иначе *један пут доле а један пут горе*. И кад на тај начин шест пута доле сиђе, повраћајући се натраг на прво своје место одакле је и пошао, то ће се онда извершити над њим опредељена

казан; и то ће рећи: кроз триста људи 6 пута доле а 6 пута горе (шибу проћи 6 пута *на место*) или-ти *полусмртна шиба*. По извршенију ове његове казни, постарајте се, да му се свако возможно лекарство преда, да би од претрпљене шибе оздравити могао; а пошто оздрави, са овим нашим писмом и приложеним вашим, пошљите га под стражом кнезовима Суда Београдског, нека га они на ону страну, предавши га у руке терџоману, пребаце".

Обично је шиба извршавана у среском или окружном месту, ређе онде где је дело учињено. Биран је пазарни дан, с једне стране ради шире јавности и већег примера, а с друге да се лакше дође до потребног броја извршилаца казне. Зађу полицијски и општински служиоци по пијаци и дућанима, и истерују на зборно место сељаке калфе слуге и друге људе нижег реда. Построје се две врсте у одређеном броју (300. 500. или 600. људи), једна према другој у растојању колико човек може да прође средином. Пандури даду сваком у реду по неколико врбових прутића. Доведу осуђеника до појаса нага. Руке су му у свој дужини до мишице, тврдо привезане за кундаке празних пушака. Чим полицијски чиновник прочита пресуду, настаје шибање. Пандури проводе осуђеника кроз упарађене врсте горе и доле. На његова леђа падају ударци прутића, који остављају најпре црвене па модре бразде, из којих затим пишне крв. Блед и ужаснут осуђеник се боно трза и инстиктивно се окреће десно и лево очајном молбом „немојте браћо — полако браћо!" Молба се слабо чује, јер дуж редова корачају пандури, мотре да извршиоци казне врше своју дужност, и на то их опомињу својим штаповима. Ако осуђеник клоне под теретом удараца, провозе га на колицима кроз редове, док не издржи казну. Многи остане на месту мртав. Ко преживи казну, предаје се власти и родбини на лечење.... Суровост уступи место милосрђу у последњим тренутцима друштвене освете ...[1]).

Као ђачић основне школе, присуствовао сам при извршењу једне овакве казне 1856. године у Гургусовцу, данашњем Књажевцу. Један калфица био осуђен на шибу, што је поткрадао своје газде Нацка и

---

[1]) Значајни моменти извршења ове казне, лепо су представљени у чланчићу „Мртва Шиба" у Владановој *Отаџбини* (свеска 74. и 75. 1888. године страна 290)

Стојиљка, терзије. Призор је био одвратан и болећив. Од жалости и узбуђења тресла ме је грозница, а моја добра мати сузним очима молила је Бога, да олакша муке осуђенику. Раније, у гостима код мог зета Николе Милинковића учитеља у селу Сумраковцу црноречког округа, видео сам крај ватре у општинској судници, двојицу младих људи у видарским облогама (обично пресна овча кожа подмазана неким мелемом). Дан раније издржали су шибу, због крађе.

Женскиње је кажњавано камџијама по дебелом месу Казна од 200. камџија, сматрана је као смртна казна, и у многим приликама ублажавана је помиловањем (одлука Кн. Милоша од 23. Августа 1823. број 269).

За прве владе кн. Милоша, шиба је употребљавана за све теже преступе, најчешће за убиства, телесне повреде и крађе. У раниіе саопштеним примерима правосуђа од 17. Јануара 1828. Бр. 1. и од 13. Јануара 1830. Бр. 6. налазимо је у делима родоскврњења и покушаја убиства. У том добу често долази и као допуњива казна поред издржане робије.

У даљој примени шиба поступно губи своју важност. По закону од 31. Јануара 1851. Бр. 90.[1]) налазимо јој замене у другој блажој казни, кад осуђеници нису у стању да је издрже због слабости и болести, или због особитог телесног стања. Мртва шиба или 12. пута не место, замењивана је дванаестогодишњом робијом у тешком гвожђу; шиба од 9 пута на место, доносила је као замену осмогодишњу робију у тешком гвожђу; шиба од 6 пута претварана је у петогодишњу робију у тешком гвожђу; од 3. пута у двогодишњу робију у лаком окову. Осем тога у старије доба шиба је досуђивана и на 4. и 8. пута горе и доле (пресуда од 24. Маја 1828. Кр. 741; и од 29. Јануара 1829. Бр. 25). У сваком случају њенна примена зависила је од лекареве обдукције и судског увиђаја.

Културни напредак нашег народа, сасвим је прегазио ову застрашиву и скроз сурову казну. У прво доба она је лако и правилно извршавана. Доцније народ покаже према њој толико одвратности, да се у последње време није могло да сакупи довољно шибача за извршење казне; или, ако су се по великом настојавању власти и скупили, вршили су дужност небрежљиво, и шиба је постала најлакша казна. Тим уз

---

[1]) Речник Петровића 166.

роком законодавство је мораде укинути. Коментариста нашег казненог законика г. Ђ. Ценић, своје назоре о преживелости ове казне, пропраћа наводом, да је исто такво гнушање показивао народ и према метању мртвих тела на точак; и према практици, да полициске власти извршују телесну казну на пијаци пред скупљеним светом, и зато је и једно и друго укинуто у своје време[1]).

У закону о устројству окружних судова, од 26. Јануара 1840. (Зборник I. стр. 186), не налазимо шибу међу прописаним казнама, али је она и даље примењивана. Укинута је тек под другом владом књаза Милоша, законодавним решењем од 6. Маја 1859. В. Бр. 2012. „као казна противна духу времена, и затупљујућа грађанска чувства човечности". Судови буду овлашћени да место ње осуђују кривце на робију, по размери постављеној одредбама §§, 5. 6. 7. и 8. поменутог закона од 31. Јануара 1853. В Бр. 90[2]).

После непуних 15. година, под владом књаза Милана, законом од 11. Децембра 1873. год. избрисана је из системе нашег Казненог Законика и друга врста телесне казне — батинање[3]). Као напредни догађај у развитку наше законодавне свести, обнародовање овог закона везано је за Цвети 1874. као дан народног устанка под књ. Милошем. Од тога доба избијено је из руку управних и судских власти једно сурово и достојанство човека веома унижујуће средство. Занимљиви предлог Народној Скупштини тадашњег министра правде, о укинућу ове казне, износи у најјаснијој светлости преживелост установе боја или батина, и дотадашње злоупотребе у њеној примени.

---

[1]) Објашњење казненог законика за Кнежевину Србију. 1866 страна 51.

[2]) Зборник Закона у Уредаба ХП. стр. 40.

[3]) Зборник Закона и Уредаба XXVI. стр. 37.

ПОМАМА У СУДСКОЈ ОЦЕНИ[1]).

Радојко Маринковић, враћајући се из Рама у своје село Усје, деси познаника Јовицу Милосављевића, коц беглучког гумна, испод села Кумана. Ту, у сагибању да се пољуби са Јовицом, изгуби равнотежу, и падне с коња. Јовица оног часа извуче му велики нож из силава, и неговорећи ни речи, стане га сећи по рукама и мишицама, и најпосле прободе га у трбух и усмрти Затим одузме од Радојка кесу, у којој је било нешто више од 30. гроша, однесе је у село и преда својој жени на чување. Са ножем и пиштољем радојковим, које је задео за појас, упути се у село Смољинац, нахијском кнезу Коци Марковићу. На путу сретне двојицу својих сељака, и исприча им догађај. Они посумњају да се Јовица шали; но на његово поновљено тврђење, оду на беглучко гумно, увере се да је све истина, и јаве селу. По наредби кмета, Јовицу стигну у селу Сиракову, вежу га и предаду кнезу Коци у Смољинцу.

Рјешеније. „Поменути убилац Јовица, двапут у Суду Народњем на испит предузимат, да узрок покаже зашто је Радојка онако грозној и немилостивој смерти предао, неизјављујући пи наімањег узрока или датог му к тому повода, показао је: *да ie то само јединствено његова несрећа била, да човека убије, и да сам узрока наћи не може, зашто га је убио.*“

„Сматрајући дакле Суд Народњи, важност преступленија Јовичиног, *који је из његовог самог једног*

---

[1]) Из саставка *„примери старог српског правосуђа.“*

бјешенства, без и најмањег узрока, и к тому датог му повода, познаника својег Радојка, немилостивом и грозном смертију уморити покусио се, рјешава: *„да се Јовица Милосављевић из пушака убије; и труп његов близ истог села Кумана, за углед народу на коло стави.* 10. Децембра 1828. Бр. 23. у Крагујевцу.“

* * *

Догађај представља тренутно убиство, чије побуде, као што видимо, ничим нису објашњене.

У судској оцени узрока поменуто је, да се дело догодило без повода *„из самог једног бјешенства“;* дакле у стању, коме потпуно одговара стављени наслов „помама.“ То значи, да побуда делу лежи у тренутном психичном надражују извршиоца, са прелазним карактером обољења. Са овим изразом има истоветно значење реч „бес“, као народни појам, о афективном безумном стању извесног лица. На пример, говори се „попао га бес“ или „снашао га бес“, о човеку, који тренутно пређе границу обичне присебности и хладног посматрања, безузрочним нападајем на другог, делом или речима.

У нашој психиатрији нема нарочитог термина, за разликовање појма тренутне помаме или беса, од појма сталне болести *беснила* (die Tollheit), у коме потпуно пропадају све моралне особине људског бића. У овом стању обољења, човек постаје прави звер, са животињским нагоном безумног непрекидног нападања и рушења.

Оцена кривичне одговорности зависи од правилног констатовања свесности или урачуњивости преступника Нашем старом законодавству нису била позната средства, којима данас казнена наука долази до извесности у том погледу, служећи се лекарским мњењем. Докази о кривици зависили су од простог судијног убеђења, без помоћних чињеница, које нам пружају психологија и философија казненог права, дакле у ограниченом обиму сазнања материјалне истине.

Данашње правосуђе показује сличним примерима сасвим противну практику. Кад се на суду породи сумња о урачуњивости, као основи кривичне одговорности, тражи се лекарско мњење, је ли оптуженик душевно здрав или је болан; у последњем случају, да ли је болест трајна или повремена; да ли је дело из-

вршено у моменту душевног поремећења, и у ком његовом ступњу. Недовољно или нејасно мњење дотичних лекара, допуњује се увек дефинитивним објашњењем Главног Санитетског Савета. Његова је одлука безусловно меродавна, и служи за основу прдсуђења. Нашим млађим правницима, посебице судијама. који су изван могућности да прате страну правну литературу, пружају у овом погледу врло корисну поуку, одлични књижевни радови нашег криминалисте Ј. Ђ. Авакумовића, и криминалног психолога др. Мил. Р. Веснића.[1])

Поређењем, са следећим примерима данашње јуриспруденције, повлачимо јасну разлику. између старог површног рада, и правилне судске оцене, у изналажењу материјалне истине, код неурачуњивих преступника.

Младен Богдановић из нишке Каменице, трећег Новембра 1888. године, заклао рођеног задружног брата Пеку. Признао је дело, али се брани да му не зна узрока. Нижим судовима осуђен је на смрт, за хотимично убиство са предумишљајем. Касациони Суд уништи пресуду, и нареди да стална лекарска комисија да мњење о урачуњивости оптуженика.

Појединости догађаја, које бележимо по причању жене убијеног Пеке, показује, да Младен није био тога дана у нормалном стању. Изгледао је као грозничав, и то је дало повода Пекиници, да мужу, који је послом полазио у Ниш, напомене, да му тамо набави какав лек. По Пекином одласку, кућани се разиђу послом. Оптужени је седео крај ватре, и проводио време у ћутању. Неко време отпочне да претура по кући, и нашавши своје празнично одело, обукао га је, и опет сео крај ватре. На снахино питање на што му је то рухо, кад није слава ни празник, одговорио је „ја знам шта ће ми!“ Она га није више питала, но је вршила своје послове.

На протоколу од 3. Новембра 1888. године, оптуженик овако прича:

....Брат ми Пеко пође вратима. Ја потрчим за њим, извадим нож, и закољем га.

...Не знам, зашто сам то учинио. Кад ће он мене да убије, боље ја њега. Не знам зашто да ме убије. Нисмо се завађали ни о чем.

---

[1]) „Теорија казненог правз“ од Ј. Ђ. А. — „Кривична одговорност у светлости данашње науке“ од др. М. Р. В.

..И пушку сам напунио пре подне. Чувам се од људи који долазе ту у нашу казаницу, да ме убију. Долазили су и пре подне. Не знам зашто хоће да ме убију.

....И пушком сам хтео да убијем брата. Не знам, зашто нисам то учинио пушком, него ножем.

...Нисам пре никад мислио, да убијем брата. Ко је то мислио, да га Бог убије!

Два дана по убиству, сремски начелник јавља окружном начелству, да је Младен постао сасвим немиран. Хтео је да скочи у бунар; покушавао је да убије у апсани каменом једног Циганина, али су му стали на пут остали притвореници.

У извешћу Главног Санитетског Савета од 23. Августа 1889. изјављено је следеће мњење: „У ранијој лекарској оцени, која наводи као врсте душевне поремећености *меланхолију, хипохондрију, епилептични исихос*, није поменута најглавнија њихова категорија. То је *лудило гањања* (Verfolgungs-Wahn, delirium persecutionis), под упливом којега, најчешће се дешавају најневеровратнији злочини.... Извиђене околности јасно карактеришу у овом делу то стање обољења, које често остаје непримећено све донде, докле га не обелодани и не открије сам злочин. У тој болести људи обично уобразе, да их све неко гони, са намером да их убије, отрује или удави, или да им учини макакво зло. Под утисцима тих идеа, они често чине злочин — убију кога, или сами себи одузму живот. По ислеђеним околностима вероватно је, да је и Младен био гоњен идеама, да му неко ради о глави; и зато Главни Санитетски Савет доноси закључак: *да је Младен у времену дела био неурачуњив, јер као душевно болестан није располагао слободном вољом.*“

На основу тога мњења, другом пресудом Апелационог Суда од 39. Септембра 1889. Бр. 1701. Младен је за убиство брата, ослобођен казне као невин. То је одобрио и Касациони Суд решењем од 9. Новембра 1889. Бр. 4185.

Следећим примером износимо један тежи случај разликовања душевног стања оптуженикова. Чинило се по податцима истраге, да суд има посла са симулантом.

Димитрије Стојиљковић трговац из Ниша, 4. Јула 1888. године, по повратку из Београда, са ножем од два реза који је узео из асталске фиоке, удари своју

жену Васку, једаред у трбух у кухињи, а други пут, стигавши је на улици, у леђа, од којега убода Васка умре сутра дан. Код иследне власти признао је дело. Правда се, да га је учинио у зловољи. што га жена нија услуживала као мужа кроз цео брачни живот, па ни онда кад је био слаб; док напротив, имао је код брата бољих понуда и веће услуге. Не каје се, јер му је живот са убијеном био горак. Код суда је одговарао, да се не сећа дела; и да га је морао извршити у поремећеном душевном стању. Пресудом првостепеног нишког суда осуђен је на 20. година робије у тешком окову, за хотимично убиство са предумишљајем. Апелационом пресудом би ослобођен од сваке казне као невин, јер је лекарским мњењем било утврђено: *да је дело извршено у стању хипохондричне меланхолије, која, као душевна болест, искључује урачуњивост.*

Пред сами моменат убиства, оптужени је удалио сестру из куће. По извршењу дела, затворио се у суседову кућу, бојећи се освете женине родбине Иде сам у полицију и прича догађај у појединости. У исто време, кад се код суда брани, да не зна ништа о убиству, у притвору се понаша мирно, и разговара се са притвореницима као сваки разуман човек. Брине о својој имаовини; закључује уговор са извесним свеДоком о продаји пића; распитује за казну која га може постићи за учињено дело: на суду даје објашњења о околностима, којима га власт ничим не терети; а теретећа питања оставља без одговора, или их упућује на свог браниоца. Та противност између речи и дела, као оправдана основа дубљем испитивању сумњивог стања, руководила је Касациони Суд, да уништи поменуту Апелациону пресуду, и нареди дослеђење. Нађено је за потребно да се о душевном стању оптуженика *пре догађаја*, саслушају лекари у Београду и Земуну, којима је одлазио ради лечења; и да се лекарски понова констатује, *да ли је могуће да човек који учини дело у бесвесном стању, прича о догађају онако логично, казујући шта га је навело да изврши то дело; а међутим доцније се брани да га се не сећа?*

По извршеном дослеђену понова је од стране лекара констатовано *„да је оптуженик и пре дела, и у времену дела био у несвесном стању — у стадиума хипохондричне меланхолије, која искључује урачуњивост. Он је могао доцније и да прича извршење дела, али ипак да остане неодговоран; јер то зависи од тога, који су му делови*

мозга услед болести постали ненормални" По овој стручној оцени оптуженик је ослобођен од казне као невин, другом пресудом Апелационог Суда, коју је оснажио Касациони Суд решењем од 3. Фебруара 1890. Бр. 417.

На судском претресу, један од лекара тврдио је, да хипохондрија није душевна болест, но је само једна врста темперамента; и да је оптуженик, који од ње пати, свестан свога рада. То нас потсећа на мњење једног старог научара светског гласа, да оцена психичног стања сумњивог лица, не спада у задатак лекара него философа (психолога).

Овим начином испитивања свесности, расправљено је пред нашим судовима и дело Живојина Стојковића телеграфисте из Ниша. Он је, 13. Децембра 1880 године, у наступу лудила, убио свог шефа Прендића, обранио телеграфисту Лонгиновића, и покушао да убије шефа поште. Првостепени суд осуди га на смрт. Доцније би ослобођен од казне, пошто је дужим осматрањем у лудници утврђено, да пати од халукцинације слуха, од уображења о својој сили и величини, и од лудила гањања; дакле било је доказано, да је дело извршено у у неурачуњивом наступу. Интересне белешке о његовој болести, саопштио је др. М. Вл. Васић у *Правнику* за Фебруар 1893. године. У податцима пок. др. П. Миљанића, из Црне Горе, налазимо овај случај убиства, у наступу халукцинације слуха. Један старац патио од тих напада. Нешто му је непрестано шапутало „закољи, закољи"; и он једног дана доиста пререже грло детету свог брата. После двомесечног лечења, умро је у болници као луд.[1])

Истоветне појаве неурачуњивости налазимо код преступника, који пате од епилепсије, и врше кажњива дела у настпу силног епилептичног гњева (raptus epilepticus). То се често дешава, наскоро пред и после епилептичног напада; и зато је при решавању о кривичној одговорности тих лица, нужно да се сазна граница, између свесне радње, и послова у помућеном стању. У овом погледу налазимо довољно правне поуке, у следећем пресуђеном примеру.

Село Висибаба, у пожешком срезу округа ужичког, као сваке године, тако и другог дана Тројица 1894.

---

[1]) „Бранич" 1889. (бр. 4; и 5.).

одине, светковало је своју *заветину*, на месту „Савов-
у“. Око 11. часова ноћи, пошто се већина разишла,
стало је неколико сељака са породицама, и коло је
ош играло. Под шатром Милана Петровића, стане пра-
ити неред Драгиша Ђорђевић из Висибабе, завади се
а Петром Јањићем, и повуче га са стола, за којим су
едели. Газда од шатре јави случај председнику општи-
е; и он одмах нареди да Драгишу умире, или вежу и
клоне. Чим је општински послужилац Јован Зарић,
ришао Драгиши, он га удари у трбух ножем, који је
отле држао у руци. Од ове повреде Јован премину
ећег дана.

На испиту Драгиша је показао да зна за оптужбу,
амо по ономе што му казује истражна власт; иначе
икако се не сећа да је Јована убио, ни да га је видео
и сабору. Седео је са друштвом под шатром, и пио.
ож је имао у рукама, јер је јео печење. Био је, вели,
о лудила пијан.

Сведоџбама очевидаца потврђено је, да је Драги-
а наскоро по извршном делу, пао на земљу, и у дрк-
авици лежао четврт часа; а доказано је и то, да је
мао и у притвору епилептичких напада.

По одлуци суда, Драгиша је био на осматрању у
кружној болници, од 1. до 13. Септембра исте године.
отични лекар објаснио је на претресу, да оптужени
ати од дужег времена, од падавице у хроничном ста-
ијуму. Пре наступа, он је у врло раздраженом стању,
је се донекле може назвати *епилептичним лудилом.* За
ло извршено у овом стању, оптуженици су неурачу-
иви После јаког епилептичног напада, болесник бива
нурен и малаксао, и није у стању да предузме ни-
ква самостално дело.... Ово површно објашњење о
аницама свесности у раду епилептичара, није пру-
ило ни једног разлога за извињење кривице. Пресу-
м првостепеног ужичког суда Драгиша би осуђен на
сет година робије, као урачуњив. Примедбама Але-
ционог Суда наређено је дослеђење, са задатком, да
менути лекар јасније обележи границе раздраженом
ању, о коме је рекао да се *донекле* може назвати епи-
птичним лудилом, Лекар је одговорио, да се према
учном искуству не да тачно определити време раз-
ажености код епилептичара, само се зна да то време
стоји.

Из извешћа лекарске комисије, која је за тим посматрала оптуженика у Београду у државној болници за душевне болести, наводимо следеће резултате:

Епилептични нападаји, који сналазе Драгишу, различни су по јачини и трајању. Сви имају заједничку особину, да њиховим узроком наступа помрачење свести и таква забуна код Драгише, *да он апсолутно не зна шта ради или говори.* У болници показао се као врло опасан и агресиван *пре* и *после* наступа. Што је најопасније, кад га болест снађе, има често халулцинације. Тако је једном тражио *још* воде да пере сто, а у ствари трљао га је сухим рукама, и брисао капама осталих болесника. Другом приликом, у љутини што је секундарни лекар наредио *да га обрију у четак,* пао је у такав наступ раздражења, да се предвиђала велика несрећа по околину. Изглед му је био ужасан, кожа црвена, очи закрвављене, имао је претећи тон у целој позитури, и грдио је и псовао на најбруталнији начин поменутог лекара. Овом су приликом утврђена ова факта: у Драгишиној глави настала је помућеност моментано за време разговора о бријању, и он је сасвим збуњено — при том непаднувши на земљу — извршио све оно, што је напред описано; освестио се напрасно, и опет започео лепо да говори; и што је најглавније, *он се апсолутно не сећа ничега, што је говорио и радио за време овог наступа.* Постајала је дакле, вели комисија, *апсолутна амнезија.* Драгиша је заиста епилептичар, и то у два облика: *а.* са наступима падања на земљу, губитком свести и успомена, и тонично-кроничним грчевима у целом телу; и *б.* са предомнирајућим психичним симптомима без падања и грчева, а са апсолутним помрачањем свести, агресивношћу, халукцинацијама и потпуном заборавношћу (амнезијом).

„Кад узмемо, вели комисија на закључку извешћа, још следеће околности у обзир: *1.* да је Драгиша имао 5—6 наступа падајуће болести, пре и после извршеног злочина; *2.* да је и на по сахата после дела, имао наступ; *3.* да је по актима *пао* и *дрктао* онда, кад је дело извршио, и кад је био везан — на коју околност обраћамо особиту пажњу, јер судски није узета у обзир; *4.* да је Драгиша ударио Јована ножем одмах, чим му се приближио, дакле без икаквог повода и разлога, што одговара само епилептичарима, онда ми морамо тврдити, како на основу свега досад изложеног, тако и по нашем искуству у случајима овакве природе, које се базира

на науком утврђеним истинама, *да је Драгиша Ђорђевић ударио ножем у трбух пандура Јована, у неурачуњиом стању, које је било условљено епилепсијом, од које патн*".

На основу овог извешћа, Драгиша је пресудом Апелационог Суда ослобођен од кривичне одговорности као неурачуњив. Њу је оснажио Касациони Суд решењем од 28. Марта 1897. Бр. 12.155.

О границама урачуњивости код епилептичара, наилазимо података и у следећем примеру:

Ноћу између 4. и 5. Децембра 1894. умро је нарасно Милисав Марчић трговац из Врање. Од две године био је у шлагу на домаћој нези, али је по уверењу лекара имао услова да живи дуго. Посумњало се, да га је отровала снаха Ката, жена сина му Марка.

На саслушању код полицијске власти 9. Децембра поменуте године, Ката је признала дело тровања, прилајући следеће појединости:

.....Већ је 17 и по година, како у брачном животу ного патим, нарочито од свекра пок. Милисава, који е је најгрозније кињио и најгадније ружио. Мислим, а ме је он дотерао и до падајуће болести, од које паим ево већ седам година. Докле беше здрав, још сам ојекако могла да га трпим; али од како се поболео, нагадоше за ме најцрњи дани. Није се померао с места; од собом је поганио. Дворила сам га и чувала, али му икад нисам могла омилети. Он ме је непрестано наивао најружнијим именима, и хранио најгаднијим ства има; и зато ми је постајао све одвратнији.

....Од прилике пре месец дана, случајно отворим ковег покојне свекрве, и претурајући по њему нађем мало арче мишомора, за које дотле нисам ни знала Одмах и дође мисао, да тим отрујем свекра, те да га се јеред курталишем. Покушам да то и учиним, али ми ешто у глави рече *„Не! што ће да направиш"?!"* [1]). Ја тргнем, покајем се, и мишомор опет оставим на своје есто.

....Поменула сам да сам болесна Моја је глава не ко увек бунована; а нађени отров још ме и више уни. Од тада непрестано мишљах на отров, и свекра илисава. Међу тим, он с дана на дан биваше све па-

---

[1]) Провинцијализам, који означује прекорну мисао „шта то диш?".

коснији и љући. Најзад прошле суботе баш се решим да га отрујем, и то извршиx овако. Узмем парче ми шомора, па га на плочи поред огњишта истуцам једним камичком, који одмах бацим у ватру. До кухиње имали смо више раденика, који су слагали духан. Да ме не би ко од њих видео на оном послу, затворила сам врата од кухиње. Наш слуга Ранђео, покуша да уђе, но ја га вратим.

....У вече, пошто одоше радници, наспем старцу пасуља у један сахан, и посолим га истуцаним мишомором. Слуга Ранђео упита ме шта то радим, и ја му казах да је то нека трава за старца, да не погани под собом. Ранђео однесе пасуљ старцу.

.....Чим сам то свршила легнем у постељу. Глава ме је болела и свест ми *штуцала.* Муж Марко нашао ме је лежећу. На питање казала сам му, да је старац вечерао. Затим вечера и он, леже и заспа.

....Целе ноћи нисам могла да заспим. Била сам ненепрестано у бунилу и ватри. Пред зору дигнем се, одем свекру на прозор, и погледам унутра — он спаваше. Вратим се у своју собу. Мало после старац поче да бљује.

....Мој муж Марко у зору је отишао старцу. Пошто се отуд врати, рече ми да му одем и да га очистим, јер се и убљувао и опоганио. Ја одем. Старац ми рече, да му се нешто смучило па је повраћао. Ја га избришем и очистим, али је старац и после тога још бљувао. Сви се поплаше за њега. Позову му кћер Насту. Окупају га и обријају.

....Мени је било све теже у глави. Најпосле почнем кукати „што направих“?! Потрчим к Морави да се давим. Виде ово муж ми Марко, а нађе на полици и пасуљ од старчеве вечере; сети се да сам ја учинила ову несрећу, врати ме у собу, а узеде револвер да ме убије. У том тренутку, мене ухвати моја падајућа болест, и паднем у несвест. Шта је Марко радио даље с револвером, не знам. Сећам се да сам после тога била у кухињи. На плочи до огњишта, слуга Петар нашао је оно место, где сам туцала мишомор. Једним дрвцетом чепркао је по остатцима, који су онде на плочи били залепљени. Ја сам доцније све то покрила пепе-

---

[1]) Провинцијализам, који означује прекорну мисао „шта то радиш“?!

лом, а затим збрисала у огањ, да се не нађе. Онај отровани пасуљ, избацила сам из сахана преко зида у двориште Баба-Катића“...

Ту је прекинут испит следећом белешком иследника: *„Ката је изјавила да јој је тешко. Поводећи се изашла је у ходник, на чист ваздух, и одмах је пала од своје падајуће болести. То је било у 10½ часова пре подне. Пошто се опоравила, настављен је испит у 10¾ часова пре подне.* Затим је оптуженица завршила своју исповест, изјавом да нема ништа више за обрану. Закрстила је поред свога имена, као неписмена. Протоко су потписала два присутна сведока.

Главни Санитетски Савет утврдио је, да је старац умро од отрова.

На суду је оптуженица изјавила да није крива. На убеђујућу напомену, да је дело и његове мотиве признала код иследне власти, одговорила је: *„Не знам! Ја нисам отровала Милисава, нити знам ко је то учинио! У мојим рукама није ништа ухваћено.“*

Од двојице лекара, позваних на суђење, један који је оптуженицу раније лечио, изјавио је, да она има просту епилепсију, која задржава интелигенцију пре и после напада. Није приметио никаквих трагова прелазног лудила ни шашавости. За трајања напада није оптуженица у стању да учини овако дело; и зато закључује, да је она у овом случају била свесна своје радње.

Други лекар, који је оптуженицу дуже времена посматрао у болници, дао је мњење: да она пати од епилепсије „mitior“ т. ј. од блажих епилептичних напада, често скопчаних са прелазним лудилом, које се може појавити и пре и после епилептичног наступа, а може га чак и заступити. То лудило траје по неколико часова, а каткад и више дана. Није га приметио код оптуженице, која је у болници у размаку од 13—16 дана имала епилептичне нападе пет пута од 10—30 минута трајања. У ње није здрава ни материца, које стање има великог уплива на психични живот жене. Може се вели, поуздано тврдити, да је код ове врсте епилепсије, радња боног лица у много случајева скопчана са прелазним лудилом; али је врло тешко определити, да ли је оптужена Ката била у овом конкретном случају свесна својих поступака.

Пресудом првостепеног врањског суда, коју је одобрио и Апелациони Суд, осуђена је оптуженица на 10

година робије, за хотимично убиство, тровањем; но ова је пресуда оборена примедбама Касационог Суда од 21. Августа 1895. Бр. 2178. Несумњива епилепсија с једне стране, а с друге њен наступ у самом времену саслушања оптуженице код иследне власти, доводе у питање доказну снагу њеног признања о извршеном делу; и зато је највиши суд наредио, да се прибави мњење сталне лекарске комисије, о томе: *да ли епилепсији претходи помућеност разума, са искључењем урачуњивости, и у којим границама то бива; и по томе, да ли је оптужена била присебна кад је на протоколу 9. Децембра 1894. признала дело, а одмах затим пала у обамрло стање.*

На протоколу XVI. редовног састанка од 6. Октобра 1895. Главни Санитетски Савет на стављено питање одговорио је следеће:

1. „Епилептична лица нису у нормалном душевном стању, за време напада болести, као и за неко време пре и после напада; и зато су у том времену неурачуњива“.

2. „Време трајања те неурачуњивости није подједнако код свију епилептичара. Ван тога времена могу бити урачуњиви, и ако код њих, нарочито код оних који подлегну честим жестоким наступима, ослабе временом и свест и воља.“

3. „Судећи по исказу на протоколу саслушања од 9 Децембра 1894. Бр. 16.622. Савет је мњења: *да је оптужена Ката била при свести за времв испита:*“

Пошто ово мњење није ни у чему изменило доказну снагу признања оптуженице, Апелациони Суд понова одобри првостепену пресуду; а то се утврди и решењем Касационог Суда.

У престављеном случају старог правосуђа, Народни је Суд дошао предузетом истрагом, само до површног, или боље рећи формалног ресултата. Оптужени је признао извршено дело, правдајући се да је то само несрећни случај без повода. То је признање узето као потпун доказ свесне радње. По њему је констатовано намерно убиство. Затим, пошто није било никакве сумње о оствареној преступној вољи, изречена је пресуда, да се оптужени казни смрћу. На томе је свршена ствар, јер нема трага о ублажењу казне помиловањем. Дело је дакле расправљено, без оцене психичне стране оптуженикове, тога неизоставно нужног услова, за констатовање казнене одговорности.

Данас, правилну расправу оваквих питања, руководи само тачна анализа догађаја. Њу, у првом реду условљава свестрана оцена интелигенције, и душевног стања оптуженикова, по наслеђеним и прирођеним особинама. Можда би се таквом истрагом и овде, као у приказаним доцнијим случајима, дошло до истоветног осведочења, да је оптужени Милосављевић извршио злочино дело, као умно поремећен. Овако, без оцене меродавних чињеница, остао је необјашњен узрок догађаја, и оптужени је платио главом као крив и потпуно урачуњив, и ако нису истраживани докази о тој ура чуњивости.

Наше старо правосуђе, као што видимо из наведеног примера, није располагало научним средствима, ни довољном спремом својих судија, за опажање и константовање стања, које је данас познато у науци казненог права под именом „insania occulta“ (прикривено лудило).

АГРАРНИ ОДНОСИ ПОД ТУРЦИМА

I. *Село Доња Врежина*

Село Доња Врежина, које припада срезу и округу Нишком, од старине има 37 кућа, на 400. плугова зиратне земље, рачунајући у то и ливаде, и 40. дулума винограда. До ослобођења, плаћало је „Паша-џамији“ у Нишу, 1100 гроша чаршијских, по следећем ферману:

„Осман-паша саградио је џамију у вароши Нишу, и за њено одржање уредио је, да село Доња Врежина даје сваке године од куће по 4. гроша, и по двоја кола дрва, управнику исте џамије. Село је уредно плаћало одређена 4. гроша и давало по двоја кола дрва од куће, до 1243. (1826) године, под управом нишког Осман-паше. Но кад управник исте џамије затражи од сељана и десетак од земље, тада су они дали тужбу, жалећи се да не могу пристати на овај намет и насиље. Осман-паша Софијанац, поравна обе парничне стране, наредивши да сељани место новаца дрва и кирије на башту, која се налази у истом селу, плаћају горњој џамаји у име свега тога само 1100 гроша годишње, а ништа друго. Но како је од неких година ова наредба злоупотребљавана, горе речени сељани обратили су се ради тога великом везиру, који је потпуно одобрио њихову жалбу и наредио, да сељани осем законог годишњег десетка, плаћају управнику џамије само 1100 гроша чаршијских. По овој наредби великог везира, ми Осман-паша валија нишког валијета, издајемо ову потврђену пресуду једну Мустафа-аги управнику речене џамије а другу сељанима. 21. сефера 1277. (1860) године. (М. П.) Осман-паша валија нишког вилајета.“

Паша-џамија налазила се у близини данашњег споменика на нишкој пијаци. О регулацији Ниша порушена је. На суђењу између турске власти и сељана, за откуп дажбине, аграрна комисија нашла је, да је турска власт изгубила право на накнаду дажбине зато што Паша-џамија више не постоји; и зато је решила по 25-ог Маја 1881. бр. 512. да сељани нису дужни никоме ништа, у име откупне цене за своје сеоске баштине.

II. *Големо Село*

На протоколу аграрне комисије од 12. Јула 1880. бр. 206. представници Големог Села признали су да је то село још од 1860. године на име господарлука давало годишње Есад-бегу из Лесковца одсеком по 2000. ока пшенице, 90. ока масла и 170. гроша чаршијских у новцу. Овим је потпуно доказано, да је село било под господарлуком, и да зато наследници Есад-бегови према члану 6. аграрног закона имају права на откупну накнаду. То њихово право би утврђено пресудом првостепеног врањског суда од 26. Фебруара 1897. бр. 1748. коју је оснажио Касацијони Суд решењем од 30. Априла 1897. бр. 2719.

Пошто се парничари нису могли да сложе о количини откупне накнаде, то је у врањском првостепеном суду комисионо утврђено: да атар Големог Села износи 3000. дулума, а средњи приход у новцу чини годишње 3600. динара; и по томе, следствено члану 26. аграрног закона, помножен овај приход седам пута, даје откупну цену у суми 25.290 динара као накнаду, коју село треба да плати наследницима пок. Есад-бега, за престанак господарлука. Тако је расправљено решењем првостепеног врањског суда од 26. Фебруара 1897. бр. 1748. које је оснажено и решењем Касацијоног Суда од 30. Априла 1897. бр. 2719.

Тужилачка страна доказивала је своје право, следећим исправама.

1. *Илам (пресуда)*

„Есад-бег Шех Сувар Абди-Пашић из Лесковца, санџака нишког, предстао је светој овдашњој шерији, и у поднетој тужби навео је, да му сељани Големог Села у округу Лесковачком оспоравају право на зиратне земље у истом селу, које он притежава по та-

пији као чифлик-сахибија; и тражио је да шерија осуди сељане, да га признаду за господара поменутих земаља.

„Позвани сељани Големог Села одредили су за своје заступнике Здравка Јовановића, Стевана Рашића, Станка Павловића, Илију Стевановића, Митра Илијћа и Стевана — Деда — Ристића. Пошто им је саопштен горњи навод Есад-Бегов, одговорили су овако; „није истина што наводи Есад бег, да је наше земљиште његово. Тапију, коју показује, ми смо њему дали да нас чува од сваке напасти; а земљиште је наша својина, а не његова.“

„При саучењу Есад-бег показао је овако: У години 1259. (1843) Софијанац Осман паша, нишки валија, решио је да поменути сељани Големог Села плаћају мени сваке године по 2000. ока чисте пшенице, 90. ока чистог овчег масла, и 170. гроша. Они ми за целу годину нису дали ништа; и зато се жалим и тражим да ми на основу тога решења дају обећану храну, ако ми по шеријском закону не могу припасти земље“ *Разлог шеријски.* „Пошто је нишки валија Софијанац Осман-паша, решио, и о томе своје решење донео, то је и Шерија за сходно нашла да буде извршено. Сељани Големог Село да буду дужни од данас у будуће платити Есад-бегу Шех-Сувар Абди-Пашићу из Лесковца, сваке године по 2000. ока чисте пшенице, 90. ока чиста овча масла, и по 170. гроша у звечећем новцу, и то годишње. Тако пресуђено у Лесковачкој мехћеми, с тим да нико несме преиначити. Сефера месеца 1260 (1844) године. Лесковац. (М. П.) Е. Сајит-Али кадија за округ Лесковачки.“

„Извршна је постала ова пресуда, и по њој да се поступи, Тврди Мустафа, валија нишког санџака (М. П). месеца Ребија — Евеле 1277 (1861), у Нишу.“

2. *Илам*

„Есад-бег Шех сувар Абди-Пашић из Лесковца, предстао је овдашњем Шеријском меџлису, који је нарочито образован у дворани Осман паше, валије и везира нишког, па је противу Здравка Јовановића, Мујтан — Стевана Рашића, Станка Павловића, Илије Стевановића, Митра Илића и Стевана — Деда — Ристића, представио овакву тужбу:

„По гласу тапије која се налази код мене, и која је прочитана у овом меџлису, све моје зиратне земље

у позватим границама, издао сам био под закуп горе именованим сељанима за 2000. ока пшенице, 90. ока масла и 170. гроша готова новца. Ову погођену цену, давали су ми поменути сељани од 1259 (1843) године, а кад је наступила 1260 (1844) година, мислио сам да им откажем овај начин закупа, и да им другојачије издам ово моје имање на уживање. Поменути сељани престали су ми плаћати и овај досадањи просечени закуп, услед чега тужио сам их још у оно време нишком валији пок. Осман-паши Софијанцу, и буде решено: да ми сељани опет плаћају ту исту закупну цену коју су ми дотле плаћали. Пошто они, и поред овог добивеног решења, не ће да ми плате ни овај стари закуп, то молим шериски-меџлис, да он стане на пут овај њиховој самовољи, и да их принуди, да ми закуп уредно и у своје време плаћају.

Сељани упитани у овоме, признали су у пуној нарочитој седници, где су била присутна и одлична господа из свите Њ. С. Великог Везира, да је овај чифлик одиста Есад-бегов, који га на основу тапије притежава, и да су му до 1843. године плаћали наведену закупну цену.

Услед оваквог признања, *решено* јо: да поменутн сељани буду дужни плаћати Есад-бегу онај пређашњи закуп што су плаћали до 1843 године, на шта је издат и овај илам. Написано и потврђено у нишкој мехћеми 13-ог дана месеца Сефера 1277 (1860) године. (М. П). Али-бесим кадија нишки и лесковачки. Да се по овоме шериском иламу поступи. 1. Ребил-евела 1277 (1860) године. (М. П.). Велики Везир.“

ЛИСТАК

БЕЛИ-МЕХМЕД КНЕЗ ОД ЗАПЛАЊА [1])

У податцима, које сприопштавам на овом месту, не треба тражити потпуно сређене биографије личности о којој је реч.

То су махом марљиво прикупљене *приче* из околине Ниша и Пирота, где је Бели-Мехмед живео, и као турски власник деловао до нашег другог рата.

Основане на догађајима, који ми ни мало нису познати непосредно, ове приче пуштају се на јавност као просте белешке, без икакве критичније оцене и прераде.

Маколико изгледале претеране и фантастичне у појединости, оне су у главном стварни израз народне оцене дела Белог-Мехмеда, који и поред извесних својих више службених погрешака, у опште по срцу и карактеру стоји изнад покварене околине осталих турских власника.

Међутим, ни у самој нашој средини није сасвим незнано име Белог-Мехмеда. Благодарећи савременом кусу наше журналистике, од подужег времена оно ула-

---

[1]) Заплање је брдовити и већином голетни крај између Сухе Планине, Крушевице, Бабичко-Јашунске планине и Беличевице, и по нашој административној подели као срез спада под нишки округ.

зи у многе новинарске чланке и дописе, као једно ружно име и погрдни епитет, кад је намера да се представи чија радња као погрешна и противзакона.

Може бити да ће ови редови изазвати другојаче мнење о Белом-Мехмеду код оних читалаца, који га замишљаху само као насилника без икаквих добрих страна.

I.

(*По причању пок. Михаила Адамушевића судије нишког окружног суда*).

Бели-Мехмед рођен је негде на граници Ново-пазарске нахије, и веле да је потурчени Србин.

У времену наше најезде другог рата, било му је око 50. година.

Виши од средњег раста и плећат, беше снажан и здрав човек.

Надимак „бели“ добио је по својој физиогномији, јер беше плаве косе и очију, и бела лица.

Око 1858. узет у цивилну службу, владао је у звању среског начелника у *Заплању*, кроз неколико година, одликујући се строгошћу и праведношћу. Отуда ова покрајина и би прозвана кнежином Белог-Мехмеда.

То време Заплањци беху доста деморалисани. Јавни кредит уништен је био кајишарским замкама. Трговац, који даде што на веру, тешко могаше доћи до наплате јер су набављани лажни сведоци, за доказ измирења дуга. Познајући ствар, Б. Мехмед у интересу правде намиривао би странке и кидао кајиш овако. Дозове дужника, па му проговори: „*Стојане бре! Грехота је да поједеш човеку његову крваву тековиву! Кад си дужан, плати! Ове године добра летина, синови су ти на печалби у Србији, дај нешто сад, нешто о летини, нешто кад се деца врате, а за остало нека те газда причека!*“ После оваког убеђавања, сељак призна дуг и изравна се са својим тужиоцем.

Бели-Мехмед заклањао је народ, од глоба и неправедних дација. Пред рат дође наредба да се удари пореза на со, коју као што је познато највише троше сељаци, и тада Б. Мехмед говораше својим Заплањцима овако: „*Цариградлије су море м. . . . г. . . е; ми морамо много да издиремо, да се они засите. Ето заведоше порезу*

и на со, а то није ни по шеријату ни по кануну. Ено вам децо Србије, па крадите. Ето вам Пондирала и Дервена, ускачите па се крађом намирујте за оно што морате давати цариградлијама! Ама добро се чувајте да вас не ухвате или не познаду. Ако се крађа пронађе код вас, власт ће продати вола за накнаду, али и ја ћу да обесим".

Био је прави турски патриота. Будна ока на све, што иђаше против реда у земљи, мрзио је смутљивице и политичаре. Посумња ли о коме да у потаји ради против власти, постављао би нарочите момке да издаље пазе дању и ноћу куд иде, и ко му долази. Ако ови позорници небрежљиво врше дужност, строго би их казнио и отпуштао из службе.

У својој претераној ревности око одржања реда много је пута Б. Мехмед и прегонио нападајући мирне и поштене људе. Пре двеастине година беше се прочуло да неки Коста Емино-Кутински на тавану своје куће прикрива неке лопове. Притешњен баци Коста кривицу на механџију Н. Н. у *Пропокоповој Кутини*, но овај се пред Б. Мехмедом одговараше слободно и отворено, па му најзад у свађи рече и ово: ,*Зашао си те хваташ лопове по мирним кућама! Стегни петљу па их гони по шуми!*". Б. Мехмед дотера га везана у нишки град, где му у злоћи и пакости својом руком ишчупа оба брка, натерајући га да прокаже лопове. То би узрок, те човек после кратког времена голом душом побеже у Србију, и настани се у селу Јасенову на Делиграду, одакле после толико година, кад ја бех председник окружног нишког суда, дође у Ниш суду на тужбу за напуштену баштину, коју му синовци беху присвојили.

Као да је дубље оцењивао значај наше националне свирке — гусала — Бели-Мекмед строго је казнио сваког на селу ко гуди и попева. Једно вече, ходећи по Нишу, случајно чује где неко у својој кући пева уз гусле позивајући Турке на Косово, па се осмехну, и другу с којим иђаше проговори: „*Не ћу тамо бре! Немам каде, треба ми 200.000 коњаника!*".

На извијајима кривице беше кратак и отсечан. Дошав у село, ако има кога да саслуша, добављао би га шиљући му особиту врсту „кратког позива", наиме своју сребрну харбију. По кога дође његова харбија, премирао бих од страха, познајући његову строгост и

уступ док до њега допре падао би по неколико пута. Једном приликом незадовољан пословима општине Н. Н. пошаље харбију кмету сеоском Вукашину, који од страха једва дотетура. Б. Мехмед гледаше га намргођено позадуго, па му најзад проговори: *„Вукашине бре! Ја те направих кметом, држећи да ћеш о народној работи да се осушиш као што се дуња суши; а ти ето подавио подваљак као крагујевачки начелник!“* Попсује га за његове неуредности, и отпусти под строгом опоменом да марљиво врши своју дужност.

До Митхада познатог реформатора у нишком валилуку, жандармерија у Нишу беше без сваке војничке регуле, и већином је била састављена из самих протераница и скитница. Митхад је уреди. доведе под војени запт, и повери Белом-Мехмеду, који потом под њим дотера и до знања мајора, ма да беше неписмен, што би повод замерању од стране нишких грађана.

II.

(По причању Омера Чауша Турчина из Ниша).

Пре неких година, у нишком валилуку беше сасвим несигурно стање; а нарочито у Заплању било је чуда од крађа и разбојништава. Секира пред кућом ни плуг у пољу не могаху да заноће а да их крадљивци не однесу. Што је доцније све то уређено и поправљено, приписују у заслугу валији Митхад-паши, али један део тих заслуга припада и Белом-Мехмеду, који је својом покрајином Заплањем управљао мудро, закљањајући поштене и невине људе, а прогањајући неваљалце са те уредне управе државним пословима и сам Митхад веома је уважавао Б. Мехмеда.

Примивши у своје руке управу над Заплањем, знао је Б. Мехмед да лоповима и неваљалцима може да доскочи само преко људи њихова реда и карактера. По дозволи своје власти, прими у слежбу као пандуре сумњиве људе и осуђенике, који тек што беху пуштени из градских тамница, пошто му се обећају да ће га верно и поштено послужити. И доиста, и сами можда јаташи и другови оних хајдука и лопова што се дотле не даваху ухватити, они постану Б. Мехмеду десна рука за проналазак и хватање зликоваца и одметника.

Колико је био опрезац да не удари на невина, толико више беше нагао и енергичан кад добије убе-

ђење да је ко кривац а не признаје. О мерама уредног сазнавања истине, не беше тада ни мислити У летње дане на припеци кад мозак узавире, да затвори сумњивога у обору где су свиње; а у зимње доба да га утера у плетени сеоски кош од хране на каквом вису, где грозни ветар, као што је увек у Заплању, пробија до костију; или да га по најљућем мразу полунага привеже за дрво, а оздо подлева водом, све дотле док не призна, то су можда једне од најумеренијих његових мера за изнуђавање признања. У заслугу његове истраге, управљена против сумњива лица, веома ретко остајаше без успеха. Или се нађе у његовој кући крадена ствар, или сам призна откривајући појединости извршене крађе. Страх и ужас за неваљалце, постаде Б. Мехмед за поштене и мирне грађане моћна обрана.

Беше нежењен. У Нишу живео је у својој кући на десној обали Нишаве, у београд махали, на рогљу двеју улица што су се секле испод његове куће, ракљајући се до београдског друма. Горе у кући беху његове ходаје; а доле „доњи-подрум“ за његова хата. За мојега бављења у Нишу 1880. и 1881. г. у његовој кући беше најпре инжињерско одељење окружног начелништва, за тим купи је и преправи г. Ив. Козлић инжињер, а потоњих дана беше у њој смештена Окружна Штедионица. У Децембру прошле године, путујући по вojeној дужности до Дешчаног Кладенца, преноћио сам у Власотинцима, у другој кући Белог Мехмеда, где сад настава тамошњи телеграфиста.

Путујући по народу, задовољавао би се Б. Мехмед најумеренијим дочеком. Све што поједе и попије са својим гавазима, плаћао је поштено. Пазио је нарочито, да се женскињу не чини насиље, нетражећи и непримајући ни сам женске дворбе које то време беху у обичају, и управо рећи нуђене су услед деморализације. Своје млађе строго би казнио за сваки безобразни покушај. Сем каве, ништа друго не би пио.

Уз наше прво ратовање 1876. Бели-Мехмед био је најпре у извидници око наше границе, где му коњ би рањен из заседе. Доцније, пратећи Ејуб пашу, био је у војсци на књажевачкој граници код Св. Аранђело, но због неке несугласице ускоро напусти Ејубов штаб, врати се у Ниш, и не хте даље ратовати. После овог

рата, услед адиинистративне измене, пиротски округ поста засебан пашаљук, и за пашу дође хришћанин Јордан-Паша, који Б. Мехмеда позове у службу у Пирот, где га затече други рат. Овог рата није ни пристајао у војску. Пошто Пирот и Ниш заузе наша војска, оде Б. Мехмед у Скопље, одакле је радио на арнаутском устанку. Кад дође с војском Дервиш-паша да умири Арнауте, позове и њега на договор. Бели Мехмед колебао се, видећи на једној страни царску војску, а на другој несигуран излаз подузећа. То време међу осталим турским бегунцима из Ниша и Пирота, беше у Скопљу и неки *Латиф ага*, који је хтео да важи као мудар и увиђаван патриота, а у ствари беше надувен и празан Бели Мехмед саопшти Латиф-аги позив Дервиш паше, на шта му овај у иронији одговори: „*Иди, ама понеси и конопац па се сам вежи, јер те боље ништа не чека!*“ Тај прекор нађути Белог Мехмеда, те не оде; а кад затим Дервиш паша разби арнаутску лигу и похвата коловође, оде без позива у Приштину и предаде му се говорећи овако: „*Заверио сам се с мојим пријатељима да помажемо устанак, јер бејах убеђен, да се чини, услугу падиши, који много попушта Европи. Радио сам за веру, но кад падишах мисли другојаче, и кад је победила његова војска, ево предајем се на милост и немилост!. Чини са са мном шта ти је воља, само немој гонити ме против Арнаута, са којим сам досад радио заједнички!*“ Дервиш-паша притвори га, а кроз неколико дана отера га стражарно у Цариград, где је суђен и осуђен на 10 година робије.

III.

(*По разним белешкама пишчевим.*)

Прича се у опште, да је Бели Мехмед рођен у нашем Карановцу (данашњем Краљеву[1]), но је о његову подреклу највероватније оно, што је казивао његов негдашњи писар Мехмед-ефендија из Ниша:

---

[1]) Тако је причано и г. Милићевићу, који о њему вели ово: „*Бели Мехмед*“ је после *Митад-Паше* најчувенији Турчин у новим нашим пределима. О њему се врло много и врло различно прича. Кажу да је рођен у Карановцу. Пошто су Турци истерани из Србије, станио се у Нишу, где је последњих година вршио велику власт. Као

Пре много годпна Хаџи-Сали-ефендија из Ниша, на повратку из Босне од своје родбине, сретне код вароши Бијељине једну Срикињу са нејаким дететом на рукама. У разговору рече жена да је удовица, и тужећи се на сиротињу и многу ситну децу, замоли Хаџи-Салима, да јој ово најмлађе дете прими у божје име место сина. Видећи је у невољи, Турчину се ражали, прими се детета, натовари га на сексану, и донесе у Ниш То беше један врло поштован и побожан дервиш, који се издржаваше закупљујући господарски приход. Он потурчи дете, и васпита га по свом начину, упућујући га поштеном и уредном животу. Доцније, да о себи заглади сваку сумњу због вере и племена српског, по упуту поочима оде Б. Мехмед на ћабу, и отад доби у народу и друго религијозно име „хаџија“

Изнајпре сећаше Б. Мехмед код поочима, надгледајући његове спахилуке. Доцније и сам стаде закупљивати царски десетак по Заплању. Кад оно 1860 по тужби сељана дође у Ниш главом садразам Мехмед паша К'брзлија (из К'брза), да извиди злоупотребе, неки од Заплањаца оптуже Б. Мехмеда као глобара и насилника. О његовим злоупотребама из тога доба, има података у брошурици „Напредак у турској — од очевидца, по енлеском,“ које треба ценити према сензационој намери, да се у Европи изазове саучешће, за угњетено српство под рђавом турском управом. Паша га привремено затвори, но одмах затим на молбу осталих сељана, којима се придруже и нишки Турци и српски и еврејски трговци, пусти га из притвора. Добивши уверења да је доиста поштен и савестан, похвали га и постави за *кр-сердара* (среског начелника) над нишким санџаком, под који онда потпадаху осем нишке околине и села пиротска, лесковачка, прокупачка и врањанска.[1]) Имађаше неограничене власти да расправља све задевице и ситније спорове између сељана, и да истражује кривице у опште служећи се свим средствима, *само да не убије.*

велики Турчин мрзио је и гонио све што је српско. Иначе многи тврде да је био човек праведан у суђењу, и некористољубив у власти“ (С Дунава под Пчињу. 38),

[1]) И тако се обистине следеће речи Б. Мехмеда, које је по запису г. Милићевића говорио, плашећи сељаке да се не би нађ' тужили великом везиру: *„Бре чорбаџијо, памет у главу! И највећа вода само ситно камење односи, велико стоји и после поводња на свом месту Мудро седети, да се не кајете после!“* (Краљевина Србија 52).

Под управом Б. Мехмеда народ ја живео у миру и спокојству. Врло поштен по карактеру, а преко сваке мере строг и тачан у послу, настајао је да сваки врши своју дужност, да се поља марљиво и на време обрађују, да се људи узајмице слажу и поштују, и да не дирају туђе. Нарочито је заклањао је сиротињу од налетања богаташа и од њихових прекомерних интереса. Расправљајући парнице међу сељанима по здравом разуму, умео је некако да погоди истину, јер познаваше свакога и вероваше старим поштеним људима, од којих је радо примао обавештаја.

Енергичним хватањем и строгим каштиговањем беше потаманио лопове и разбојнике, тако да је човек могао без бриге да остави прегрш злата на сред поља па да нико не узме, бојећи се да није подметнуо Б. Мехмед. За крађу тукао је по дебелом месу штаповима, а за непослушност затварао је у свињске кочине.

Лопове је лако проналазио, нешто потказивачима а нешто својом вештином, чему помогаше и његова претерана строгост. Једном, потужи му се сељак, да му је непознати лопов украо бучку са појате. Као обично Б. Мехмед одмах пошаље по свом заптији кмету од села своју сребрну харбију, што је значило да долази, уз поруку да га сви сељани чисти и одевени дочекају. Дошав међу скупљени народ, упита се Б. Мехмед са виђенијима о здрављу и кутњем напретку, па затим све уврста заповедивши да сваки добро намести своју капу на глави, да је после не поправља, и да скрштених руку гледа уњ! Онда им стане зборити: *„Ви добро знате ко сам, и да ни мало не трпим лажи; а знате и то, да је увек црна мајка ономе, који покуша да ме превари! Познато вам је још, да ја увек лако и тачно дознам где се шта ради, и да имам уверења, ко је какав међу вама! Ето, пре неки дан, један од вас, кога добро познајем, али хоћу да се и сам каже, украде овом овде сељаку једну бучку, па му је још не враћа. Гледајте сад сви у мене! Зашто ли му је ти досад не врати, кад знаш да си се њом већ послужио?!!*

Ово говорећи, оштрим погледима прелеташе преко пренеражене гомиле, у којој свако мишљаше е гледа у њ'. Онда гледајући тобож у једнога, настави мало срчаније: *„Је ли море крадљивче, мислиш да те не познајем? Зашто мрдаш, зашто капу добро не намести?“* Мислећи да доиста гледа у њ', почне крадљивац испољивати се из гомиле муцајући: *„па ја сам хаџија добро*

капу наместио", и подиже руку ка глави да се о том увери. Недајући му времена да се прибере, запита га Б. Мехмед још озбиљније, где је оставио бучку, и он му мало помало призна све, говорећи, да је однео на своју појату, да је свој посао истина свршио, али заборави да је врати сопственику и т. д. Доиста се бучка нађе на појати, и крадљивац одужи своје.[1])

Обилазећи села, Б. Мехмед водио је са собом два до три коњаника жандарма. Сам је увек јахао љута хата. Силазећи с коња, много пута нападне га туђи с песницама докле му је воља, јамачно разлућен ма-чим, и тад се међу сељанима насигурно знало да ће кога прочешати. Имађаше на себи црвене чохане чакшире, срмали — чепкен, два сребрњака, и сабљу звану „палош" кратку и широку, окићену срмом и марџанима.

Увек беше озбиљан и као срдит. Сретне ли на путу човека снажна и наочита, заустављао би га, и мерећи злим погледом, запиткивао би га неразумљиво час једно час друго, док се човек не престрави, па би га онда отпуштао са потсмехом и презирањем. Чудновато је, што је мрзио сваког снажнијег и јуначнијег од себе. Г. Настас Настасијевић, писар окруж. ниш. суда, нишевљанин, коме сам захвалан за најтачнија обавештења о животу Б. Мехмеда, прича да је служећи у турској канцеларији у Нишу, видео старца сељака у добу преко 60. година, веома снажна и држећива, лепа ока и бркова дугих до ушију, који тражаше пасоша да се уклони у Србију, зато, што га гони Б, Мехмед без узрока.

Дошав у село, истеривао би из куће, која му беше одређена за преноћиште, све и мушко и женско, па би чак наредио да се изнесе и петао, да му не чини досаде. Задржао би само коју баку, док му се не спреми вечера. На поласку кућане би добро даривао. Није тражио женскиње, и мрзио је сваку блудницу без призрења на веру. За његова доба у Заплањаца рет-

---

[1]) Уверавају ме многи, да је овај догађај истинит у најмањој појединости, и по томе остаје ми да верујем да Б. Мехмеду беше позната наша народна прича *„коме чела за клобуком и сам је се сећа"*, или *„коме шумка за капом, томе и шушка"*. Истражна примена не оста дакле без успеха у овом даном случају, благодарећи моћном ауктоpитету иследника краће. О тој народној причи види у Караџића и Врчевића.

ко беше блудница и копилади, а не беше ни потуркиња.

Своје жандарме држао је у великом запту. Имађаше навику, да их сваке друге недеље редом, почевши од нараденика, истуче у *фалагама*[1]) по табанима танком шибљиком, коме два коме три до пет удараца, говорећи: *„добар газда треба тако да ради свако 15 дана. То вам је тимар и опомена на послушност.“* Док туче једног, њих четворо морадоше да му певају неку арнаутску песму.

То доба беше школе само у Каменици више Ниша. Б. Мехмед световао је сељане да дају децу у школу „да код очију не остану слепа,“ а и сам, ма да не беше писмен, волео је књигу и школована човека. Много пута звао би ме, прича г. Настас, да му читам из лире српске народне песме. Највише је волео песму: *„Хајд на ноге браћо сада, устанимо слошки сви, Турчин клети нека пада, нека види ко смо ми“* и т. д. песму *„Заставе се наше виу, хајдмо Срби сви у рат“*, и остале усташке попевке српске. Наиђе ли у читању на какав јачи јуначки стих, он би само узвикнуо: *„ха бре Срби, халал вам вера, јесте заиста јунаци!“*, па би ме тек запитао као радознало, *„јесу ли море јунаци?“* Ја му не смедох ништа одговорити, сумњајући у искреност питања, а он би наставио: *„јест, јест. Они су прави јунаци, а нису као Бугари слаботиња“*,[2]) па би затим после кратког премишљења додао: *„али Турци па Турци, и они су јунаци“*, и онда би завртео глатом, и дубоко уздахнуо, жалећи за нечим, што се не да поправити.[3]) Мене је кореo да не зборим добро српски, додајући да смо ми

---

[1]) *Фалаге* су једна подебела мотка, на средини проваљена да ноге могу проћи, и на њој зазамчено уже којим се ноге стегну, па двојица држе крајеве мотке, а један туче по табанима. Тако ми је објашњено. У речнику турских речи г. Ђ. Поповића стоји: да су *фалаге* клада са ужетом у средини, којим вежу ноге кривцима, кад хоће да их бију по табанима.

[2]) Уљудност не дозвољава да означим мекушство сродног вам народа грдном речју, коју је употребио Б. Мехмед,

[3]) Имао је и раштa уздисати и жалити. У извешћу М. Блутна, који беше 20. год. енглески конзул у Солуну. читамо ово: „Турчин 15-го столећа сасвим беше друкчи, него што је Турчин из 19-ог Он је био гибак и окретан, живео је у раду и слободном чистом ваздуху. Не беше оно седеће тутун пушеће страсно створењп, као сада. (Хриш. у Тур. стр. 84). Јасније опажену разлику у развитку и опадању мусломанске расе у Европи налазимо у оцени пок, П. Г. Шафарика. који вели да је турска владавина ударила у назад од почетка 17-ог века, услед измене народне нарави и државног строја, подлегавши

нишевљани посрбљени Цинцари. „*Прави Срби*, вели, *зборе јасно и одрешито; високи су, ирсати, снажни и неустрашиви; имају већином крупне очи и дуге бркове. Чисти су Срби само Шумадинци, али су бољи Бошњаци, а за тим Црногорци,*“ но Црногорце је међу тим грдио што се туку из заседа мучки и хајдучки. Учио ме је да не кажем „одакле си“ но „оклен си“, јер је то краће и звучније; да не ваља рећи „идем *сас* Петка“, но „идем с Петком“ и т. д. И данас, вели г. Настас, ретко налазим и писмена Србина нижег реда, који може тако лепо зборити српски као он.

У ужем кругу пријатеља и познаника, радо је говорио о кнежевини Србији, хвалећи њене уредбе али је забрањивао је из политичких узрока сваки говор о томе у народу. Беше сколио једног попа из Заплања да му прокаже човека, што пре неки дан пређе из Србије, са писмима да сељани устају на Турке, и поп умре од страха после 15. дана, и ако не беше у истини оно чим је оптерећаван.

Чешће је одлазио на народне саборе и сеоске заветине. Док је омладина весело играла у колу, седео би Б. Мехмед на сиџадету са кметовима и другим поштеним и одабраним сељанима и проводио време у разговору, примајући у име части само по коју каву, јер другог пиће не пијаше. За то време нико не смеде бити пијан ни правити нереда. Кад дође време ручку, он би одлазио у свој стан, праштајући се са сељанима овако: „*Збогом, ручајте ви, јер данас сваки каурин мора да се окрми*!“ Кметове је држо у запту, уздржавајући се од сваке тешње дружбе и поверљивих разговора. „Ја га чух много пута, вели г. Настас, где изговара ову турску пословицу: „*Ђафура вериф исан јуз, бирден олур обуз*“, што значи: „*повладиш ли Ђаурину, одмах постане животиња (во).*“

У народу тамошњег краја, обичај је, који и данас траје, да се на бадње вече у свакој кући направи сабља од врбова дрвета, коју припаше кутњи старешина, и јурећи на све стране по просторијама куће виче: „*где је Турчин да га исечем?*“ Наишавши на једнога од укућана, кога су остали сакрили, прикоље га тобож оном

утицајима покорених народа, нарочито Срба и Бугара који и у ропству осташе здрави снажни и способни за политички живот. (Casopis cesk. wuz. 1S42. I. 94.) Види извод и у Јовановића (Глас. XXVI. књига IX. 240).

к

сабљом као жртву сутрашњем Божићу. Бели-Мехмед закраћивао је овај обичај, јемачно не зато да украти празноверицу, но да стане на пут омаловвжавању Турака.

Морал народа узимао је у заштиту, казнећи свакога који шири разврат, а нарочито ако се деси да то долази од онога коме је у дужности да пази на образ и поштење својих сељана. У селу Р. Д. буде изабран за кмета неки В. З. тамошњи механџија и домородац. Оставши удов почне тумарати по селу, и зато га оптуже Б. Мехтеду. Једном, дошав у село, пошаље Б. Мехмед своју харбију те му кмет В. одмах дође. Он га дочека овим речима: *„Је ли ти кмете, шта оно вече говораше под оним дрветом са оном удовицом, а после шта радисте?“* Дрхћући од страха проговори кмет: *„Опрости хаџија! Истина разговарасмо али ништа даље не беше међу нама, Само је питах: пристаје ли да пође за ме.“* Бели Мехмед плану, и убеђујући га да лаже, нареди те му ударе неколико батина говорећи: *„Ако ти је до женидбе, пошљи кога да је потражи у њених старијих, а не да се ти сам са њом договараш! То је незевенклук а не чиста работа! Кад тако радиш ти као кмет, чему се ваља надати од осталих сељана?!“* Затим му заповеди да се одмах сели у Ниш, што В. и учини.

Поред наведеног узрока, као да је овом прогону допринело и то, што се дознало да В. З. кајшари у дужности. На име као муктар (сеоски кмет) морао је В. З. на време да предаје државној каси данак села, а сељани беху сиромашни. Да подмире ову потребу, он зајимаше новац у нишких трговаца, исплаћиваше данкове појединих сељана, а у накнаду за то узимаше од њих голем интерес, па отуд стече прилично имање. Дознавши ово забрани му Б. Мехмед даље кајишарење, а затим првом приликом и отера га у Ниш.

То време златне бербе по Заплању, један нишки чорбаџија (чије име стоји и данас на првом месту међу повериоцима у интабулацијоним књигама нишког окружног суда) описује овако: „Кад бех „ситничарин“ боље ми ићаше но сада као признатом трговцу. Појашем коња и прокрстарим кроз Заплање, дајући паре под добар интерес, па до године примим два пута толико. Враћам се с пуним бисагама бешлука, све ћар, а нити орем нити копам, То ме и поможе те данас имам коју пару — беријат версун! Али ј . . . м м . . . у оном бе-

сном Б. Мехмеду што ми забрани овакву згодну трговину. Беше ми поручио преко сељана, да ће ми платити добар интерес, чим ме ухвати у ком свом селу. Потад више не смедох у Заплање.“

Ма да појам о религиозној толеранцији у једној држави каква је Турска царевина, не могаше наћи у необразованом Б. Мехмеду подражавача у оној мери, какав беше н. пр. Митхад-паша, познат иреформатор овог краја, ипак увераваху ме, да Б. Мехмед није сметао вршење верских обреда наших, шта више узимљући народ у заштиту казнио је и саме свештенике, кад своју дужност не врше правилно. Једног зимњег дана улазећи у неко село у Заплању, спази Б. Мехмед пред црквом бабицу са приновом оцем и кумом. На питање одговоре му да чекају попа, који се устеже да изврши крштење зато, што немају да му дацу дара, ни плате колико траже у име таксе. Б. Мехмед заповеди да дете врате кући са зиме, говорећи да је већ крштено чим је донесено пред цркву, а сами нека му даду име, што они и учине. Одјахнувши у селу, нареди Б. Мехмед да се на пољу напуни хладном водом једна каца, за тим добави реченог попа, и неког калуђера Ђермана, званог „Габровачки калуђер,“ па попа гола нага угони у кацу изударајући га штапом на улазу, а калуђеру заповеди да га понова крсти. Пошто ова церемонија би извршена, дозволи обамрлу попу да изађе из каце говорећи: „*Сада си кршген овако! Од сада не само на позиве, но и без тога чим чујеш за приновy, трчи те врши закон! Ко може нека плати; а ко нема, бадава! Ако се овако што деси и други пут, крстићу те другојаче на мртво име!*“

Колико је заклањао сиротињу од изелица и кајишара, толико је више прогањао нераднике, недајући им станка у својој кнежини. Путујући кроза села, сјаше једног дана по најљућој вејавици пред *Гациним Ханом.* Ту уочи везана коња, натоварена врећама угљена, без сена и зоби, отобољених ушију и готово премрзла. Механџија му објасни, да је коњ једног угљара, који руча у његовој механи; да је угљар ту од целог јутра; да му је он говорио да иде да прода угљен, или бар да утера коња у коњушницу, но он не хте. Доиста, ушав у механу затече Б. Мехмед угљара на ручку, и не даде му устати да га отпоздрави, јер Турци држе за грех прекидање туђег ручка или вечере. Пошто се комотни угљар добро наједе, Б. Мех-

мед почасти га вином и кавом; а видећи му и чибучак за појасом; даде му и лулу духана, па заједно задимане. Кад се и то сврши поче угљар да се врпољи и кашљуца, као спремајући се за полазак, и сад га тек Б. Мехмед запита одакле је и куда ће? Угљар му одговори, да је доцкан пошао из села да оно мало угљена прода у вароши, те да деци купи опанака, но у путу огладни и сврну у механу да се прихвати, а сад ће вели опет даље до вароши. Разљућен рече му Бели Мехмед да лаже, јер је рано дошао и овде одавна пијуцка, па настави: *„Велиш да ти деца немају опанака, а овамо дангубиш по механи. Зар не знаш, да се сваки есиаи скупље народа раније но доцније! Кад си већ свернуо у механу, зашто коња који те храни вукући товаре, не утера у коњушницу, но ено хоће сирото живинче да падне од глади и зиме на овој цичи? На поље кучко из механе!“* Држећи да ће ствар проћи на овој грдњи, похита угљар на поље, но се за њим натури и Бели Мехмед, и пред механом нареди, да му се коњ растовари и у коњушницу одведе и да му се да зоби, а обе вреће угљена натовари на угљарева леђа, и догод је коњ зобао свој оброк у коњушници, угљар је држдао пред механом на цичи под товаром преклињући свој зли удес. Затим Бели Мехмед заповеди, да се коњ опет натовари, угљара понова изгрди, и посаветује га да сутра носи угљен на продају, а сад да се врати кући јер му је ближе; па га најзад отпусти давши му два бешлука (петака) да деци купи опанака.

Пре одласка на хаџилук, док је бријао браду, често би се Бели Мехмед преруШио у чобанско одело чибук за појасом а тојагу у рукама, па би обилазећи овде онде чобанчад и друге радине у пољу, говорио овако: *„Море братко, како је тамо код вас? Оно исето Бела Мехмед бије ли, мучи ли, затвара ли по свинцима, љуби ли ваше жене сестре и кћери? Код нас све поубија, упропасти, огули сиротињу, све живо осрамоти. Хајде да га дочекамо где год на бусији и убијемо, па да бежимо у Србију! Тамо ће нам се добро платити! Хајде да дижемо сељаке. Дају нам Срби пушке, муницију, паре, војску и све што треба,..“* Или што га познаваху и преруШена, или што се бојаху издаје, тек сељани одбијаху ове понуде, хвалећи Белог Мехмеда. Једном хтеде и страдати због оваквих речи од једног чобанина, који га отера у највећој љутини говорећи му: да ће га убити као пса, ако се не уклони, па ће му хаџија опростити.

После неколико дана, тога чобанина позове Б. Мехмед, и обдари га неказујући му зашто.

Јемачно више из фанатизма, а мање из хигијенских обзира, световао је сељане да носе перчине низ потиљак а спреда да главу забријавају, уверавајући их, да је то здравије за главу и не коти се нечистоћа. И сам је тако носио. Забрањиваше народу чакшире од црног сукна, тобож зато што је црна вуна скупља од беле, а у ствари из мржње јер тако носе сељани у суседној Кнежевини Србији. Спази ли кога у црном сукненом руху ошишана н незабријана, рекао би му набусито да је „крагујевачки крмак.“ Шубаре би препоручивао, а вес забрањивао опет ударајући на економију. —

Био је добар ловац, а вештијег од себе (као н. пример Мила Хаџи-Петровића из Ниша) мрзио је. Без њега хајке у Заплању није могло бити. Једне зиме, дође у Заплање Али Риза-Паша из Ниша са безима и нареди да оближни сељани сутра рано пођу у хајку. На окупу виде сељани да у пашиној дружини нема њихова Белог Мехмеда, па се зато растуре кућама говорећи, *„без нашег хаџије нема хајке.“* Заман јураху пашине заптије међу њих да се врате, опомињући их да диже хајку старешина вилајета — паша, кога сви морају слушати, они остану непослушни говорећи: *„Море, ако је паша, није наш хаџија! Он јв нама и паша и све! Без хаџије нема хајке!“* И најзад паша би приморан, да свог крилног ађутанта пошаље по Б. Мехмеда, и тада се хајка поче и изврши по вољи.

Сувише поносан, управо охол, беше Бели Мехмсд више ћуталица. Ретко се кад смејао, и ни с ким није друговао. Дрзак до крајности и веома издржљив што науми то и изврши. У млађега не трпљаше поговора ни онда, кад сам беше у погрешци. Вршећи дужност не штеђаше ни мало ни варошане, и оцењујући њихове кривице са својег гледишта казнио би затвором и њих као сељане. Г Настаса, држао је 2. сахата у затвору у заптијској ходаји зато, што по позиву не дође одмах да му чита из наше „Лире“. Због своје тачности, похвалне уредности, умесне строгости и признате правичности, беше сељанима у Заплању мио старешина. Замераху му једино то, што је грдно псовао веру, закон, крст, свеце и т. д. *али опет никад без узрока.*

Године..... кад нишки паша Абдураман поста ґубернатор призренског вилајета, позове Белог Мехмеда у Приштину, да доведе у ред Арнауте. Он оде но после неког времена, видећи пустош и разузданост међу Арнаутима, измоли се на име слабости, те опет би враћен на старо место у Ниш, одакле доцније, као што је напред казано, оде у Пирот, а одавде испред наше војске одбеже у Скопље. Као један од коловођа у побуни Арнаута у призренском и гилханском санџаку, би осуђен на робију. Причано ми је 12. Новембра 1883. г. да је у жалосном стању умро у Септембру исте године у Цариграду.

Осим турског и српског језика, говорио је Бели Мехмед и арнаутски.

ОПШТИНСКЕ ПРИЛИКЕ

1. *Агитовање о избору кмета.*

Не дај болан, оде устав у Штулац!... По наслеђеној терминолији, која није баш тако скорашња, у народу крушевачког округа општински суд зову *општина* или *судница*, председника у општини *уставник* или *уставни кмет*, а судије *членови*. Окружне судове титулишу називом *велики суд*, њихове старешине *прецедатељима*, а чланове *судијама*. Код сељана, *устав* означује управу општинског старешине т. ј. надмоћну власт самог председника, у руковању и расправи општинских интереса. У строгом смислу, они под тим разумеју *општински печат* (а у старије доба *кметовски штап*), који, као знак власти и старешинства, изабрани председник носи уза се, неодвајајући се од њега ни за живу главу (разуме се у оним општинама, где је старешина разборит и уредан човек, па не да маха „учевном“ писару, да барата по општини како хоће). Као означају државне уредбе за јавне и приватне одношаје, овој речи налазимо трага, у најстаријем добу нашег државног развитка. По „*преданију*“ и „*уставу*“ чини известних повластица Дубровчанима Цар Урош повељом од 25 Априла 1357. год. По „уставу“ и Св. Сава одређује одношаје браства у царској лаври Хиландару. И наша данашња конституција, добила је своје лепо име само поновљеном употребом овог старинског термина.

Толико у име разјашнења саме речи „устава“, зарад ствари којој је посвећен горњи почетни наслов.

Као што знамо, многе наше општине састављају поједина села. У таквим општинама о избору председника, који је заједнички, та села настају из све снаге да претуре за старешину човека из своје средине. Само село добије тако већу важност, а и у заседевицама некако је старешина вазда на страни својих људи. По изборном закону, бирају кметове и остале часнике само људи извесних грађанских својстава; но како у таким приликама има код суднице и другог народа (жена, деце, момчади, и у опште људи без изборног права), не бива ретко да и ти, *незвани гости*, приме непосредног учешћа у тој општинској борби. Да наведемо један призор оваквог бирања председника у општини *дубљанској*, среза трстеничког у округу крушевачком, који, на смешан начин, карактерише заузимљивост једног села, да на председништво протури својег кандидата.

Општину дубљанску чине ова 4 села: *Дубље*, *Попина*, *Штулац*, и *Руђинци*. Општинска кућа у Дубљу је. Године 1874. та села бираху заједничког председника, надмећући се у протурању својих кандидата. Међу осталим доколичарима, што се врзаху око суднице, беше присутна и нека баба Марија Топаловићка из Дубља. Између Дубља и Попине тече река, но и са ону страну реке има неколико дубљанских кућа. О ову страну реке баш на крају обале, беше кућа неког Леке Чајетинца из Дубља. Ма да немаше изборног гласа, баба Марија ипак није могла да буде равнодушна према избору, и живо агитујући наговарала је људе, да бирају за преседника неког њеног сељака из Дубља. Најзад видећи да ће гласање да превали за противног кандидата Глишу Котлајића из Штулца, изгуби стрпљење, и испред суднице колико је глас доноси, повиче Леци Чајетицу, који се налазише код своје куће: *„Ој Леко, ој! Не дај болан, оде устав у Штулац“*. Позвани Лека, дође и гласа за кандидата из Дубља, али без икакве вајде, јер избором *Котлајића* опет *„устав оде у Штулац“*.

2. *Предаја кметовске дужности.*

Реч две на за гушу.... Једног пријатног дана у Септембру 1880 год. „прођох Левач прођохШумадију“, путујући у Крагујевац од Крушевца. Журио сам пун жеље да што пре загрлим још невиђено прво чедо, којим ме је жена обрадовала у осуству. На подне паднем на одморак у селу Белушићу. Док је услужни механџија трчкарао

приређујући обед, раскомоћен одмарах се под хладњаком, што заоста пред механом иза летошњих врућина, и понајлак проматрах околину прастаре жупе Левча. Још Немања помиње Левач као своју административну покрајину. *Белушић* је лепо село у Левчу међу планинама на широј просторији, па се зато из села има дивотан поглед преко целе околине. Гледах са насладом гомилу брежуљака и планина, што у поступној даљини ницаху једно за другим. Далеко испред мојег ока к западу, дизаху се као три главице венци големих планина Разабрах да се једна главица зове „Стражевица"; на другој да имају развалине неког града, а доле је село *Жупањевац*. Историја није сачувала никаквог помена о постанку града, Стражевице и Жупањевца, али предање везује једно за друго као баштину неког жупана. Не знам како, паде ми на памет, да се један српски жупан из пренемањићког доба звао *Белуш*. Ако је Белушић постало по овом имену, онда је ласно разјаснити и важност града Стражевице и Жупањевца.

Беше петак. Свет из околине, врвео је крај механе хитајући на сутрашњу пијацу у Крагујевац или Јагодину, јер се одмах ниже овог села ракља пут и на једну и на другу страну. Сеоски учитељ и један дућанџија, што ми чинише друштво, имали су међу пролазницима доста познаника, који би се пред механом заставили. Од летине, којом се баш не хвалише, разговор је међу њима прелазио и на друге обичне предмете. Беше са некима и шале. Таква једна шала са једним сељаком из П-не, кога они зваху „разметком" даде ми прилике, да прибележим једну аферу из кметовске историје.

Мој заменик у кметовској дужности, *прича разкмет*, осем пргавости и славољубља нема других мана, и могу да речем да је уредан човек у сваком обзиру. Баш му кметство није ваљало, јер као човек трговац није код своје куће ни о Божићу. Дође му лањске године буба у главу, да се назове старешина селу, разда малчанима из засеока М. Д. који пада под нашу општину, мало пара на зајам на овој оскудној години, те њиховим настојавањем добије већину за кметство. Али и по његовом избору оста сиротиња, а град потуче летину исто онако као да је и други на том месту. Као кмет бех покупио погодишњу порезу, но због гладне године готово целу раздам сељанима из засеока В-на, да нађаве хране. Нови кмет отпоче дужност строгом кон-

тролом над мојим радом. Пошто ме је зивкао неколико пута да положим порезу, и ја вазда давах обавештаја да је по народу на зајму, и да ћу је положити док покупим, најзад једног дана посла за ме једног, другог, па и трећег пандура, да му одмах одем. Не слућаше ми се какво добро од нашег састанка. Чим ја ногом у судницу, а кмет осу на ме онако по кметовски: „Овамо бре паре од порезе! Нема ти више врдаламе!“ Устежући се да и сам не планем грдњом, прилично хладно одговорим: „Ено пара у хартијама! Да ти дам, покупи па наплати!“ Разљућени кмет не даде се ни ословити; рече, да му не пада у дужност да он разпетљава моје замршене рачуне, и псујући ми оца и мајку нареди пандурима да ме терају у хапсу. Богме и ја бех мушко. На псовку и грдњу одговарах још и горе, и не одох у хапсу. *Реч две па за гушу.* Кмет скочи на ме, те се станемо вући по судници пред члановима и пандурима, који пренеражени гледаху наше гушање. Крушасти и јаки обојица, ударасмо нашим телесима о дуварове суднице, и онако слабе, и најзад испаднемо и на двор, где пред многим светом опет наста гушање, које би се свршило свакојако, да нас људи не развадише. Онако још љут, кмет повика пандурима, да дотерају мог коња од куће, да се за порезу прода; но нити ја одох у хапсу, нити се коњ доведе, јер моја жена, разабрав зашто траже коња, викне горопадно пандурима да се мичу из хавлије, док их није окупила вратилом. Знајући да ми се и даље може да прави неприлика, одем капетану и потражим помоћи против обесног кмета, те ми он даде цедуљу у којој се кмету заповеда: да по мом списку одмах призове дужнике; ко призна нека положи новце; а ко заинћари да се откуне, па нека носи на души, а ја да допуним недостатак. Кмет, разуме се, послуша капетана, па тако и уради; и тим начином ја разкмет положих новом кмету своје кметовске рачуне. Од тога доба, нас два живимо, знаш, онако као кад се не волимо. Ни ја тражим њега, ни он дира мене. Ама да Бог даде, да још једном будем на његовом месту, лепо би се наплатили!....

Људи слушаоци прснуше у смех; разкмет испи чашу вина и нави џадом; а ја уђем у кавану да се прихватим обедом, и са задовољством понављах у памети ову причу, да је не заборавим.

3. *Избор главног кмета у селу Пољни јагодинског округа*[1])

У селу је главни кмет М. Т. марвени трговац, човек богат и поштен, виђен код власти и на збору, но некако непогодан селу. Кажу, да је саможивац и да слабо мари за сиротињу. Више пута навале нањ' сељаци да се махне кмества, и да *печат*, знак власти, преда другом, али се он дуго опираше. Најпосле, немогавши да одоли, даде оставку. Жељан међутим власти, у договору са пријатељима и капетаном, одреди радни дан за избор новог кмета, како би дошло што мање бирача; али се превари у рачуну. На зборно место слеже се скоро цело село.

Кмет М. изађе пред збор и стане говорити:

— Је ли да ме више не ћете браћо?

— Не ћемо, не ћемо! захори се у гомили.

— Е па лепо, онда изберите другог кмета, да му предам печат!

— Хоћемо! одјекну на збору.

Кмет М. острани се од збора, и седе на клупицу пред судницом, очекујући нови избор; но гле чуда, гласачи гладе брке, кочопере се и промећу кроз гомилу тамо и амо, а не дају гласа ни за кога. Видело се јасно, до многи жели да постане старешина селу. Време је пролазило у нераду, а бирачи се као бајаги вајкају што не знају кога да предложе.

Видећи да од новог избора нема ништа, дође кмет М. међу њих, и проговори:

— Видим ја браћо, да сваки од вас жели да постане кмет, па зато и не бирате другог. А може бити да сте се предомислили и покајали, па би ради опет мене. Шта велите, а?

— Не ћемо тебе, нећемо! повика збор као из једног грла.

— Па кога ће те браћо? пита кмет М.

Сви ћуте и само погледају један другог, жељни да их ко кандидује.

Ова *нема* изборна скупштина, вршила је посао крај једне до чланака дубоке баре, у којој су баш тада сви-

---

[1]) Истинити догађај око 1870. године. у *Пороги* од 1881. год.

ње барложиле. Саветујући бираче да не одуговлаче ствар, но да изберу новог председника, кмет М. саже се као случајно, и кришом дохвати са земље камичак.

Међу сељанима још траје погледање и кашљуцкање, а нико не почиње. Тада кмет М. повика:

— Кад не можете браћо сами да нађете себи кмета, а мене не ћете, пристаните бар на оно што ја предложим.

— Деде да чујемо! чу се глас радозналог збора.

— Добро браћо — онда чујте! Ево вадим печата из кесе. Видите ли га сви?

— Видимо! повика збор.

— Лепо браћо! Ако дозволите, мислим да бацим печат у ову бару, па онај од вас, који га нађе, нека буде кмет нашем селу. Њему је браћо суђено.

— Пристајемо! одјекну по збору.

Тада лукави кмет подиже десну руку, у којој су печат и онај камичак, замахне десно и лево, па на један пут баци у бару место печата камичак. Свет грану и појури бари. Многи загазе и тражише печата овде-онде Кмет М. стоји на обали и грца од смеха што их тако вешто превари, а нарочито свог највећег противника газда М. Ђ. који у свиленој хантерији први са синовима бану у бару. — —

Затим избор новог председника би извршен посредовањем полицијске власти.

Наведени догађај, својом сличношћу потсећа нас на следећу белешку мађарског историка Енгела.

На крају прошлег столећа у *Пољицама*, плодној жупи између Сплета и Омиша у далматинском приморју, није било града ни вароши, но само неколико села, која су живела у племенској заједници, по старинском обичају, управљајући се по својој старој уредби, која је у књижевности позната као „пољички штатут“.

Најстарији је датум у штатуту 1400-тинита година. Писан је језиком, који се по оцени П. Шафарика ни мало не разликује од српског, чакавског наречја, и принадлежни данашњем хрватском (управо изворно *словинском*).

Народ се делио у три класе: на властелу, која доводи своје порекло од ускока — мађарских племића(?);